

X 173 802

KERECSÉNYI ZOLTÁN

AZ UTOLSÓ NYÁR

Bajcsy-Zsilinszky Endre
életének utolsó szakaszairól,
valamint a magyar antifasiszta
ellenállásról

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001026728

ISBN 978-963-08-6478-7
© KERECSÉNYI ZOLTÁN, 2013

X 173802

*Készült a 70 esztendővel ezelőtti események emlékére,
valamint
a 140 éves Népszava tiszteletére!*

„Zsilinszky egy eredendő tragédia áldozata. Sokszor változó, de sohasem tétovázó belső hangja sodorta egy olyan elkerülhetetlen döntés felé, amelyet ő teljes szívvel elfogadott, de amelyet csak nagyon kevés honfitársa tudott vállalni. Bár élete és halála nemzete sorsát tükrözte, elhatározásai egyénisége lényegéből fakadtak. Konspirációja, törvény elé állítása és kivégzése hátborzongatóan elrendeltnek – predesztináltnak – tűnik, egyszersmind kollektív történelmi tragédiának, amely éppannyira meghatározó tematikája a magyarságnak, mint az egyiptomi rabszolgaságot követő felszabadulás a zsidó népnek...”

Charles Fenyvesi

D. DR. HARMATI BÉLA
ny. evangélikus püspök

Ajánló gondolatok

Emlékműve Budapesten, a Deák tér-Erzsébet tér sarkán áll, a Bajcsy-Zsilinszky út vonalában. A Bajcsy-Zsilinszky Társaság és a Budapest Galéria kezdeményezésére készült.

Illyés Antal szobrászművész alkotása világos kötömb és benne negatív formában az életnagyságúnál nagyobb pozitív képet adó alak.

A szobor találó technikája jól állítja elének az 1886. június 6-án Szarvason gazdag hagyományokkal rendelkező családban született író, publicistát, jogászt és politikust, akit 1944. december 24-én a sopronkőhidai börtönben ítelt halálra és végzett ki a nácista önkény. Alakja negatív vonásai, azaz ifjúkori tevékenysége a szélsőjobboldali szervezetekben később pozitív képé változik, amikor csatlakozik a magyar baloldal különböző pártjaihoz és bátran kiáll a német expanzió és háborús örület ellen írásban, parlamenti képviselőként és szervezőként, aki revolverrel fogadta hazánk német megszállásakor az őt letartóztatni akarókat.

Családjából, Szarvasról és Békéscsabáról hozta a nincstelen parasztság helyzetét jól ismerő és azt megjobbítani igyekvő politikai programjait és ötvözték ezt kurucos érzésű tapasztalatai a szabad hajdúvárosi Tarpán, ahol képviselővé választották. Protestáns, evangélikus ősei ellenzéki konok magatartásával hitte, hogy küldetése van, feladata, amit csak ő tud elvégezni hazájáért, amint arról kivégzése előtt a siralomházban lelkészének vallott.

Nehéz évtizedeket élt meg, az első világháborútól, Trianon után a második világháborúig. Szabad most összefoglalnom életművét azzal, hogy emlékeztetek 1941-ben megjelent írására: „Helyünk és sorsunk Európában”.

Ma, amikor ezekben a kérdésekben még most sincs végleges válaszunk, figyelhetünk történelmünk kiemelkedő, példamutató hősére, tanuljunk tőle és tisztelettel őrizzük emlékét. Így legyen!

Harmati Béla

Bevezető gondolatok

A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége - Összefogás a Demokráciáért (MEASZ) Elnöksége 2012 tavaszán határozott arról, hogy a közelgő, Bajcsy-Zsilinszky Endre mártír politikussal kapcsolatos évfordulók méltó előkészítéseként MEASZ - Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság néven neves közéleti személyiségekből álló testületet állít fel. Az Emlékbizottság folytatója kíván lenni az általam igen tisztelt Vigh Károly történész vezetete, körülbelül két évtizedig létezett, majd szomorú módon „elhalt” Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaságnak.

E könyv tisztelgés a nagy magyar antifasiszta mártír, Bajcsy-Zsilinszky Endre emléke előtt, mely mintegy „előhírnöke” lehet számos más, vele kapcsolatos, az elkövetkezendő időszakban kiadásra tervezett műnek, amelyek várhatóan 2014-ben Bajcsy-Zsilinszky megölésének 70., 2016-ban születésének 130. évfordulójára látnak napvilágot.

E kegyeletos emlékezés diktálta könyv összeállítójaként Bajcsy-Zsilinszky életét, munkásságát értékelni nem az én feladatom. Ezt elvégezték és elvégzik illetékesebbek. Új utakat vágni sem törekedtem a Bajcsy-Zsilinszky életmű-kutatás területén. Azonban Bajcsy-Zsilinszky egyik tisztelőjeként, és a nevét viselő Emlékbizottság egyik vezetőjeként kötelességemnek éreztem egy olyan „figyelemfelkeltő” kiadvány összeállítására törekedni, amely megismertetheti a ma élőkkel Bajcsy-Zsilinszky - egyre aktuálisabb üzenetekkel bíró - példamutatásának, élete végső szakaszának legjelentősebb momentumait. Ez a kötet nem „filológiai” jellegű munka. Az előkészítést számos irodalom felkutatása, elolvasása előzte meg. Nem vonszolja magával a könyvtárnyi terjedelmű szakirodalmat, forrásokra támaszkodik, azokból táplálkozik. A cél az volt, hogy minél több, Bajcsy-Zsilinszkyt és korát megjelenítő szöveg, idézet kerüljön az érdeklődő, az Olvasó elé. Olyan - régen közölt, mára már szinte elfeledett - visszaemlékezések is, melyek Bajcsy-Zsilinszkyt hitelesen mutatják be.

Az emlékkötet címe jelképes. Az utolsó nyár azt kívánja kifejezni, hogy Bajcsy-Zsilinszky politikai pályafutásának csúcspontja volt a hetven évvel ezelőtti nyár; - az utolsó „szabad” nyár, hiszen egy esztendő múlva már börtönben ül, sohasem láthatja nyarainak kedves helyét, Pálkövét, ahol az antifasiszta ellenállás sok neves személyisége kereste fel, ahol politikailag fontos vitákat folytatott, ahol tervezgette a jövőt, ahol számos írása fogalmazódott meg.

Napjainkban a pálkövei emlékház sajnálatos módon eléggé elhanyagolt állapotban van. Nem titkolt szándékunk az emlékhely megmentése, s méltó nemzeti emlékhellyé alakíttatása, s mindezen célokért ezen kiadvánnyal is a figyelem ráirányítása.

Ugyanakkor a kötettel a magyar zsidóság deportálásának közelgő hetvenedik évfordulójára is rá szeretnénk irányítani a figyelmet. Ezért is törekedtem a lapokon felvillantani azt a megrázóan bátor és bámulatra méltóan sokrétű tevékenységét a politikusnak, melyet az üldözöttek érdekében is kifejtett.

Mint ahogyan a kötet alcíme is jelzi, a hazai antifasiszta ellenállás fontosabb küzdelmeiről és küzdőiről is szólni kíván, mert mint azt tavaly a magyar országgyűlés házában tartott emlékülésünkön is megfogalmaztuk, a MEASZ - Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság nemcsak névadójáról, de a vele egyidőben tevékenykedőkről, a bal- és jobboldali antifasisztákról, valamint az antifasiszta egyházi személyiségekről sem szeretne elfeledkezni, mert az antifasizmus nem jobb-, vagy baloldaliság, és nem felekezeti hovatartozás kérdése!

Az elkövetkezendő esztendő jó alkalmakat tartogathatnak arra, hogy méltatlanul elfeledett hősünk-mártírunk és kortársainak alakját megidézzük, hogy levonjuk a múlt tanulságait, fényükben áttekintsük az aktuális kérdéseket, s megszólítsuk a fiatalabb nemzedékeket is.

Végezetül az összefogást kívánjuk Hazánk minden polgárának, amelyért Bajcsy-Zsilinszky Endre és antifasiszta kortársai is küzdöttek.

„Azt keressük ami összeköt, nem azt, ami szétválaszt!”

1970. évi kiadás

Nyár, Balaton, Pálköve

A II. világháború során az 1943-as esztendő hozza a döntő fordulatot Európában. A sztálingrádi csatával a szovjet hadseregnek sikerül megtörnie a náci hadigépezet erejét és ezzel megkezdődik a német haderő kiűzése a Szovjetunió területéről. A szövetséges angolszász csapatok kiverik a tengelyhatalmak erőit Afrikából és a háborút Olaszország földjére teszik át.

1943 júliusának végén a Gran Consiglio del Fascismo, a fasiszta nagytanács nem szavaz bizalmat Benito Mussolininek, mondhatni leváltják, mint vezért. Amikor pedig Mussolini felkeresi a királyt, III. Viktor Emánuelt, hogy beadja lemondását tisztéről, miniszterelnökségéről, a király letartóztatja, s átveszi a hatalmat a hadsereg felett, megparancsolja az olasz erők parancsnokának, Pietro Badoglio marsallnak, hogy alakítson új kormányt. A marsall felosztatja az olasz Nemzeti Fasiszta Pártot. Ezzel összeomlik az olaszországi fasiszta uralom. Az olasz kapituláció megmutatja a tengelyhatalmak csatlós országainak, hogy a hitleri Németország teljes veresége küszöbön áll.

Magyarországon is számolni kellene a katonapolitikai helyzettel. Horthy Miklós kormányzónak, valamint a kormánynak le kellene vonnia az ország megmentése érdekében szükséges következtetéseket. Az antifasiszta erők is nagy megpróbáltatások előtt állnak.

A vaksággal vert és gyűlölettel fertőzött magyar közélet náci- és nyilasaknás terepén az ellenzéki politikusok közül csupán csak egyetlenegy egy: Bajcsy-Zsilinszky Endre ismeri fel a teendőket. Rendkívül nagy erővel küzd az újvidéki ügyek, a zsidó munkaszolgálatosok sorsának enyhítése, a politikai elítéltek helyzetének megjavítása, az antifasiszta harcosok börtönből való kijutása, illetve a lengyel-magyar, sőt francia-magyar kapcsolatok érdekében is. Fáradhatatlanul tárgyal, levelez, memorandumokat szerkeszt, cikkez; lapjában sorra jelentet meg leleplező anyagokat. Az egykori fajvédő, erősen jobbos nézeteket valló politikus és véleményformáló ekkorra már elfogad minden „másságot”, továbbra is rendíthetetlen a magyar nép felemelése, a nyomorban élők megszabadításának megcélzásában.¹

Mindeközben, ha pihenni, kicsit kikapcsolódni vágyik, s közeledik a jobb idő, lemegy Pálkövére. Itt tartózkodik a legszívesebben, ahol gyakran látogatják barátai, harcostársai, akikkel együtt gondolkodik és munkálkodik az ország jobb jövőjén. Számtalan újságcikke és jelentős tanulmánya születik ezen a helyen.

„Bátorsága úgy szikrázott, mint a magyar kard a csaták tüzeiben, lelki tisztasága pedig olyan szelíd, megnyugtató fényekben fürdött, mint a Balaton kék vize csendes, elpihentető alkonyatban.”² Jellemzi Bajcsy-Zsilinszky erőnyeit egy egykori harcostársa. A Balaton hasonlat nem véletlen. Bizony, szerelme se a „magyar tengernek”, amely szorosan válik életének részévé. Hajszolt

létének nyugodt nyarait tölti el a tó északi partján, Balatonrendes és Révfülöp között, egy kis földdarabon, mely magányosan nyúlik be a Balaton sima tükrebe. Két keze munkájával, évek hosszú során át a kies földnyelvet egész kis paradicsommá varázsolja.

Hetven évvel megölése után pálkövei „birodalma” már-már újra olyan tövisbokros, vad kis földarabbá magányosodik, mint a kezdetekben, amikor először megpillantja...

„Utolsó nyara Pálkövén az 1943-i volt. Ebben az évben viszonylag kevesebbet tartózkodott lent, inkább csak leszaladt. A Nádirigóval kifutott a Balatonra, kóborolt egyet s rövid vízbe merítkezés után sietett vissza Pestre. Tárgyalások kötötték le minden idejét. Lankadatlan kitartással küzdött az újvidéki vérengzés reparációjáért, tanácskozott ellenzéki politikussal, hogy háborúellenes, egységes fellépésre bírja őket és fáradhatatlanul ostromolta Kállayt, hogy tevőlegesen elhatározásra bírja. Az év őszén, szüret idején, egy rövid leruccanás alkalmával utoljára még vendége lehettem. Mintha megéreztem volna, hogy soha többé nem ülünk a nyurga topolyák alatt vagy a ház ambitusán együtt. Ennek a találkozásnak minden emléke mélyen belém rögződött.

Árnyékban már hűvösök voltak az idők. Öblös kikötőjének keleti partjára húzódtunk, ahová még a Badacsony mögött lehullni készülő nap küldött kevéske meleget. Mickó boros üveget tett egyik parti lapos, kiálló kőre, a házigazda pedig sűrűn töltögetett. Ezúttal nem volt borongós. Nem kísértették a jövőt illető bizonytalan sejtelmek, láthatólag kiostálta magából a gondokat. Örömmel újságot, hogy végre pártjában nyiladozik a képviselőtársak szeme, Tildy is hajlandó valamelyest megkeményíteni gerincét s a sporadikusan szétszóró ellenzéki személyiségeket valószínűleg sikerül közös nevezőre hozni. Egyesülve majd fokozni tudják a Kállayra gyakorolt nyomást s ennek, remélhetőleg, lesz foganatja.

Ez az utolsó erőfeszítésem - mondta szinte biztossággérzettel. - Megtámogatom még Őz oroszlánját, (ezzel a gúnyos kitételrel aposztrofálta a miniszterelnököt) hogy kiugorjunk idejében a háborúból. Ezzel aztán teljesítettem is, ami kötelességem. Utána visszavonulok ide, navigálok a Balatonon s talán megírom az utolsó három év harcát. Szép lenne, ha politikai pályafutásom így fejezhetném be. A földosztást majd elvégzik ti, jóval fiatalabbak...”³

Ezek a sorok Talpassy Tibor író-publicista, költő tollából származnak. Talpassy már fiatalon csatlakozik Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, és előbb az Előőrs, majd a Szabadság című lapjának lesz a munkatársa. Jól ismeri a politikai életét, cselekedeteit. Számos írásában ad számot ezekről.

Bajcsy-Zsilinszky Endre számára a Balaton-partnak ez a különlegesen szép része igazából az otthona. Imád kis telkén időzni. Másik fiatal barátja, Thury Levente így jellemzi visszaemlékezésében a pálkövei „birodalmat”:

„...Ezt a parasztházat csak az álom hozhatta ide. Három oszlop a tornácra, amely olyan széles volt, hogy megfért rajta egy négyszemélyes asztal... A fehérre meszelt falak lendületes, nem valami lapos kis tetőt tartottak, az meg náddal fedve nyáron hűs, télen meleg lakhelyet kínált. A hászia (vagyis a padlás) két kis ablakkal nézett a Balatonra, de oldalt az egyik tűzfalon lépcső is kúszott egy kisablakos, kis szoba felé... A paradicsom volt ez. Jókai Aranyemberének otthona. A Senki Szigete.”⁴

A kis birtokon mindig nagy a nyüzsgés, ha Bajcsy-Zsilinszky lent van; harcostársak, menekültek keresik fel itt sorra; - legtöbbször fontos döntések előtt. A vendégeknek a hűséges társ, a „pálkövei háziasszony”, Zsilinszky élettársa, s egyben titkárnője, Bende Mária, becenevén Mickó viseli gondját. A kertben lévő kis kemencében rendre sült a friss kenyér, a malacpecsenye, a liba- és kacsasült. S ehhez az idilli, vidéki „magányhoz” akad egy derék házörző puli is. A gubancos kis fekete szőrösömő, akit Bogárnak hívtak, élénk csaholással nyargalással kereszttül-kasul a telket, tulajdonának tekintett a házat, s ha gazdája vitorlázni indul, elsőként ugrik a hajóba. Van egy közös attrakciójuk is, melyet a vendégeknek tartogatnak. Kodolányi János így emlékezik erre:

„...újságokat hoztak és postát. Zsilinszky a nagy topolyafa árnyékában kibontotta leveleit, kinyitotta újságjait, majd odavetette a pulinak. »Nézd ezeket a rusnya náci újságokat, te tűröd?« Erre a kutya ugatott, herregett, felugrott a székre, az asztalra, s a náci újságokat, a Völkischer Beobachtert, az Angriffet meg a többi éktelen dühvel tépte, szaggatta, földhöz verte, mintha patkányok lettek volna. Nevettünk. Zsilinszky azt mondta: »Én általában nagyon szeretem a pulit, de ezt különösen, mert ez igazi, öntudatos magyar puli...«”⁵

Pálkövén több náciellenes cikket írt a háború idején. Minden szava a terjeszkedő, hódító fasiszta Németország ellen szól nemcsak az ország házában, de Pálkövén is. Véleményét nem rejtte véka alá, környékbeli sétái alkalmával felkeresi az apró falvak, a szőlőhegyek oldalában meghúzódó kis házak lakóit, akikkel elbeszélget, politizál.⁶

Vigh Károly történész, Bajcsy-Zsilinszky életútjának jeles kutatója szerint Bajcsy-Zsilinszky legelőször az 1920-as évek elején, a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) nevű szélsőjobboldali csoportosulás vezetőjeként, fiatal cserkészek nyári táborozását látogatva vetődik el erre a partmenti területre, melyet marhalegelőnek tartanak nyilván a kővágóörsi község-

házán.⁷ Nagyon megtetszik neki a környék, barátaival sátrat ver, fürdik, vitorlázik, tábortűz fényénél nyársat süt.

Nem sokáig haboz, a község hegybírójával és körjegyzőjével való előzetes megbeszélés után kérvényt intéz a kővágóörsi közbirtokossághoz a pálkövei bérlet ügyében. Az első beadványban még tizenöt évre, majd kicsit később már huszonöt évre kéri a Pálkövénél elterülő, a vasúti sínen túl a kikötő és egy savanyúvíz-forrás közt húzódó földszáv haszonbérleti szerződésének megkötését. A „bitang területet” komoly anyagi befektetéssel kívánja rendbehozni, lakhatóvá tenni, s más tervei is vannak, amikhez nem kevés időre van szüksége.

„Valóságos kis paradicsomot tudnék ott teremteni és végül minden fa, gyümölcsfa, megjavított föld és egyéb érték - minden ellenérték nélkül jutna a közbirtokosság tulajdonába a bérleti szerződés lejártával... Szeretném ezt a pár száz négyszögölnyi keskeny területet rendbe hozni, planírozni, parkírozni, és egy kis épületet is ráépíteni, egy nyaralót. Hiszem, hogy ha Pálköve gyönyörű fekvését szélesebb körben ismertté tennénk, ezzel ez a bérlet kiindulópontja volna Pálköve betelepítésének, esetleg egy szép új fürdőhely kialakulásának.”⁸

Kérelmét a közbirtokosság nem siet elintézni, mert nem kevés ellenzője van a bérleti ügynek. Zsilinszky ezért arra kényszerül, hogy - a főjegyzőtől kezdve az alispánig - ismételten sürgesse az ügyet, s igyekezzék a közbirtokosság, illetve a helybeli tekintélyesebb személyiségek között szövetségeseket szerezni a bérlet kedvező elintézése érdekében. Annak ellenére, hogy az 1925 őszén elindított hivatalos beadványára már 1926. május 6-án a körjegyző „a kérdésnek lényegben való elintézéséről” értesíti, a közbirtokosság döntése várat magára. A huzavona egészen 1932-ig tart, amíg sor kerül a bérleti szerződés megkötésére. Bajcsy-Zsilinszky Endre huszonöt évi időtartamra kapja meg a pálkövei területet. Hozzálat a telek pacifikálásához: bekeríti a földszávot, kulturált körülményeket alakít ki. A kezdeti sátorozás után maga és vendégei számára kényelmesebb megoldást, egy nádból épített házat létesít, majd felépíti a bungalowot, a „bungit”, mely már nemcsak pihenésre, de munkára is alkalmas építménynek bizonyul. Egy magyar parasztház megépítésének a gondolata szinte már kezdetől fogva foglalkoztatja. Nem egy cikket ír a magyar népi építészetéről, a balatonvidéki magyar parasztházak sajátos stílusáról. Anyagi viszonyai azonban csak 1937-ben engedik meg neki, hogy melengetett tervét valóra váltsa. A népi építészetet utánzó, romantikus ízlésű parasztház mintájául egy balatonszemesi ház szolgál. A ház környékbeli mesteremberek segítségével szűk két hónap alatt, 1937 őszén készül el. A tornác két oszlopát saját maga faragja Bajcsy-Zsilinszky.

Vigh Károly „A pálkövei Bajcsy-Zsilinszky bérlet története” című tanulmányából ismerjük, hogy 1937-től élete utolsó szakaszáig sokat időzik Pálkövén, és számára ez a hely nemcsak a pihenést, hanem a munkát is jelenti, valamint mindezek mellett legkedvesebb hobbijának, a vitorlázásnak is hódol. A siófoki révkapitányság által kiállított igazolvány szerint 1927-ben egy beiboot vitorlás, azaz egy dingi áll a pálkövei kikötőben, amely Pest vármegye tulajdonát képezi. De az oly régen vágyott saját vitorlásra csak 1941-ben tesz szert. A megrendelt 20 m²-es tura-jolle vitorlás 1941 szeptemberében készül el, a hajó 4200 pengőbe kerül, amely összegnek egyik felét készpénzben, a másik felét havi 210 pengős részletekben kell fizetnie. Bajcsy-Zsilinszky féltő gonddal és szeretettel ápolja a „Nádirigót” - mert így nevezi el vitorlását. Balszerencséjére már az első évben súlyos baleset éri, egy rettenetes északi szél bójástól átviszi a túlsó partra, aminek következtében alaposan megrongálódik. Ettől eltekintve a hajó sok örömet, testi-lelki felüdülést szerez Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Tavasszal már alig várja a hajó vízrebocsátását a balatonfüredi kikötőben.

Így készülődik erre az aktusra 1943 tavaszán is. Még április 20-án a Balatoni Hajózási Rt. igazgatójához intéz levelet, amelyben részletesen pontokba foglalja a javítási munkákat és kívánságokat. De november 4-én kénytelen megírni Hankóczy Jenő igazgatónak: „Elmúlt a nyár, de még az ős: is s még csak ahhoz sem jutottam hozzá, hogy hajómat el vigyem a füredi kikötőből”.

Megkéri az igazgatót, hogy a „Nádirigót” helyeztesse el náluk. „Bocsáss meg, kérlek, hogy ilyen baráti szívességgel terhellek, de gondolhatod, ha nem vitorláztam az idén, akkor mérhetetlenül el kellett, hogy foglalva legyek. És pedig nem a magam dolgaival, hanem szegény országunk bajaival.”⁹

S ez minden túlzás nélkül így is van. 1943 nyarán bágyadtan süt a Nap, a Balaton hullámai lágyan nyaldossák a parti köveket. A magyar politikai életet ezekben a napokban a németek kurszki katasztrófális veresége mellett mélyen megrázza az olaszországi események sorozata. A nyugati szövetségesek komolyabb ellenállás nélkül végbemenő szicíliai partraszállása, az olasz fasiszta diktátor bukása, a béketüntetések híre természetesen Pálkövére is megérkezik.

1943 nyarán az olaszországi események tettekre sarkallják Bajcsy-Zsilinszkyt. Már 1943. június 5-i levelében a németek és az olaszok tunéziai veresége után figyelmezteti a miniszterelnököt, hogy Olaszországban a háborús ellenzék felélénkülése új fejlemények előestéje lehet, és olyan, elsősorban személyi intézkedéseket sürget, melyek előkészíthetik a kibontakozást. Az olaszországi partraszállás után készül el a Kisgazdapárt nevé-

ben a kormányfőnek július 31-én átadásra kerülő memoranduma.¹⁰ Ennek a dokumentumnak 1943 nyarán való megszületése Bajcsy-Zsilinszky Endre közéleti munkájának egyik csúcsa. Az előkészítés és megírás közben széleskörű egyeztetéseket folytat. A dokumentumban megállapítja, hogy az olaszországi események alapot nyújtanak az országnak nemcsak a háborúból való kilépésére, hanem az egész addigi elhibázott külpolitika felülvizsgálatára is. Részletesen kifejti, hogy milyen belső átállásra lenne szükség a kormányban, a vezérkarban, a hadsereg tisztikarában. Első helyen a hadsereg tisztikarának radikális megtisztítását követeli a nácibarát elemektől. A belpolitikában pedig a demokratikus pártok szabad megnyilatkozásának biztosítását szorgalmazza; kifejti, hogy a tömegek bevonásával úgy legyen végrehajtható a külső és belső változás, hogy az túlságosan radikális irányba ne sodorja az országot. Tisztában van azzal, hogy a háborúból való kilépés kiválthat német katonai beavatkozást. Emlékiratában, leveleiben, tárgyalásain újból és újból hangsúlyozza, hogy nemcsak az ország megmentése, hanem a területi kérdésekben kedvező döntés csak akkor várható, ha már a háború alatt határozott tanújelét adjuk németellenességünknek, és a győztes, elsősorban angolszász hatalmakkal való együttműködési készségünknek.

Ekkor még meggyőződéssel vallja, hogy a háború igazi győztesei az angolszász hatalmak, és ez szerinte kedvező, mert biztosíték arra, hogy magyar földre nem léphetnek orosz csapatok. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy be kell szüntetni a Szovjetunió elleni háborút, és a jövőben velük szemben nemcsak ellenséges, de barátságtalan politikát sem folytathatunk. Emlékiratát eljuttatja Szombathelyi vezérkari főnökhöz és Horthy kormányzóhoz. Tárgyal, cselekvésre ösztönöz, de rövid időn belül azt kell tapasztalnia, hogy senki sem hallgat rá az ország-vezetők közül, sőt pártjában is egyre ingerültebben figyelik megnyilatkozásait. 1943 nyarán a kormány, sőt már pártja is korlátozni igyekszik tevékenységét. Elnémításáról sokan gondoskodnak. Fenyegetések is szép számmal kap. De ő félelmet megvető bátorsággal teszi azt, amibe belefogott. Barátai, közvetlen környezete féltik. Különösen Pálkövét nem tartják 1943 nyarán biztonságos helynek a számára:

„...A kis ház ott fehérlett a part mentén húzódó keskeny csík közepében, távol mindegyik szomszédától. A parcellázott és részben beépített rész, a vasúti töltésen túl, legalább 300 méternyi távolságban kezdődött. Innen ugyan senki sem vette volna észre, ha egy felbérelt banda az éjszaka leple alatt rátör a magányos tanya magányos lakójára, és végez vele. Annyira elhagyatott volt a hely, hogy az esetleges gáztetet is legfeljebb napok múlva fedezték volna fel.

- Ne tartózkodj itt kísérő vagy vendég nélkül! - tanácsolta Borbély Mihály, aki, ha

jól emlékszem, abban az időben szélesítette ki kapcsolatait a barbizoni különítménnyel. - Szinte azt kell mondani: kihívod a sorsot magad ellen.

Zsilinszky elismerte, hogy burkoltan polgárháborús korszakban élünk ugyan, nincs olyan gázság, amely az ellenségről fel nem tételezhető, de egy legyintéssel elintézte még gondolatát is annak, hogy védekezően körülbástyázza magát.

- Mit gondoltok, megjedek az első Treizig Frici handabandájától? Nem ezt tanul-tam a huszárságnál. A revolveremmel fogadom őket, és bizonyos, hogy Bogár kutya is teljesíteni fogja kötelességét. Nem adjuk a bőrünket olcsón, efelől nyugodjatok meg!

- Te a bőrdet sem olcsón, sem drágán nem adhatod. A további harc követeli meg, hogy épségben maradj.

Bodnár mondta ezt, és kicsit elgondolkoztatta Zsilinszkyt. Annyit már minden önhietség nélkül érzett, hogy az ellenállást polgári szinten ő testesíti meg. A felelő-ség is áthatotta, hogy ezt a frontot valamilyen mutatós legénykedés kedvéért nem hagyhatja vezér nélkül. Magyarázatot keresett és talált.

- Nem hiszek abban, hogy magyar embert találjanak, kivált többeket, akik vállall-koznának ilyen orvátmadásra. Sváb pedig nem jelenhetik meg ezen a színmagyar vidéken úgy, hogy fel ne tűnjön mindenkinek.

A magyarázat nem volt éppen megnyugtató. A bérnyilkosok gyülekezhettek a Pálkövőtől mindössze két kilométerre levő Révfülöpön is, ahonnan aztán éjszaka csak át kellett lopakodniok. De ennél egyszerűbb megoldást is választhattak.

- Ismered Ablánczyt, a tanyai tanítót, akinek Rendes és Pálköve között van a tuscúlánuma? Azt is tudod, milyen megveszekedett nyilas? - kérdezte Bodnár.

Zsilinszky gunyorosan felnevetett.

- Azt a hólyagot ne ismerném? Épp elégszer gorombítottam le a vízen át, amikor a strandra áthallatszott szarvas okoskodása.

- Nos - csapott le Dönci - , akkor az is tudod, hogy elvakultságában mindenre kap-ható. Még arra is, hogy napközben ő rejtegesse azokat, akiknek éjjel aztán meg kell lepniök téged. Ez az alak hazafiúi érdemnek tartaná, ha segíthetne abban, hogy eltegyenek láb alól.

A vita során olyan gondolat is felmerült, hogy a házigazdának legalább bizonyos látogatásokat csökkentenie kellene. Már csak azért is, hogy ezzel se ingerelje a helyi ádáz ellenfeleket. Talán helyes lenne, ha kevesebbet járnának hozzá, de még ennél is fontosabb, hogy a túlsó parton, Bogláron tartózkodó lengyelek csak a legszüksége-sebb esetekben keressék fel.

Zsilinszky eddig vitázott, érvelt. Megjegyzésünk azonban egyszerre véget vetett en-nek az állapotnak. Olyan indulat fogta el, amilyenre csak ő volt képes. Az volt az érzésem, legszívesebben a széket vágná közénk.

- Vegyétek tudomásul, hogyha nem jártok le hozzám úgy, mint eddig, nem vagytok többé a barátaim! Híveimről, barátaimról mondjak le poltronságból? Vagy eltaná-csoljam a lengyeleket magamtól, akik megtisztelnak a barátságukkal, s akik tudják,

hogy szívvel-lélekkel velük érzek? Soha! Ilyet meg se említetek többet! Holnapután éppen kettőnek a látogatása esedékes. Elvárom, hogy ti is eljőjtek akkor. Még az sem érdekel, ha Ablánczy és Ablánczyak sunyibbjai tüntetésnek tekintik ezt a felvonulást. Ennyit ti is kockáztathattok.

Az utolsó megjegyzés mutatta dühe fokát. Mert valójában éppen ellenkezőleg gondolkozott. A maga részéről habozás nélkül ment el a végsőig, de sosem várta el, hogy útjának nyaktörő részén is kövessük. Sőt, tiltotta. Azt a véleményt vallotta, hogy kockázatot csak az egész nemzettel együtt szabad vállalnunk, egyébként kötelességünk a megmaradás...¹¹

Ahogy a háború közeledik végkifejletéhez, Bajcsy-Zsilinszky politikai súlya egyre nő, amit Pálkövéről nézve is meg lehet állapítani, mert több neves személyiség is lelátogat hozzá, s ilyenkor végigzongorázzák a várható fejlemények összes lehetőségeit. Talpassy Tibor egy nevezetes személy pálkövei látogatásáról ekképpen számol be:

„Hivatali elfoglaltságom miatt nem lehettem ott a találkozók zömén, de egyre élénken emlékszem. A vendég nem volt a sűrűn látogatók közül való, de éppen helyzete miatt igen fontos személyiségnek számíthatott. Szakasits Árpádról van szó. - Holnap befogunk a Nádirigóba és áthasítunk rajta Varga Bélához Boglárára - közölte Zsilinszky, mihelyt a vendég megmelegedett. - Nem árt, ha néha egybe-másba őt is beavatjuk.

Bajcsy-Zsilinszky előszeretettel „fogta be” vitorlását minden hozzálátogató barátjának, noha kezdő hajós volt, s már legendák keringtek arról, hogy gyakorlatlan-sága mennyire kiütöközik a vizen.

Szakasits minderről mit sem tudott, boldogan egyezett bele egy kis hajókázásba. Bodnár, Szalay, jómagam is jelen voltunk az elhatározás kimondásánál, de Bodnár a maga és Szalay nevében elhárította a meghívást. Az igazság az volt, hogy Bodnár Szalayt féltette, aki megjárván a frontot, úgy meggyávult, hogy még a macskanyávogástól is hanyatt-homlok menekül. Indokul azt hozta fel, hogy festő sógora először ígérkezett hozzájuk, s már csak „Barbizon” szempontjából sem fújhat viszázkodót. Zsilinszky nagy nehezen nyugodott bele, hogy Szakasits mellett be kell érnie velem.

- Vitorlázni kész életbiztosítás - készített fel bennünket a kirándulásra a házigaзда. - Ha az ember tudománya elfogy, leereszti a vásznakát, lemegy a kajütbe, magára csapja a lejárati lappancsot, s míg alul ropogást nem hall, nyugodtan pipázhat. Ha a zátony kikészíti, akkor bizony úgy jár, mint a tojás, amelyet feltörnek. Akkor felkecmereg az ember a fedélzetre, s magára szedi a mentőöveket, amelyeket, rátok való tekintettel, nem felejtetek itthon.

Könnyed hangon mondta mindezt, láthatólag azért, hogy évdjön velünk. Nem dicsekszem azzal, hogy minden félsz elhagyott volna, de szurkolásom enyhítette,

hogy Szakasitson hasonló jeleket fedeztem fel. Pedig az ég nyíló nefejejsként kékllett. Soha talán ilyen békésnek nem láttam a Balatont. A két politikus arról beszélgetett, van-e értelme a Béke-pártiak harcra mozgósító röpcéduláinak, nem lenne-e komolyabb értelme, hogyha a parlamentben okos demonstrációt készítenénk elő, s azzal próbálnánk a német propaganda által elkábítottakat felrázni. Szakasits valami olyasmire gondolt, hogy pozitív parlamenti események leírását sokszorosítanák röpcédulákon, s azokat terjesztenék minél szélesebb körben. Zsilinszky óvatosságot ajánlott. Szerinte Kállay még nem adta fel a reményt, hogy a mutatkozó nehézségek ellenére megállapodásra jut a nyugatiakkal, ilyen helyzetben minden más irányú kezdeményezés csak bonyolítaná az ügyet. Állandó készenlétben kell lennünk, de hagyni kell őt, hogy próbálja ki, mire lehet menni azzal, amit a hivatalos diplomácia készít elő. Szakasits felvetette a kérdést, nem kellene-e a miniszterelnököt már csak azért is támadni, hogy ezzel a németeket félrevezessék. Miközben a titkos tárgyalások folynak, követelni kellene, hogy addig oldódjunk el a náciaktól, míg nem késő. Ezzel hűségnyilatkozatot csikarnánk ki Kállayból, és Hitlerék esetleg ébredező gyanúját elaltatnánk. Mert a kiugrásra csak akkor van esély, ha a németek csak gyanakszanak, de biztosan nem tudnak semmit. Különben idejük van a csapatokat összevonni az ország körül, s a nyílt megszállással eleve megghiúsítanak mindent. Kállayt nagyban segíthetné a kiugrás nyílt követelése részükről, mert miközben minden ilyen szándékot színelg elhárítana, titokban annál szabadabb lépéseket tehetne.

- Az oroszok felé is! - szegezte le Szakasits.

Ekkor borzolt végig az első hűvösebbre fordult szélfuvallat az őszelő langyos csendjében. A víz rikító zöldre változott, s ezzel együtt a hullámvölgyek kezdtek vályúszerűbbek lenni, a levegőből szippantani lehetett a hirtelen támadó szél szagát. Bizony, borzongás futott át a hátamon. Hiszen a tó közepe táján járhattunk éppen, s ugyancsak kellett volna iszkolni kifelé, hogy a kitörő vihar már a part közelében érjen bennünket.

- Fenygetően zöldül a víz, Bandi bácsi! - hívtam fel Zsilinszky figyelmét aggódalmasan. Zsilinszky éppen bölintani akart, ebben zavartam meg. Bosszúsan nézett körül, s hanyavetin dobta felém:

- Itt lep meg a vihar, ez már bizonyos. - Felállt, fordított a vitorlákon, az irány immár kifejezetten északkeleti lett. - Ahogy terveztük, Varga Bélához megyünk, most már válsztásunk nincs is.

Ezzel azt akarta értésünkre adni, amit elméletileg már én is megtanultam. Zsilinszky az északi szél komoly felerősödésével számol, s ilyenkor veszett ügy azzal szembe fordulni. Akármi a hajó célja, fel kell adnia, csak a szél hátán érkezhethet parthoz. Még egy úszónak is ezt a módszert kell követnie, ha eredeti célja közelebb van is, mert a hullámokkal való birkózásban kimerül.

Szakasitsot csak a saját konklúziója érdekelte. Megnyomta a szót:

- Mielőtt a megjegyzéseme reflektálnál, Bandi, alelnököket is meg kell kérdezned? Nálatok is van pártfegyelem?

- Istennyilát van! - suhintott nagyot Zsilinszky, s most az orrvitorlán igazított. - Külpolitikai kérdésekben magam határozok. - Az első hullám ekkor csapott magasba, s zúdult ránk tömegével, hogy engem hanyatt borított, Szakasitsot pedig majdnem lesodorta a bogárhátszerű padozatról. - Kapaszkodjatok a kiálló karikákba vagy az árbocba, különben hamar a vízben találjátok magatokat!

- Te, Tibor - rendelkezett velem -, hozd fel a kajútból a melegítőruhákat! Kerüljék el a fölösleges meghűlést.

- Annyira hideg lesz? - tudakolta Szakasits.

- Egykettőre a bajkálón érezhetitek magatokat. Percek alatt metsző lesz a szél, macsó nélkül meg lehet gémberedni. A legjobb lenne, Árpád, ha behúzódnál a kajútbe, akkor is marad egy matrózom, s a kormányrudat fogni ő is elegendő - javasolta Zsilinszky. - A szél északkeleti, nem tudom az irányt tartani, Fonyódnak kell fordulnunk.

Szakasits mindenáron hasznosítani szeretete volna magát, ott lábatlankodott fenn, holott sokszor útjában volt a vitorlaszárnyakat mozgó Zsilinszkynek. Én a vezérvitorla kötelét kaptam a markomba, s egy-egy szélrohamnál bizony úgy éreztem, az elemek erői felemelnek, s a legjobb esetben a padlóhoz csapnak. Teljes heveségével kitört a haddelhadd, víztorlaszok zúdultak egyre-másra a fedélzetre, végigseperve azt. Eszembe jutott, amivel vendéglátónk biztatott, s félénken feltettem a kérdést, nem érkezett el annak az ideje, hogy lebecsájtunk minden vásznat, magunkra zárjuk a vízhatlan kajüt ajtaját, s rábizzuk magunkat a víz kénye-kedvére.

- Ilyent csak olyan szárazföldi patkány kérdezhet, aki cúgszfűr Hitler híve. Mit gondolsz: sétálgatásra adtam ki Mihályfi mester idedobott alamizsnáját? Hajóra csak az szálljon, aki élvezni tudja a veszélyeket.

Válaszolhattam volna, hogy a parton sem lelkesedtem a vízen kószálás örömétől, de jobbnak láttam nem szítani a parazsat. Szakasits jöhetett volna a segítségemre, ő azonban tíz újjal fogódzkodott, hogy a vakmerőség látszatát fenntartsa. Ekkor a szélről már csak ordítani lehetett, s a hullámok úgy görögtek, mint alpesi tájon a meglóduló szikladarabok. A hánykolódó víz minduntalan végigseper a hajó bogárhátán, s mind kétségbeesettebben néztük Szakasitscal egymást, melyikünket tép le hamarabb a fedélzetről. Közben az idő dermesztővé hűlt le, fogaim összekoccantak, a macsó sem védett, hiszen csuromvizesek voltunk valamennyien.

Ez a hatás a rendíthetetlen Zsilinszknél is mutatkozott, mert harsányan, hogy a csattogó vízkorbácsokat és a süvöltő szélvihart túlbömbölje, rám üvöltött:

- Ugorj megint a kajútbe, a szekrény bal sarkában találsz egy szilvóriumos üveget! Átfúj a szél, védekezni kell!

Az általam szorongatott vitorlaköteleket Szakasits kezébe nyomtam, s négykézláb bemásztam a lappancs alatti lyukba. Reszketésemben alig találtam a szilvapálinkás butykost, amelyet aztán magamhoz szorítottam, s botorkálva indultam vissza. A fedélzeten váratlan meglepetés: az átcsapódó, ágaskodva közelítő vízhegyek között egy személlyel hánykolódott a hajó: Zsilinszky nem volt sehol.

- Ott... ott...! - bökött Szakasits a hajófar irányába, amelyhez a mentőcsónak hosszúra engedett láncra volt erősítve. - Egy... egy... borzalmas hullám lesodorta Bandit. Csüggesztő helyzetben volt Zsilinszky, de ez nem látszott rajta. Karjai megfeszülten fogták a láncot, markát egyenként rakta előbbre és előbbre, de látszott, hogy csak centiméterekkel közelít, mert az ellenhullámok erősebbek nála. Emellett a hullámok oldalt is dobálták, tépték. Abban a tempóban, amelyet elért, az éj beálltaig sem tudott volna a hajóra visszakapaszkodni. Fennállt a veszély, hogy egy különösen dühödő és hirtelen lecsapó víztaraj elszakítja őt a láncról, mert az ernyedés mégiscsak felülkerekedik benne.

Eszembe jutott, amit Zsilinszky a kajútbe menekülés formájáról mondott, és lihegve hozzáfogtam a végrehajtásához. Visszakúsztam a kajútbe, az asztalkán szerencsére ott hevert Bandi bácsi özlábnyélbe csapolt vadászkése, habozás nélkül fordultam, hogy a vitorlaköteleket, melyekkel banni nem tudtam, minél sürgősebben elmeteszem. A vásznak a fedélzetre zuhantak, futásunk sebessége ezzel lényegesen csökkent, immár csak annyit haladtunk, amennyit az erős vízverések löktek rajtunk. Így legalább már nem volt a hajó vaktában kilőtt nyíl, hanem afféle vízbe pottyantott apró test. Ez azt jelentette, hogy az erejét ismét összeszedő Bajcsy-Zsilinszkynek nem kellett emberfeletti erőfeszítést tennie, hogy az elemekkel megküzdjön, ha sikerül őt a hajóra segítenünk. Percekig folyt a küzdelem, míg a láncon csüngő testet annyira a hajó közelségébe vonszoltuk, hogy Zsilinszky megpróbálkozhatott a felhúzódzkodással.

- Pillanatig másfelé figyeltem, így történhetett meg, hogy egy alattomos vízár lesepert a padozatról - magyarázta lihegve. - Szerencsém, hogy a vontatójacht mögé repített, így el tudtam kapni a láncot. Most már aztán igazán vakondokok lehetünk.

Négykézláb bemásztunk a kajútbe, előkerült a szilvóriumos butykos, s mohón szívtuk fel az áldásos fűtőanyagot. Mindannyiunk tenyerét véresre horzsolta a lánc, szerencsére a felszerelésben volt faggyú is, azzal kentük be a mosdótálban lemosott markainkat. Apróra meghánytuk-vetettük a történeteket. Zsilinszky szabadkozott vigyázatlanságáért, és ahogy száraz ruhákba átöltöztünk, elmúlt reszketésünk is. Negyedóra múlva szinte természetesnek tetszett, hogy észrevétlenül visszakanyarodjunk a politikához. Ott folytatódott, hogy Zsilinszky szóban is megerősítette, amit a kérdés felvetésekor csak bölintással tudott jelezni. Szerinte is elhibázott volna, ha csak egy lapra tennénk fel létünket. Sőt, nevetséges. Hiszen a szovjetek közelednek határainkhoz, nem az angolok. Ez a realitás, s ezt sehogysem lehet nem létezőnek tekinteni.

- Ezt magyarázom örökké Rassaynak - panaszkolta Szakasits -, de mintha begypekedett volna. Szerinte az angolszászok nem mondhatnak le érdekerületeikről. Nem akarja belátni, hogy a befolyási körzetek is változhatnak, s nekünk a változáshoz kell igazodni.

Bajcsy-Zsilinszky mélyen eltűnődött, s magatartásában már nyoma sem volt annak, hogy egy órával ezelőtt még a létéért folytatott élethalálharcot. Úgy emelte

meg a fejét, mint a Modern kávéházban szokta, amikor „napkeleti bölc” barátainak valami nagy jelentőségű bejelentést tett:

- Ha megérem a végét, és azt tehetem, amit akarok, nem kell Rassayval számolni. Újra kibontom a nemzeti radikalizmus zászlaját, s a haladó polgárság már velem fog masírozni. Rassay, ha nagyon akarja, beállhat hozzám közkeletűnek, mert kitűnő debatter és a t. Házban fölöttebb használható.

Szakasits rátette bepólyázott tenyerét Zsilinszky karjára.

- Bár így lenne Bandikám! Valami okos koalícióban szépen meg tudnánk férni együtt, ha nem zavarnának bennünket. Dehát mit lehet tudni?! Attól félek, nem lesz olyan sima a kivitelezés, amilyen most az egyetértés köztünk.

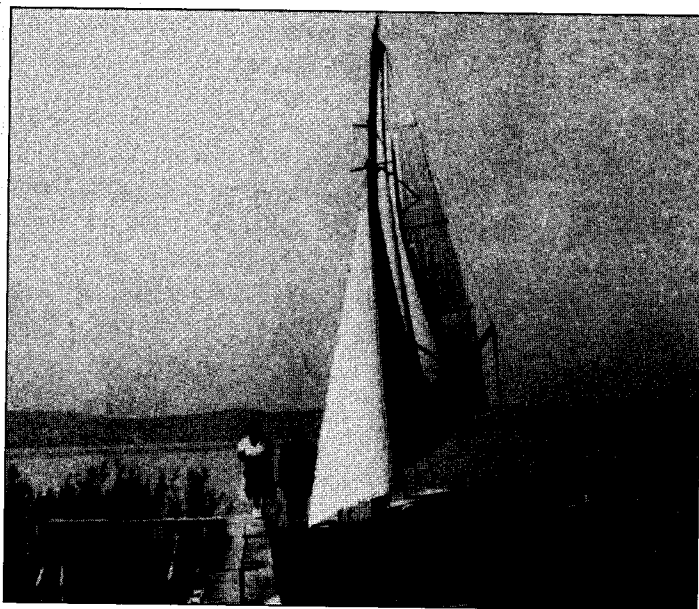
Zsilinszky bizakodva húzta ki derekát.

- Azért húztatok ki a hullámok karmából, hogy hagyjuk magunkat befolyásolni? Ti hozzatok a munkásságot, én a kisparasztokat és a kispolgárokat, ki jöhet helyettünk?”¹²

A pálkövei ház egykor és ma

A kis házi kikötőben a „Nádirigóval”

Az egykori kikötő helye napjainkban

Bajcsy-Zsilinszky és felesége a pálkövei ház lépcsőjén

A pálkövei ház szobája napjainkban

A pálkövei gazda okos pulijával

*Bajcsy-Zsilinszky „politikai szemináriuma” fiatal látogatóinak
a pálkövei parton*

Az előzményektől 1943 nyaráig

Bajcsy-Zsilinszky Endre számára a világháború kitörése, Lengyelország megsemmisítése már korán nyilvánvalóvá tesz, hogy a nemzetiszocialista veszély és a vele való szövetség milyen súlyos következményeket tarthat az ország számára. Támogatja Teleki Pál önállóságra, a fasiszta Németországhoz kötődés lazítására törekvő, Nyugat felé kikaput kereső politikáját, s maga is keresi az egyre szorító zsákutcából a kiutat. Ezért is tárgyal 1940. februárjában Belgrádban egy Hitler-ellenes magyar-jugoszláv szövetség megteremtéséről. 1940 végén úgy tűnik elképzelése valóra válhat. Teleki a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után, annak mintegy ellensúlyozására tető alá hozza a jugoszláv-magyar örökbarátsági szerződést. Miközben az első ellen tiltakozik, és néhány társával a parlamentben ellene is szavaz, helyesli és üdvözlí a jugoszláv-magyar közeledést. E politika támogatására írja meg könyvét „Helyünk és sorsunk Európában” - címmel.¹³ E könyvében többek közt azt fejtegeti, hogy Magyarországon a fasiszta törekvések támogatói a magyar történelmi hagyományok megcsúfolói, a magyar nemzet ősi alkotmánytisztelésének megtagadói. Szerinte a magyarságnak ősidők óta történelmi hivatása egy közép-európai ütközőállam megteremtése és fenntartása, amely egyensúlyban tarthatná a német és szláv törekvéseket, és ezzel biztosíthatná a békét. Azonban ehhez az kell, hogy a magyar és délszláv népek felismerjék egymásra utaltságukat a közös veszéllyel szemben.

„Helyünk és sorsunk Európában” - című kötetének bevezetésében ezekkel a reménykedő sorokkal tekint a jövőbe:

„...Nem titkolom őszinte rokonszenvet a délszláv népek – szerbek, horvátok, szlovének – iránt. Egyéni viszonzása ez csupán annak az alig rejtegethető kollektív rokonszenvnek, melyet a délszlávok minden törzse, talán leginkább a szerbek, a magyar szellem megnyilatkozásai, elsősorban népi zenénk iránt minden más idegen népnél elemibb erejű természetességgel tanúsítanak. Elképzelhető-e, hogy sorsszerű ellenségünk lehessen egy nép, amely ennyire szívébe fogadja a magyar egyéniség legősztönösebb szellemi megnyilatkozását, népdalunkat?...

Sokat tűnődtem, füstölögtem magamban a délszláv-magyar kérdésen. Nem mai „konjunktúra” ez az én délszláv tájékozódásom. 1930-ban megjelent Nemzeti Radikalizmus című politikai programkönyvemben már a magyar külpolitika egyik legfőbb feladataként hangoztattam a magyar-szerb-horvát kiegyezés és együttműködés megvalósítását. Egyben a természetes közvetítést az Adria két partja között az akkor igen erős olasz-jugoszláv feszültség idején, írván: »A magyar külpolitika két vezérelvének: a dunai népek érdekegyezésének és kiépülő szolidaritásának, valamint a magyar és olasz nemzet további barátságának, ennek a két ma még ellentétesnek látszó érdeknek összehangolása különösképpen magyar államférfiúi feladat.«

Azóta is szüntelenül érdekel, foglalkoztat, izgat a délszláv-magyar kérdés. Volt idő, mikor látván szerb szomszédaink nagyhatalmi ábrándjait, igényeit, nyilvánvaló nagyzolásait, Csonka-Magyarországgal és az elszakított magyar kisebbséggel szemben tanúsított rideg, sőt ellenséges magatartását, ugyanakkor érthetetlen alkalmazkodásukat a prágai kisantant-vezénylethez, azt gondoltam: olyan nép ez, amelyet a maga természetes medrébe visszazorítani csak erőszakkal lehet. Ki kell hát lesni a jó alkalmat, és meg kell őket verni mindenáron, a magyar-délszláv kérdést csak ez döntheti el. Utóbb rájöttem – nagyon számottevő délszláv vélemények is ebbe az irányba tereltek –, hogy egy magyar-délszláv mérkőzés hasonlítana a Hugo Victor Századok legendájában Roland és Olivér eldönthetetlen bajvívásához.

Ahogy Hugo Victor versében végül is megbékéltek az egymást legyőzni nem tudó hősök, ekként kellene – idejében – megtalálniok egymást magyaroknak és délszlávoknak. Magyarország belátható időben nem lehet többé nagyhatalom önmagában. Jugoszlávia még kevésbé. Bainville világosan látja Jugoszlávia nehezebb helyzetét Magyarországnál. Mindkét oldalon elemi erejű szükség tehát a kölcsönös kiegyensúlyozás, megértés, összefogás. Magyarok és délszlávok együtt a maguk hatalmas és szinte hasonlíthatatlan katonai értékük révén eldönthetik egész Délkelet-Európa sorsát. Semmi kétség nem lehet afelől, hogy magyarok és délszlávok együtt szilárd és diadalmas dunai nagyhatalom, politikailag és katonailag egyaránt. Olyan erejű, amilyen az Osztrák-Magyar Monarchia sohasem volt.

Talán még mindig nem késő kölcsönösen levonnunk a tévedések következtetéseit...”¹⁴

Továbbá az ún. „Szent István-i gondolatot” fejtegeti, amely szerinte a többi dunai államnemzettel való viszonyunk tekintetében ír elő igen világos magatartást a számunkra.

„Szent István volt az első nagy magyar államférfiú, aki ennek a virtuális Európának szellemi szolgálatát beleépítette a maga lángeszű külső és belső politikájába, ő volt amaz őse minden későbbi nagy magyar államférfinak, aki birodalomalkotó művében előírta utódjainak és nemzetének, hogy Európát sohase tévesszék össze egyik vagy másik hatalmas és egyelőre a magyarnál haladottabb szomszédal, az igazi európaiságot mindig a legmagasabb szellemi, erkölcsi mértékben keressék, azt igyekezzenek beleépíteni a magyarság életébe. És így belülről, önmagunkon, a magyar szellem és állam erején, önállóságán, színvonalán, tekintélyén, bensőséges kereszténységén keresztül szolgáljuk Európát. Nem pedig kívülről, mint valami rajtunk kívülálló idegen hatalmasságot és bálványt. Szent István géniuszát óriási szervező, hadvezető és diplomáciai képességein túl ama páratlan, korát megsegyenítő mély és finom intellektualizmusában csodálhatjuk leginkább, ahogyan elutasította magától azt a korszerű csábítást, hogy Európa keresztény szellemi egységébe beleértse a pápasággal párhuzamosan a Német-római Császárságot is. Ezt a gondolatot éppoly határozott, sőt kíméletlen erővel utasította el magától, mint

kortársa, Hitvalló Edvárd Angliában, és hogy ennek a formai egység gondolatnak elutasításával egyidejűleg nemcsak hihetetlen gyorsan kiépítette, hanem tartani is tudta a szellemi Európa egyetemességével nemzete és birodalma kapcsolatait, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a róla fennmaradt külföldi feljegyzések és hagyományok magyar összegyűjtője és legjobb ismerője, a kiváló történész, Gombos P. Albin, azt írja egyik nagy értékű tanulmányában: a már felnőtt korában megkeresztelkedett István király volt a maga kora Európájának legnépszerűbb, a szó szoros értelmében legendás hőse. Ő nyitotta meg az első biztosított szárazföldi utat a nyugatról özönlő zarándokok számára a Szentföld felé, Magyarországon keresztül. Udvara menhelye volt a különböző előkelő politikai menekülteknek. Fantasztikus legendák vették szárnyukra nevét Európa-szerte a mesebeli rokonainak, fiainak, testvéreinek, sógorainak egész légiójával népesítette be a legkülönbözőbb országok udvarait személyének varázsa s a róla szóló idegen népi emlékezés. Szent István, miközben hihetetlen erővel vert vissza és torolt meg irgalmatlanul minden diplomáciai és katonai támadást, amely bármely égtáj felől birodalma ellen zúdult, meg tudta szerezni maga és népe, birodalma számára az általános megbecsülést, sőt páratlan népszerűséget is a szellemi Európa, Európa egésze részéről – alig néhány évtizeddel a gyűlöletessé vált háromnegyed évszázados vad pogány-magyar lovasrohamok lezáródása után...

Nem lehet magyar embernek eleget tűnődnie ennek az oly csodálatosan eredeti s a maga korszerűtlen intellektualizmusában s évszázadokra előre tekintő államférfiúi éleslátásában egyedülálló – legnagyobb államférfiúi alakján a magyar történetnek...”¹⁵

Bajcsy-Zsilinszky szeretné „Helyünk és sorsunk Európában” – című könyvét szerb és horvát nyelven kiadni. Ehhez Telekitől biztatást kap, hogy ezzel is szolgálja a két nemzet közös ügyét. Azonban az 1941. március végi jugoszláviai események, majd a miniszterelnök öngyilkossága keresztülhúzza terveit, kötetét pedig betiltják.¹⁶

1941 márciusában a Szovjetunió visszaadja Magyarországnak az 1848/49-es szabadságharc zászlóit. Bajcsy-Zsilinszky, aki addig ellenségesen szemléli a Szovjetunióban történeteket, és veszélyesnek tartja a Szovjetunió szomszédságát, szimbolikus üzenetnek tartja a zászlók visszaadását. Azt viszont, hogy Magyarországgal szemben a szovjet vezetésnek nincsenek ellenséges szándékai, ellenkezőleg. Államférfiúi érzékkel, hazafias felelősségérzettel ír a honvédszászlók visszaadásáról a Független Magyarországnak, s felteszi a kérdést, hogy magyaroknak és oroszoknak valóban történelmi kényszer-e, hogy okvetlenül ellenfelek legyenek; nem képzelhető-e el a régi történelmi barátság megújítása?¹⁷

1941. június 27-én, Hitler után Magyarország is megtámadja a Szovjetuniót. Bajcsy-Zsilinszky helyteleníti a magyar hadüzenetet, félti az országot,

a frontra küldött katonákat. Azonnal tiltakozni kíván, de pártja lebeszéli róla. Véleményét azonban kifejti egy memorandumban Bárdossy László miniszterelnöknek. Hibáztatja a kormányt a hadbalépés miatt, és már hangot ad annak, hogy Németország aligha nyerheti meg a háborút.

Határozottan elutasítja a németek oldalán viselt háborút, s nemcsak attól tart, hogy ez vereséggel végződik, hanem a belső forradalmi változásoktól is, illetve az 1938 után megszerzett és még megszerzendő területek elvesztésétől, és attól, hogy a dédelgetett szentistváni állameszme ismét csak ábránd maradna. Reményeivel ellentétben a zajló események sorozata.

Bárdossyék a szabadságjogok gyakorlását tovább korlátozzák, minden politikai gyűlést betiltanak. A német-magyar megállapodás alapján megkezdődik a 2. magyar hadsereg megszervezése, megindul a tartalékosok tömeges behívása. A zsidók, valamint a politikai szempontból megbízhatatlanként és a nemzetiségiek egy része a munkaszolgálatos zászlóaljokhoz kerül. Ezek a fegyver nélküli egységek nemcsak az ellenség támadása esetén védtelenek, hanem ki vannak szolgáltatva a sorkatonák, az úgynevezett keretlegények gyakran kegyetlen, megalázó bánásmódjának is. A magyar zsidóság helyzetét tovább nehezíti a 3. zsidótörvény. Ebben már legerősebb emberi jogaikban is korlátozzák őket, tiltják és börtönnel büntetik a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi érintkezést.¹⁸

Hamarosan arra kényszeredik, hogy ellentétes nézeteinek fenntartása ellenére szövetségeket keressen a baloldalon egyre határozottabban kibontakozó „függetlenségi frontban.” A magyar „faj” védelmét mindenekelőtt nagyszabású földreformmal és szociálpolitikával akarja előmozdítani, egy demokratikus Magyarország kialakítása érdekében, amely a parasztság s mellette a munkásság tömegerejére támaszkodik.¹⁹ Tagja lesz a kezdetekben a piaristák által társadalmi szemináriumokat szervező Teleki Pál Munkaközösségnek, amely ekkor politikai megoldást keres a mezőgazdaság és a vidéki parasztság szegénységének problémájára.²⁰

Mindinkább - szemben az induló, fajvédő, szélsőjobboldali Zsilinszkyvel - „Kossuth Lajosivá” válnak nézetei. Ez kitűnik abból a sajtóvitából és levélváltásból, ami Szekfű Gyula és közte zajlik. Széchenyi István születésének 150. évfordulóján Szekfű emlékbeszédében Széchenyit szembeállítja Kossuthal és előbbi tartja a magyar ügy igaz képviselőjének. Bajcsy-Zsilinszky nem vitatja Széchenyi érdemeit, de kifejti, hogy jelenleg Kossuth szellemének feltámasztására van szükség.²¹ Szekfű a reformkorszakot elemezve jut arra a megállapításra „Valahol utat tévesztettünk” - című híres cikksorozatában, hogy mivel 1848-ban nem a „centralisták” kerekednek felül, hanem a kossuthi radikalizmus, ez okozza az újabb kori magyar történelem tragédiáját. Zsilinszky viszont úgy véli, hogy a második világháború katasztrófájához is vezető trianoni utat külpolitikailag az 1880-as évek vég-

zetes német orientációja, belpolitikailag pedig Magyarország feudális és antidemokratikus gazdasági és politikai berendezkedése határozza meg.²²

Szekfű történész, az egykori miniszterelnök, a konzervatív és németellenes Bethlen István köréhez tartozik. Az 1920-as „Három nemzedék” - című munkájában alapozza meg az 1918/1919-es események után hatalomra került rendszer hivatalos ideológiáját. 1927 szeptemberétől 1939 decemberéig a Magyar Szemle szerkesztője. A második világháború során, mint a Bethlen-csoport tagja, csatlakozik a függetlenségi és népfrontmozgalomhoz, 1939-től 1944-ig vezető publicistája a németellenes, ellenzéki Magyar Nemzetnek. A háború kitörése után megjelenő cikkei már sejtetni engedik, hogy „valahol utat tévesztettünk”.²³

Zsilinszky Szekfűvel együtt, 1941 karácsonyán - jórészt feladva fenntartásait - a Népszava híressé vált számában kibontakozó antifasiszta-front oldalán csatasorba áll.

Az 1941 karácsonyára megjelenő Népszava történelmi lapszáma minden túlzás nélkül a magyar nemzeti függetlenségi mozgalom fejlődésének háttérköve. Megszólalnak benne a háború- és Hitler-ellenes irányzatok fő képviselői, demonstrálva, hogy a legkülönbözőbb ideológiai nézetek hívei szót érthetnek a nemzet létfontosságú kérdéseiben.

*„Kitártuk ezt az ünnepi számunkat a nemzeti önállóság és függetlenség nagy gondolata, a népszabadság örök eszméje és a szociális haladás történelmi szükségességének követelő hangja számára. És mert a népek életének, fennmaradásának, haladásának ez a három hatalmas tényezője nem - mert nem is lehet - pártkérdés, és mert rendíthetetlen meggyőződésünk, hogy ennek az országnak minden valamire való embere kell, hogy most - félretéve minden egyéb tennivalót - ennek a három vezérlő eszmének szolgálatába állítsa teljes tudását, egész erejét és minden jóakarátát, idehívtuk azokat a férfiakat: politikusokat, írókat, gondolkodókat is, akik nem vallják ugyan a szocializmus programját, de tiszta szándékkal akarják, hogy ez a mi országunk önálló legyen és maradjon, függetlenségben élje életét, s függetlenül szabja meg a maga útját, amelyen haladnia kell; szabad legyen népe s szelleme, és hogy ez a nép ne csak politikailag, hanem gazdasági és társadalmi értelemben is felemelkedhessék arra a magaslatra, amely méltán megilleti.”*²⁴ - írja Szakasits Árpád az újság vezércikkében.

A többi oldalon pedig ott vannak a kommunista Kállai Gyula és Földes Ferenc, a szociáldemokrata Gosztönyi Lajos, a népi Darvas József, a XX. századi realista prózairodalom legismertebb alakja, Móricz Zsigmond, - a már említett - „bethlenista” Szekfű Gyula, és Bajcsy-Zsilinszky Endre vallomásai.²⁵

Bajcsy-Zsilinszkyt Kállai Gyula kéri fel a cikk megírására. Így emlékezik:

„Rendszerint a lakásán találkoztunk. Most is, amikor a Népszava karácsonyi tervezetével felkerestem. A Vérmezőnél lakott, a mostani Attila úton. Lakása egy bérház első emeletén volt, térre nyíló ablakkal. Az eléggé szűk előszobából mindjárt a színtér nem nagy méretű könyvtárszobába lehetett nyitni. Ez volt Zsilinszky dolgozószobája. Körös-körül könyvespolc, és középen az ülgarnitúra. A könyvek sorát a Biblia s Werbőczy Tripartituma nyitotta meg. Aztán jöttek a többiek. Elsősorban történelmi munkák: Horváth Mihály, Táncsics Mihály, Acsády Ignác, Márki Sándor, Grünwald Béla, Gratz Gusztáv, Jászi Oszkár művei és Hómann-Szekfű Magyar története. S középen, a fő helyen Kossuth Lajos összegyűjtött műveinek sorozata. Ez volt az ő mindennapos olvasmánya. Elmondtam mi járatban vagyok. Cikket szeretnék kapni tőle a nemzeti függetlenség, a társadalmi haladás és a dolgozó osztályok történelmi szerepének kérdéséről. Közvetlen, konkrét válasz helyett beszélgetésbe kezdett. Kért, mondjam el, mi a helyzet a Szociáldemokrata Pártban és a Népszava szerkesztőségében. Ő a munkásosztályt nagyon tiszteli, nagy társadalmi erőnek tartja - mondta -, de véleménye szerint nagyrészt idegen származású vezetői csak arra tanították meg, hogy mit jelent internacionalistának, de arra nem, hogy mit jelent magyarnak lenni. És azonnal Kossuthra hivatkozott. Számára olyanok voltak a szabadsághős megállapításai, mint hívők számára az evangélisták tanításai. Most Kossuthnak az ipar jelentőségére vonatkozó szavait idézte. Ha ipar nélkül félkarú óriás a nemzet, ebből logikusan következik, hogy a munkásosztály nélkül nem lehet igazán nemzetről beszélni. De a munkásosztálynak is megvan a maga nemzeti kötelezettsége. S a nemzet elidegeníthetetlen része csak úgy lehet, ha ezt terjeszti. Kossuth szavainak ilyen értelmezése elgondolkodtatott. Hogyne volna a munkásosztálynak nemzeti elkötelezettsége! Nagyon is van! Az ipari munkásságban erős nemzeti öntudat él: felelősség a nép, a nemzet sorsáért. Most éppen azt akarjuk, hogy ez megfelelőképpen érvényesüljön. Sohasem szerettem idézetekkel operálni... Most mégis József Attila szavai síklottak ki a számon. Pedig József Attila nemcsak magáról mondta: «Édes hazám, fogadj szívedbe, hadd legyek hűséges fiad», hanem osztályáról is... Zsilinszky vállalta a cikkírást. Mindjárt meg is mondta, Kossuth politikájáról akarja véleményét elmondani a munkásságnak.”²⁶

**Részletek Bajcsy-Zsilinszky Endre
„Kossuth és a magyar külpolitika” című cikkéből**

A magunk történelmi kötelezettségeit nem nehéz röviden összefoglalnom: fenn tartani és a teljesebb nemzeti önkormányzat irányában továbbfejleszteni történelmi gyökerű parlamentarizmusunkat; az eddiginél sokkal gyorsabb ütemben emelni a magyar parasztság és munkásság gazdasági, művelődési, szociális színvonalát, de az önségély és az önkormányzat formái között; egy nagyszabású és nagylelkű, deákferenci szellemű nemzetiségi politikával békét teremteni idebenn és békét előkészíteni a körülöttünk élő, hasonló kisebb lélekszámú népek felé, kiépíteni a teljesség és tökéletesség legfelsőbb mértékéig az ország honvédelmét, mind szellemi, mind kiképzés, mind pedig modern felszereltség és a szükséges erődítések dolgában; végül pedig mindenáron és minden eszközzel fenn tartani a magyar állam eszmei egységét, függetlenségét, szuverenitását. Nem végződhetik úgy ez az új világháború, hogy Magyarországnak szabadna letérnie erről az útról. Az önmagunkhoz és önkormányzati, demokratikus életformáinkhoz való hűségünk mint Ararát hegye kell, hogy kinyúljon a legszörnyűbb özőnvíz hullámai közül is...

Európa és a nagyvilág felé sem nehéz megfogalmazni azt, amit onnan várunk, bárhogy is végződjen ez a szörnyű új világháború. A wilsoni etnográfiai gondolat bárminő új fogalmazásban is jelentkeznék, nem hozhat állandó rendet és békét Európára, hanem csak a történelmi gondolatnak és a földrajzi adottságoknak újólagos restaurációja, az az erők kipróbált és természetes elhelyezkedése és összhangja, a szabad népek szabad együttélésének elve alapján. Nem tudom elképzelni a jövőnek olyan sorsfordulatát, amely Bainville igazságát a Magyarországot európai helyzetéről és küldetéséről újból sutba dobhatná, vagy a magyarságot visszazökkentethetné hivatástudata csupán pár évtizedes elhomályosulatának tanácstalanságába.

A külügyi költségvetés képviselőházi vitája során párhuzamba állítottam a három legjelentősebb nem indogermán nemzetnek, a töröknek, a finnnek és a magyaroknak kivételes nemzetközi helyzetét és külpolitikai pozícióját, jelentőségét. Szerintem a három közül a magyar pozíció a legnehezebb, de talán a legfontosabb is. Ezen a helyen senki nem pótolhat bennünket, minden kísérlet a történelem során, amely ezt megpróbálta, végzetes csüttörtököt mondott. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején, de már előzőleg is évszázadokkal Bécs megpróbálta, hogy kisajátítsa Buda szerepét: évszázados és sorozatos kudarc volt a vége. Az első világháború után Benešék megpróbálták, hogy a kályhán költött Csehszlovákia és Prága vegye át Magyarországot és Buda szerepét: az új világháború tanúskodhat e botor kísérlet együgyűségéről. Talán remélnünk szabad, hogy ilyen vagy ehhez hasonló kísérlet, például olyan, amely Bukarestbe akarná áttenni Buda történelmi küldetését és e küldetés fenségét, nem fog megismétlődni.

De hogy ez a kísérlet meg ne ismétlődjék, ez rajtunk is múlik, sőt, azt merném mondani, főleg, rajtunk, magyarokon.

A közelmúltban részt vettem egy vitában a Széchenyi-Kossuth-kérdésben. S bár gyermekkorom óta, még a szülői házban, Széchenyi-kultuszban nőttem fel, e vita során mély fájdalommal állapítottam meg, hogy Kossuth Lajost halála után éppen Széchenyi István egyoldalú kultuszával, a Széchenyi-Kossuth-ellentét egyoldalú magyarázatával és mesterséges kiélezésével a legnagyobb magyar nevében újból száműzték a magyar közéletből. Elismerem, hogy az 1920-as évek elején, a forradalom után Széchenyi eszmévilága volt az a belső megerősödés, kiegyensúlyozódás, művelődési felépülés gondolata és szüksége, amelynek irányadónak kellett lenni. Fájdalom, inkább csak sokat beszélünk Széchenyiről, de igen keveset tettünk e húsz év alatt az ő szellemében. Most azonban a magyar sors olyan fordulat elé érkezett, amikor haza kell hívnunk húszéves szellemi száműzetéséből Széchenyi István nemes és nagy ellenfelét, Kossuth Lajost. A magyar sors felelős intézőinek a főhelyre kell ültetniök ezt a hatalmas és fenséges szellemalakot, aki épp oly halhatatlan és örökké izgalmas, rejtélyes és varázslatot árasztó mestere a magyar sorsnak és a mindenkori magyar jövődőformálásnak, mint Szent István volt a középkor Magyarországá számára.

Ez a mi szegény - igen szegény - nemzedékiünk nem felejtheti el, hogy Kossuth Lajos, az ő szép, bölcs, hagyományt és korszellemet zseniálisan összeolvasztó alkotmányreformja, az ő nagy szociális reformja a jobbágyság eltörléséről és a magyar parasztság földtulajdonba helyezéséről, az ő messzetelektől nemzetiiségi és a Dunavölgyi népeket összebékíteni kívánó európai politikája és mindenekfölött az ő életmentő nagy merészsége, hogy a nemzet örök életéért, az ország függetlenségéért és integritásáért fegyverbe szólította a Szent István-i birodalom fiait, a lángeszű ihlet, mely megérezte, hogy bármennyire is bizonytalan a harc kimenetele, de nem hozhat végleges bukást egy nagylelkű és bátor nemzet számára, ha minden erejével kiáll nála sokszorta hatalmasabb erőkkel szemben is, egy évezredes nagy nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért, ez a Bocskayból, Bethlen Gáborból, II. Rákóczi Ferencből, e szabadsághősök és a magyar Corpus Juris halhatatlanságából új életre kelt isteni megnyilatkozása a magyar szellemnek és magyar akaratnak, ez a Kossuth Lajos lassan-lassan újból betölti a magyar lelkeket ihlettel, elszántsággal, helytállással.

A magyar nép, amely sohasem hagyta cserben Kossuth Lajost, a népdal egyszerű, de igaz nyelvén adta tudomására mindenkinek, hogy mondhatnak egész nemzedékek elferdült, a magyar egyensúlyból kibillent tudós és főleg tudálatos tényezői, akár egész korszakok is, bármit Kossuth Lajos művéről és küldetéséről és eredményeiről és igazságairól a maguk szegényes gyertyavilágánál: Kossuthnak az ég csillagai világítanak:

Nem kell neki gyertyavilág,
Megírja ő a levelet
A ragyogó csillag mellett -

/Megjelent a Népszava 1941. december 25-i számában /²⁷

Bajcsy-Zsilinszky Endre kossuth-i szellemű „Népszavás” gondolatai márcsak azért sem véletlenek, mert a „leghívebb magyar” személyének varázsa gyermekkorától végigkíséri, példaképként tekint rá:

„Nyolc esztendősem még nem voltam, mikor meghalt Kossuth Lajos, s édesanyám s édesapám beszélgetéseiből, melyeket mint kis gyermek ellestem, a világon semmi sem maradt meg bennem tisztábban és elevenebben, mint mikor Kossuth Lajos betegségéről beszélgettek. Édesanyám zongorán eljátszotta a Kossuth-nótát, s egy számomra azóta is ismeretlen Kossuth-dalt, s szüleim ezekben az időkben estéről estére valahogy úgy beszéltek Kossuthról, mint valami közeli öreg rokonról, kinek az életéért remegtek. Ez a belső remegés rám is átragadt, s mikor megtudtam, hogy Kossuth meghalt, életemben először - mint másodosztályos elemista - elejétől végigolvastam a Pesti Hírlap gyászkeretes első oldalát, és végig az egész újságon mindazt, ami Kossuthról szólt. Ösztönösen megéreztem, mindenesetre a szülői sugallat alatt, hogy valami egészen rendkívüli dolog történt. Azt pedig szinte szégyenlem leírni, hogy néhány nappal Kossuth halála előtt, nyilván a Kossuthról szóló szülői beszélgetések és aggodalmaskodások és bensőséges remegések hatása alatt, azt álmodtam, hogy édesapám elvitt Kossuth Lajoshoz, - ismertem őt arról a nagy Kossuth-képről, mely édesapám dolgozószobájában asztala fölött függött, szemben Ferenc József igen szép rézkarcával, - és a vén Kossuth fejemre tette a kezét...”²⁸

Az 1942-es esztendő több szempontból is sorsdöntő: hadüzenet az Egyesült Államoknak, a 2. magyar hadsereg frontra vitele, s nem utolsó sorban a magyar tisztok és csendőrök újvidéki vérengzése. Ezek mind végleg elkieserítik Bajcsy-Zsilinszkyt. Január 19-én írja azt a levelet Bárdossyhoz, amelyben tiltakozik a magyar hadsereg kiejánlása ellen, és figyelmezteti a kormányfőt a Bácskából érkező vészjósló hírekre.

„Magyar vérem fölforrt valósággal, mikor újvidéki tájékoztatóm során megtudtam, hogy Bajor - vormalis nyilván Bayer - tábornok 24 000 szerbet kergetett át három nap alatt a Dunán, bele a horvát anarchiába, csecsemőket és terhes asszonyokat, s minden család csak 30 pengőt vihetett magával, ingóságaiából semmit, azok, akik 1918 után költöztek Újvidékre és környékére. És ez a Bajor-Bayer otromba, a magyar gondolkodás megcsúfolásával jelentkező árja elvadultsággal édesanyám

magyar őseinek fölényét és emberségét megcsúfolva, Szent István tanításait és törvényeit sárba taposva, az évezredes magyar jogot meggyalázva, a magyar birodalmi gondolatot becstelen germán lélekkel elárulva, úgy plakátrozta ki a nyomorult, valójában hozzánk magyarokhoz méltó derék szerb népet, hogy „szerb-ek, zsidók, cigányok”. Le kell taposni, kiírtani honvédségünkől az idegen szellem hordozóit, akik egy évezred gyönyörű gondolatait és emberi nagyságát így gyalázzák meg, s meggyalázzák annak a tiszta és nemes embernek szellemét is, aki több mint egy évtizeddel ezelőtt Mohácson a maga remek magyarságának mélyről fakadó szavával elmondotta emlékezetes beszédét délszláv szomszédaink felé. Nincs helye a magyar életben, legkevésbé a magyar hadseregben és a magyar tisztikarban ennek a bitang árja-germán szellemnek, ennek pusztulnia kell. Vagy mi pusztulunk, mert minden pillanatban odavágjuk a sors mérlegébe a magunk nyomorult életét. Vagy mi, vagy ezek: ez a kérdés...”²⁹

Zsilinszky minden lehetségeset megmozgat, hogy a bestiális bácskai tömeggyilkosságoknak elejét vegye. Bárdossyval személyesen is beszél, aki ígéretet tesz, hogy további kegyetlenkedésekre nem kerülhet sor. Majd amikor már második napja tart az úgynevezett „razzia”, s minden erőfeszítése sikertelen, sürgeti a bűnösök megbüntetését. Tiltakozik a külügyi bizottságban, levelet ír a kormányzó fiához, kihallgatást kér és kap Horthytól. Nyomatékosítja az államfőnek, hogy a történelem nemzetközi presztízsünket, nemzeti becsületünket sértik, követeli a felelősségrevonást. Bízik Horthyban, mint a katonai becsület látszatára sokat adó régi katonában; hivatkozik nála arra, hogy az „újvidéki csirkefogók” mennyire megsértik a magyar tiszt becsületét, s kéri, hogy saját hatáskörén belül hozzon megtorló intézkedéseket:

„Főméltóságú Uram! Az ilyen méretű embertelenségek az égre kiáltanak, és nem maradnak bosszulatlanul, jóvátétel nélkül. Kérdés csak az, Magyarország, Magyarország kormányzója és kormánya torolja-e meg a bűnöket a magyar törvény erejével, vagy esetleg mások, sokszorosan – akár a vérbosszú szörnyű törvénye szerint, akár valami békét diktáló nemzetközi fórum zöld asztalánál – de akkor már nem az igazi bűnösökkel, hanem a mi szerencsétlen, drága nemzetünkkel szemben.”

/Részlet Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február 4-én
Horthy Miklóshoz írott leveléből/³⁰

Horthy nem sikerül cselekvésre bírni. Külpolitikai nehézségekre, fontosabb érdekekre hivatkozik, mert szerinte mindennél fontosabb az, hogy a németeket ne haragítsuk magunkra és ne készítsük őket végső lépésre.³¹

Bajcsy-Zsilinszky ettől kezdve minden alkalmat felhasznál a bűnösök bűnhődéséért. Tárgyal, levelez, memorandumokat juttat a kormányfőhöz, szót emel a parlamentben, ahol beléfojtják a mondanivalót. Külön-külön igyekszik a náciellenes erők egyesüléséről meggyőzni a kereszténypártiakat és szocialistákat, de se szeri, se száma a lapításoknak...³²

Az elképesztő történetekről Kodolányi János írja, hogy „a félig holt embereket a Duna jege alá gyömöszölték. Az ujjakról a gyűrűt bajonettel vágta le az ujjal együtt, füllel a fülbevalót, a rimánkodó, sikongó, vérben fetrengő ártatlan emberek szenvedéseinek sem esett meg a szívük. Katonák, csendőrök vegyest voltak bűnösei ennek a szegyeteljes eseménynek. Célja pedig az volt, hogy a jugoszláv nép örökre gyűljön meg a közöttük élő, meg a vele szomszédos magyarságot, soha megbocsátani ne tudja, továbbá hogy a Bánátban, Dél-Erdélyben élő svábok és szászok tömbjéből a hitleri külpolitika és agitáció segítségével autonóm területet állítsanak fel. Zsilinszky könnyekig megrendült az események tárgyalásakor. Ott ültünk az ebédlőjében Popovics Milánnal, a szabadkai szerb országgyűlési képviselővel. Hallgattam, amint Zsilinszky szinte elfúló hangon, hol kiabálva, hol alig hallhatóan olvasta föl az ügyben készített memorandumát: egy tömören, hidegen, keményen és kíméletlenül megfogalmazott erkölcsi ítéletet... Tudjuk aztán, és nem én vagyok az, aki erre felhívom az emberek figyelmét, milyen hiábavaló volt Zsilinszky fáradozása, Popovics segítőkészsége és munkája. Zsilinszky személye a fontos itt, az ő erkölcsi felháborodása, tisztasága, pártatlan humanizmusa, amellyel egyként gyászolta az áldozatul esett magyarokat, zsidókat, szerbeket, és mindezekért a nemzetiszocialista államban működő, külföldre irányuló agitációt és összeesküvést tette tette felelőssé...”³³

Az újvidéki ügyben, a délvidéki vérengzések megszüntetése, majd megtorlása, a károk lehetséges jóvátétele érdekében talán senki sem fáradozik annyit, senki sem képviseli olyan szenvedélyes erővel a nemzet lelkiismeretét, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre. Még az év végén is, akkor, amikor Horthy a katonai vezetőkörök befolyásának engedve levéteti az ügyet a napirendről, Zsilinszky a képviselőházban nem rest az újvidéki szerb- és zsidóellenes vérengzés főbűnöseinek megbüntetését, az ártatlan áldozatok ezrei hozzátartozóinak kártalanítását és a jogrend helyreállítását követelni. Szavait nagy felzúdulás kíséri a szélsőjobb oldali képviselők részéről, de nem kevésbé a kormánypárt Délvidékről behívott magyar és német képviselői részéről.³⁴

De mik is az okok, az előzmények, s mik lettek a következmények? Mindezekről a kiváló magyar író, Cseres Tibor „Vérbosszú Bácskában” – című munkáját kell forrásnak tekintenünk.

1942 elején, az előző év tavaszán Magyarországhoz visszacsatolt Bácskában felerősödik a jugoszláv (szerb) partizánok tevékenysége. Az ún. Sajkásvidéken a magyar csendőrség katonai alakulatokkal együttműködve felszámol egy partizáncsoportot. Az elszenvedett néhány fős veszteség megtorlása-ként 1942. január 12. és 15. között a Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérkari ezredes, Deák László ezredes és Zöldy Márton csendőrszázados vezette katonai és csendőri alakulatok razziát tartanak a rejtőzködő partizánok felkutatására. A razziát ezután az altábornagy és társai önhatalmú akciójaként kiterjesztik a környező községek szerb és zsidó lakosságára, majd Újvidék (Novi Sad) városára is. A vérengzés során január 20. és 23. között több ezer bűnözőt, partizánt és főként ártatlan polgári, többségében szerb illetve zsidó személyt lönek agyon a nyílt utcán, vagy géppuskáznak a jeges Dunába Újvidéken, Zsablyán, Csurogon, Mozsoron és Óbecsén (Bečej), de ugyanúgy megtorolják a magyar kommunisták szervezkedéseit is (például Óbecsén). A kivégzések közvetlen oka a razzia alatt bevezetett kijárási és helyváltoztatási tilalom. Azokat végzik ki, akiket az egyes településeken a helybeliekből összeállított igazoló bizottság nem tud igazolni. Szombathelyi Ferenc vezérezredes január 22-én táviratilag utasítja Feketehalmy-Czeydner altábornagyot, hogy a törvénytelenégeket személyes felelősség mellett szüntesse meg. Feketehalmy-Czeydner csak 23-án este rendeli el a razzia befejezését, de 26-ig még folynak tisztogatások. Január 30-án Szombathelyi Ferenc a karhatalmi működést beszünteti.³⁵

Az újvidéki razzia során a későbbi hivatalos magyar adatok szerint a honvédek és csendőrök 3309 (más források szerint 3340)³⁶, zömében szerb polgári lakost gyilkolnak le, köztük 792 nőt, 299 idős embert és 147 gyermeket. A halottak között van mintegy 740 zsidó származású személy is.³⁷ Mai szerb történészek adatai alapján a vérengzésnek összesen 3808 áldozata van, ezek közül 2578 szerb, 1068 zsidó, 64 roma, 31 ruszin, 21 magyar és 15 orosz nemzetiségű személy.³⁸

Az áldozatok megoszlása települések szerint:

Boldogasszonyfa - 74 fő;

Csurog - 887 fő;

Dunagárdony - 32 fő;

Mozsor - 195 fő;

Óbecse - 168 fő;

Sajkásgyörgye - 210 fő;

Sajkásszentiván - 26 fő;

Szenttamás - 2 fő;

Temerin - 47 fő;

Titel - 51 fő;

Újvidék - 879 fő;

Zsablya - 653 fő;

Egyéb települések: 116 fő.³⁹

„A katonai hatóság mindenkit otthonába szegezett, sőt még a redőnyöket és függönyöket is le kellett húzni minden lakásban, hogy senki se tekinthessen le az utcára... az első napon, január 21-én állítólag listák szerint, kerületenkint járták csendőrök és katonák altiszti vezetés mellett a házakat és igazoltatták a szerbeket, zsidókat. Aztán tömegesen, katonai teherautókon elvitték őket a Duna partjára, ott turnusonként meztelenre vetkőztettek férfiakat, nőket, gyermekeket együtt, agyonlőtték őket, és a Duna jegébe dobták. Éjszakának idején aztán állítólag ágyúval lőtték szét a jeget, hogy a hullákat a víz elhordja. A Duna-parton tömegesen agyonlőtt emberek száma enyhén számítva is több százra tehető. De nemcsak ilyen sablonosan történt a pogrom, egy újvidéki barátom, kiváló magyar ember mondotta budapesti ismerősei előtt, hogy a református temetőben a maga szemével látott vagy 80 hullát temetetlenül. A második napon már egyszerűsítették a dolgot: lakásaikban ölték meg az embereket, családokat irtottak ki, gyerekestül, kirabolták a házakat, pénzszekevényeket törtek fel...”

/Részlet Cseres Tibor „Vérbosszú Bácskában” – című kötetéből/⁴⁰

Az újvidéki események nagy botrányt kavarnak. Tizenöt felelősnek tartott honvéd- és csendőrtiszt ellen indul bírósági eljárás. Az összes hadviselő fél közül egyedül Magyarország, személy szerint Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke rendel el saját hadseregének egységei ellen lakossággal szemben elkövetett atrocitások miatt vizsgálatot. Szombathelyi már 1942. február 4-én elrendeli a vizsgálatot, amelyet azonban Feketehalmy-Czeydner vezet, így nemhogy felelősségre vonás nem történik, de Deák László ezredest még ki is tüntetik a Magyar Érdemrend Középkeresztjével, hadiszalagon, kardokkal. Szombathelyi megismételteti a vizsgálatot, ahol azonban csak 12 csendőrtiszt ügyében járnak el, mivel Feketehalmy-Czeydner altábornagy és Deák László ezredes ügyében maga a kormányzó szünteti meg az eljárást 1942. augusztus 13-án, azonban mindkettőt ezzel egyidejűleg, azonnali hatállyal nyugdíjazzák. Grassy József vezérőrnagy ellen nem folyik eljárás, mert a keleti fronton tartózkodik.

1943-ban az ügyet újra előveszik. Az 1943. decemberi Vkf. bírósági tárgyalás vádlottjai: Honvédtisztek: Vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc nyugálományú altábornagy, vitéz Grassy József magyar királyi vezérőrnagy, vitéz Deák László nyugálományú ezredes. Csendőrtisztek: Horkay József és vitéz Gaál Lajos magyar királyi csendőr ezredek, vitéz Báthory Géza és

Fóthy Ferenc nyugállományú csendőr alezredek, Stepán László, dr. Kun Imre, dr. Csáky József, Bandur Károly, dr. Kacskovics Balázs, dr. Képfő Sándor, dr. Zöldy Márton magyar királyi csendőr századosok és Gerencsér Mihály magyar királyi csendőr főhadnagy. A fő felelősöket a tárgyalás során halálra ítélik. A halálos ítéleteket azonban nem tudják végrehajtani, mivel az elítéltek egy része Németországba menekül. Mások, mint a hűtlenségért elítélt Képfő Sándor, rövid börtönbüntetés után újra szolgálati állományba kerül.⁴¹ A fő felelősöket a háború után kiadják a Tito-féle Jugoszláviának, ahol népbírószági ítélettel háborús bűnösökként kivégzik őket.

Az újvidéki vérengzés Magyarországon és más országokban is a magyar megszállás alatti területeken a háború során elkövetett háborús bűnök jelképévé válik.

Az újvidéki mészárlók természetesen tisztában vannak vele, ki az ő igazi ellenfelük. Vezérük, Feketehalmy-Czeydner kijelenti, tudja jól, hogy Zsilinszky hóhérkézzre akarja adni őket, de fordul a kocka, és a kötélt majd annak nyakán szorul, aki ellenük tör. „És nem is sok idő múlva!” – teszi hozzá fenyegetőleg. Jól jósol. Árulás következtében 1944 novemberében a nyilas Számonkérő Szék emberei elfogják Zsilinszkyt, és mindenképpen le akarnak számolni legnagyobb, látható ellenségükkel. Nem kismértékben az újvidéki ügy miatt. A halálos ítéletet ugyanaz a Feketehalmy-Czeydner hagyja jóvá, aki előbb megüzeni, hogy ő fogja a bitó alá juttatni Zsilinszkyt. Állja szavát, teljesíti bosszúját, s ezzel az Újvidéken ártatlanul elveszejtettek számát utólag még eggyel gyarapítja.

Említést kell tenni az újvidéki történeteket nem sokkal megelőző, a holokauszt történetének első olyan tömegmészárlásáról, ahol az áldozatok száma ötjegyű.

Miután a visszacsatolt Délvidékről a magyar hatóságok tömegesen elűzik az ellenségesnek tekintett szerb lakosságot, a Szovjetunió megtámadása után valószínűleg ennek nyomán felmerül a hadsereg és a kárpátaljai adminisztráció vezetőiben, valamint a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) egyes munkatársaiban az a gondolat, hogy a „hontalan”, „rendezetlen állampolgárságú” zsidókat a magyarok megszállta ukrán területekre telepítsék át.

1939 és 1941 között mintegy 10-20 ezer zsidó menekül Magyarországra Cseh- és Lengyelországból, Ausztriából, Németországból és Szlovákiából. Egy részük hamis papírokkal bujkál, mások bekerülve a belügyminisztérium alá tartozó KEOKH nyilvántartásába⁴², internálótáborokban vagy szabadlábban vannak. Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója biztosítja karolja fel az „áttelepítés” ötletét, és a megvalósításhoz megszerzi Horthy és Bárdossy hozzájárulását is. 1941. július folyamán megkezdődik a „hontalan”

(azaz magyar állampolgársággal nem rendelkező) zsidók összegyűjtése. A hatóságok elsősorban a fővárosban és Kárpátalján razziáznak. Gyakran előfordul, hogy magyar állampolgárságú, érvényes papírokkal rendelkező magyar zsidókat is letartóztatnak. Az összegyűjtött embereket az 1944-es deportálások előképeként marhavagonokban, rendkívül mostoha körülmények között Kőrösmezőre szállítják, majd innen több hullámban Ukrajnába hurcolják őket. A terület magyar, majd német fennhatóság alatt áll. Az akció során összesen mintegy 18 ezer embert telepítenek ki az országból. A deportáltakat 1941. augusztus második felében átszállítják Kamenyec-Podolszkij környékére.⁴³ Itt legtöbbjüket a helyi zsidó lakossággal együtt augusztus 27-28-án SS-alakulatok legéppuskázzák. Másokat a nácik kényszermunkára hurcolnak, ahonnan soha nem térnek vissza. Sokan a helyi zsidó közösségeknél próbálják meghúzni magukat. A mészárlásokról a magyar kormányzat is tudomást szerez, és több neves közéleti személyiség tiltakozik. A további kiszállításokat a térség irányítását átvévo németek erősen ellenezik, így az akció leáll. A deportáltak közül mintegy 2-3 ezer embernek sikerül visszavergődni Magyarországra, 15-16 ezren a tömegsírokba kerülnek.

A Horthy-vezetés „példát” mutatott Európának, mint ahogy Magyarország az ördögi folyamat elkezdésében is úttörő szerepet vállalt a '20-as évek elején, az ún. zsidótörvények elsőkénti megfogalmazásával...

Ennyi idővel a szörnyűségeket követően, elgondolkodtatóak egy magyar teológusprofesszor gondolatai:

„Az 1941-ben történtek a magyar történelemben addig ismeretlen egyértelműséggel mutatták meg, hogy az antiszemitizmus az embertelenség milyen infernális mélységeihez vezethet el egy nemzet életében. 1941-ben ugyanis semmilyen külső kényszer nem játszott szerepet abban, amit a magyar hatóságok elkövettek. Sőt, és ezt ma már pontosan tudjuk, a náci birodalom részéről ekkor még kifejezetten elleneztek is a magyar államvezetésnek az országban élő zsidóktól ily módon megszabadulni próbáló törekvéseit.”⁴⁴

A Kamenyec-Podolszkij környékén, illetve az Újvidéken zajlott mészárlásokról az ország semmit sem tud, a sajtó hallgat. Csak egyetlenegy dokumentum jár kézről kézre. 1942. február 6. a dátum azon a röpiraton, amelyet az illegális kommunista párt ad ki. Ez a röplap volt az egyetlen nyílt híradás a borzalmakról.⁴⁵

Bizonyára az újvidéki dolgok is szerepet játszanak abban, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942 februárjában bekapcsolódik a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozásán fáradozók munkájába, és a belügyminiszter figyelmeztetése ellenére is aláírja az Emlékbizottság felhívását. Bajcsy-Zsi-

linszky akkor is vállalja március idusán, a Petőfi-szobornál lévő tüntetésen való részvételt, amikor a szociáldemokraták vezetői távolmaradásra szólítják fel az embereket.

Németellenes érzelem - melyre egy esetleges ellenállás támaszkodhatott volna - 1941 ősze előtt a magyarok közt nem alakul ki, és a nyugati orientációjú politikusok - az öngyilkosságot elkövetett Teleki köre - is elzárkóznak minden németellenes, antifasiszta szövetség létrehozásától. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a csatlós országok közül egyedül nálunk működhetnek legális ellenzéki pártok (köztük a szociáldemokratáké). A német szövetségtől való elszakadás, a nemzeti erők összefogásának gondolata csak lassan hódít teret hazánkban. A legfontosabb kísérletekre 1943 nyarán kerül csak sor.

Az első magyarországi antifasiszta megmozdulások 1941. október 6-án kezdődnek, amikor az aradi vértanúk emléknapján fiatalok tiltakoznak a Batthyány-örökmécsesnél. Később, november 1-jén a Kerepesi temetőben, a Kossuth, Deák, Táncsics, Ady síremlékénél lévő demonstráción megjelennek a szociáldemokraták és a polgári ellenzék képviselői is.⁴⁶

A magyar antifasiszta mozgalom történetében fontos fordulópontra lesz 1942 februárjának közepe, amikor létrejön a Magyar Történelmi Emlékbizottság a legális baloldali pártok, értelmiségiek, valamint az illegális kommunista párt tagjainak részvételével. Az Emlékbizottság komoly hatású, tömeges háborúellenes tüntetéseket kezd szervezni. Ilyen jelentős tüntetés zajlik le 1942. március 15-én is két-három ezer ember részvételével a budapesti Petőfi-szobornál.

Bajcsy-Zsilinszkyt még elszántabbá teszik a közelmúlt eseményei, ezért is csatlakozik fenntartás nélkül az Emlékbizottsághoz, amely március 1-jén a Népszavában adja tudtul megalakulását. Bajcsy-Zsilinszkyt kívül Barankovics István, Bernáth Aurél, Darvas József, Illyés Gyula, Kovács Imre, Nagy Ferenc, Parragi György, Pátzay Pál, Szakasits Árpád, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Veres Péter, Veress Sándor, valamint a magyar értelmiség más ismert alakja tagja a függetlenségi mozgalom eme fontos szervének.⁴⁷ Az Emlékbizottság közread egy kiadványt is „Petőfi útján” - címmel, melyben azt magyarázzák olvasóiknak, hogy mire kötelezi a mai nemzedéket a jelen harcaiban a '48-as örökség. Bajcsy-Zsilinszky ebben a szellemben a magyar munkásság útjáról ír.

1942. március 3-án jelenik meg az a közlemény, amelyben bejelentik a szervezet „címerének”, a Petőfi-jelvénynek a kibocsátását:

„A sajtóban megjelenő cikkek és a közhangulat hatása alatt megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság, amely a magyarság történelmi tudatának elmélyítése érdekében, össze akarja gyűjteni az országban gondozatlanul kallódó emléktárgyakat. Minthogy a legtöbb ilyen emléktárgy az 1848-as szabadságharc idejéből

maradt fenn, úgy gondoltuk, hogy munkánkat méltóbb módon nem is kezdhettük el, mint a Petőfi-jelvény kibocsátásával. E lépésünket a közelgő március 15. nemzeti szellemben való megünneplése is indokolja. Petőfi alakja elevenen él a magyar nép lelkében, méltóbb jelvényt nem is választhattunk volna, mint az ő arcképét.

Magyar Történelmi Emlékbizottság⁴⁸

Pátzay Pál szobrászművész egyik napról a másikra tervezi meg, készíti el a Petőfi-jelvényt, melyet előbb egy VII. kerületi kisiparos műhelyében, majd az Állami Pénzverőben kezdik el sokszorosítani. Három centiméter hosszú, két centiméter széles bádoglemez addig nem igen fut be ilyen jelentős történelmi pályát, mint ez a kis Petőfi-kitűző. Szerepét semmiképpen sem túlzás történelmi pályafutásnak minősíteni. A társadalmi haladás jelképévé válik, mint 1848-ban a nemzetiszínű kokárda, s 1918-ban az őszirózsza. Néhány nap alatt 30.000 példány készül belőle, kézről-kézre jár, de kapható Püski Sándor könyvesboltjában és még az Evangélikus Egyház Üllői úti könyvkereskedésében is.⁴⁹ Nem véletlenül, hiszen Bajcsy-Zsilinszky szeretett egyházában korán hallatszik azoknak a hangja, akik az emberiség és a becsület erkölcsi alapján szembefordulnak a pusztulással. A reálisan látó és gondolkodó evangélikus lelkészek, szembeszállva a hivatalos propagandával, elsősorban az Evangélikus Élet hasábjain tiltakoznak az új barbárság ellen.⁵⁰ S vannak köztük olyanok, mint például Remete László hittanár, aki ellenálló és embermentő csoportokat szervez.

Az 1942. március 15-i tüntetésen szinte minden résztvevőn, így Bajcsy-Zsilinszky Endre ruháján is ott díszleg a Pátzay-féle jelvény. Március 15-e után aztán már csak a bátrabbak merik kitűzni, mert az üldözés arra is kiterjed. A Petőfi-jelvény képének közlését is betiltják a Népszavában. Magyarországon ez az az időszak, amikor Petőfi arcképének bemutatásától is félnek.⁵¹

Kállai Gyula így emlékezik:

„Mi adta e néhány grammnyi fémdarab varázsát? Mindenekelőtt az, hogy préselés által Petőfi arcképe domborodott ki belőle, alatta egy évszámmal: 1848. Az arckép is, az évszám is égetően aktuális volt. Program és cselekvésre készítő felhívás. Kissé még abban az értelemben is, hogy a Petőfi-portréban sokan Lenin arcképét vélték felfedezni... A szélsőjobboldaliak - szándékosan és rosszindulatúan - úgyis ezt a hírt terjesztették róla. Így akarták a jelvényt kompromittálni, sokakat a viselésétől elriasztani, no meg a rendőrség figyelmét felhívni rá. Mindez azonban semmiképp sem csökkentette népszerűségét...”⁵²

Az 1942. március 15-i koszorúzási ünnepség a Petőfi-szobornál a magyar függetlenségi mozgalom legnagyobb tömegmegmozdulása. A Petőfi-szobrot körülfolylja a több ezernyi nép, elárasztva a teret, a Duna-korzót, a környező utcákat. Ezrek állnak sorfalat, valóságos díszőrséget a koszorúzó küldöttségnek: az Emlékbizottság, a kigazdák, a parasztpárt, az értelmiség, az ipari munkásság képviselői, a névtelenek, akik egy-egy csokor ibolyát, hóvirágot tesznek a költő szobrának talapzatára.⁵³

Döme (Steiner) Piroskának, a magyar antifasiszta ellenállás egykori jeles szereplőjének visszaemlékezése a napról:

„...A lelkes előkészítő munka közben szinte bombaként hatott a szociáldemokrata párt vezetőségének új határozata. Ebben megtiltotta tagjainak, hogy a koszorúzási ünnepségen részt vegyenek. A tiltó hívás a Népszava március 14-i és 15-i számában jelent meg. Mi mégis csoportosan vonultunk a Petőfi-szoborhoz. Mellünkön a Petőfi-jelvénnel elég korán kiértünk, és szívszorongva vártuk, hogy vajon a letiltás visszatartja-e az embereket. Eljönnek-e? Vagy ismét meghíúsulnak reményeink, és ez a megmozdulás sem válik igazi tüntetéssé? S ahogy gyűlt a tömeg, egyre több erőt és nagyobb bátorságot éreztünk. Külön-külön kisebb csoportok érkeztek, és csak a téren tömörültek össze. Kibontották a magukkal hozott feliratokat, magasba emelték a szabadságharc hőseinek képeit. Nagy ováció fogadta azokat a szakszervezeti csoportokat, amelyek színes zászlók alatt, szakmai jelvényeikkel díszítve masíroztak be a tömeg közé. Csodálatos látvány volt! A piros, arannyal hímzett szakszervezeti zászlók ott lebegtek a fejünk felett, összevegyülve a nemzeti lobogókkal, színes feliratokkal. Valami selymes, kék fényesség maradt meg az emlékezetemben. Ezrek álltak sorfalat a koszorúzóknak. Ahogy nőtt a tömeg, innen is, onnan is felhangzottak a függetlenségi mozgalom jelszavai. Hangos éljenzés volt a válasz.

A Magyar Történelmi Emlékbizottság nemzeti színű szalagokkal díszített öt egyforma koszorút helyezett el a szobor talapzatán. A szalagokon különböző feliratok: „A magyar parasztság”, „Az erdélyi munkásság”, „A magyar munkásság”, „A Szabad Szó szerkesztősége”, „A magyar értelmiség”; s mindegyiken külön szalag „Petőfinek” felirattal... Ezeket Bajcsy-Zsilinszkyék helyezték el - a rendőrségi jelentés szerint. Az ő távozásuk után a rendőrség előtt ismeretlen egyének raktak le kisebb koszorúkat, vörös szalaggal, a szalagokon a következő feliratokkal: „Budapest külterki munkássága - Petőfi és Táncsics szellemében a szabadságért”, „A függetlenség, szabadság harcosainak - Gyapjúmosó munkásai”, „A független Magyarország” és végül a terézvárosi koszorú. A rendőrök eltávolították a szalagokat a koszorúkról és a főkapitányság politikai osztályára vitték azokat, s megindították a nyomozást...

A rendőrök már kora délutántól körülfozták a teret, kordont vontak a tömeg köré, s mikor hangosabb lett a tüntetés, lassan előrenyomultak. Ekkor ezek torkából

méltóságteljesen és mégis buzdítóan felhangzott a Himnusz. A rendőrök elbizonytalanodtak, és kényszeredetten ők is vigyázzba merevedtek. Valaki elkialtotta magát: „Kossuthhoz!” A csoportok sorokba rendeződtek, és nyugodtan megindult a menet a Mária Valéria utcán... Emlékképeim töredezttek, csak egy-egy mozzanat merül fel az agy rejtett zugaiból, szinte állóképszerűen rögzödvé. Valami vita is zajlott közöttünk arról, hogy melyik a legbiztonságosabb útvonal a Kossuth-szobor felé. S közben haladtunk előre. Az előkelő szállodasor ablakaiban ijedt arcok, a magasban háborúellenes, németellenes feliratok, Petőfi, Kossuth, Táncsics arc képei és nemzeti színű zászlók. Hangosan kialtottuk azokat a követeléseket, amelyekről eddig csak szűk körben, legtöbbször titokban beszélgettünk: „Hozzák haza honvédeinket!”, „Le a háborúval.” „Függetlenség, szabadság!” Ez utóbbi jelszót ütemesen ismételtük. Hatalmas kórusként zúgott a tömeg. A rémült arcú úriemberek rég nem láttak a belvárosban ennyi embert együtt, és főként nem egyszerű munkásembereket. A rendőrök kissé tanácstalanul jöttek mellettünk. „Békét! Kenyeret!”, „Egy katonát sem Hitlernek!”. A rendőrgyűrű szorul. Fenyegetően közeledtek felénk. Erre ösztönösen, spontán itt is, ott is felhangzott a kialtás: „Éljen Horthy!”, „Éljen a független Magyarország!” Horthy nevének említésére a rendőrök visszakoztak, megtorpan-tak. Lépteink egyre biztosabbak. Mindenre elszántuk magunkat, és reméltük, hogy kialtásaink visszhangra találnak. Olyan érzés kerített hatalmába, mintha mély, földalatti börtönből hirtelen a vakító napfényre rohannánk. Itt, a Mária Valéria utcában hangzanak fel a függetlenségi mozgalom jelszavai! Kilépünk a térre, a Lánchíd előtt kell elmenünk. „Kossuthhoz!” - hangzik fel ismét a kialtás. De ezt a hangot már elnyeli a támadó rendőrosztatok ordítása.

Sombor-Schweinitzer főkapitány-helyettes a tüntetésről írott jelentése szerint a tömeg: „Éljen Horthy! Éljen Horthy!” kialtással érkezett a Ferenc József térre, majd a karhatalom felhívására szétszozott. Nem hallottunk mi semmiféle felhívást. Ahogy a térre kiértünk, a főkapitányság épülete felől és a mellékutcákból gumibotos rendőrök rohantak ránk és verték szét a tüntetőket. Menekülő és sebesültek kialtásai töltötték be a teret. A rendőrök, akit elértek, behurcoltak a főkapitányságra... a letartóztatottak nagy részét csak néhány hétre engedték szabadon. Májusban elkezdődtek azok a nagyméretű letartóztatások, amelyek során a függetlenségi mozgalom, a Történelmi Emlékbizottság és a március 15-i tüntetés szervezőinek nagy részét hurcolták a vezérkari főnökség külön kínzókamráiba, az Andrassy laktanyába.

Mikor az úgynevezett nyílt nyomozást az Andrassy-laktanyába helyezték át, a vezérkar főnöke összehívta a nyomozás vezetőit, s többek között elmondta, hogy a német összekötőtisztek nagy figyelmet fordítanak arra, hogy Magyarországon minden kommunista szervezetet teljes egészében likvidáljanak.

A német Gestapó és a magyar elhárító szervek közötti szoros együttműködés egyébként nem volt újdonság. Még 1933-ban, közvetlenül Hitler hatalomra jutása után és ezt követően többször is tárgyalásokat folytattak és egyezményt kötöttek: „a kommunista mozgalom... cionizmus” stb. elleni közös együttműködésről.

Hitlerék uralmuk legelején azért kezdeményezték ezeket a megbeszéléseket és a közös megállapodást, mert tanulmányozni akarták a magyar fehérterror jól kidolgozott módszereit..."⁵⁴

Miközben a március 15-i események zajlanak, már új kormánya és miniszterelnöke van az országnak. Horthy meneszti a német igényeket feltétel nélkül teljesítő Bárdossyt, és Kállay Miklóst nevezi ki. Az általa megbízható konzervatív politikustól azt várja, hogy a még mindig győztesnek hitt németek követeléseinek minimális kielégítése mellett újra kapcsolatot találjon a demokratikus nagyhatalmakhoz.⁵⁵

Bárdossy ezekkel a szavakkal fordul Kállayhoz kinevezésekor: „Te katasztrófába viszed az országot, rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy és angolbarát vagy, és nem vagy antiszemita. Futsz az angolok után, de sohasem nyered meg őket.”⁵⁶

Az újonnan kinevezett miniszterelnök, Kállay Miklós, bemutatkozó látogatást tesz Hitlernél, aki nyomatékosan hangsúlyozza a „végleges megoldás” keresztülvitelének szükségességét Magyarországon. Kállay - utalva a zsidóság Magyarország gazdasági életében betöltő fontos szerepére - úgy érvel, hogy egy radikális intézkedés káros lenne a magyarországi német gazdasági érdekekre is, mivel a zsidók gyors kirekesztése komoly nehézségeket okozna a magyar gazdaság folyamatosságában. Hitlernek nem tetszik a válasz, de érzi, hogy a diplomáciai csatornákon keresztül megfelelő nyomást tud gyakorolni a magyarokra. Az „endlösungöt” kidolgozó wanneseei-konferencia memorandumában a német külügyminiszter Magyarországra vonatkozóan az alábbi rendelkezéseket javasolja: „a zsidók kitelepítése a magyar kormány ellenőrzésével; nyomást gyakorolni a zsidóellenes törvény bevezetésére a nürnbergi törvény modellje alapján.”⁵⁷

Kállay programja, tevékenysége, munkája - mint ahogyan azt parlamenti bemutatkozó beszédében is elmondja - röviden egy mondatban foglalható össze: minden rendelkezésre álló energiát a háborúnak, „a mi háborúnknak” szolgálatába állít; a háborút, mint „nemzeti öncélt” állítja be.⁵⁸

Az erőszakszervezetek általános támadást indítanak az antifasiszta függetlenségi mozgalom ellen. Erősödik a cenzúra, zaklatják a Történelmi Emlékbizottság tagjait, és így elérik, hogy a testület felbomlik. Katonai szolgálat címén behívják mintegy négyszáz baloldalt és azonnal a keleti frontra viszik őket, különleges munkásszázadokba, a „mozgó vesz-tőhelyekre”, ahol a legtöbben elpusztulnak.⁵⁹ Mindez akkor történik, amikor Horthy az újvidéki vérengzés tisztjei ellen „pöreltörlést” rendel el. Bajcsy-Zsilinszky nem tudja szó nélkül hagyni a történeteket. A kormányfőhöz intézett levelében tiltakozik a lefogások ellen, úgy véli, hogy nemcsak a kormány, hanem a hadsereg vezetői részéről a Bácskában

már lejátszódott túlkapasokról van szó. Ugyanakkor a kormányfőt is hibáztatja, mert a honvédelmi törvények ürügyén történt ballépésekért, túlkapasokért első fokon a kormány a felelős. Követeli tehát Kállaytól a gyors intézkedéseket, mert véleménye szerint semmi esetre sem volna bölcs dolog az úgynevezett baloldalon gyöngítteni a magyar szellemű erőket, amelyeknek egykor még igen jelentős szerepe lehet a nemzet jó irányba tartása és a forradalmaktól való távoltartása, esetleg megmentése körül. 1942. szeptember végén vállalja, hogy tanúként megjelenik a fő vádlottak, elsősorban Schönherz Zoltán védelmében. Határozott kiállása a kommunisták vezette függetlenségi mozgalom mellett, és az ország függetlenségét fenyegető német veszélyre való hivatkozás valósággal sokkolja a bírakat. Különösen az a kijelentése, hogy a kommunisták is lehetnek jó magyarok, akiket aggodalommal tölt el hazájuk sorsa. Amikor pedig tudomására jut Schönherz halálraítélése, a honvédelmi miniszterhez, majd a miniszterelnökhöz, sőt magához a kormányzóhoz is fordul, hogy kegyelmet kérjen. Az utolsó pillanatban írja Kállaynak, hogy a kegyelmi kérés elutasítása után még szeretne valamiképp a kormányzó elé jutni, de az elutasítás után még huszonnégy óra sem telik el, és Schönherzet kivégzik.⁶⁰

Részlet Schönherz Zoltán szüleinek írt búcsúleveléből:

„...Sajnos, nem teljesíthetem már én azt, amit akartam. Ne gondolatok azért rossz szívvel rám, hogy ennyi szomorúságot okoztam. Én nem cselekedhettem más-képpen, mint ahogy cselekedtem. Mikor felismertem, hogy milyen veszély fenyegeti embertársaimat Magyarországon, nem hallgathattam, meg kellett szólalnom, nem tehettem másképpen. Ahogy Luther mondta a zsinat előtt: „Hier stehe ich und kann nicht anders!”

Nem hal meg azért mindenki, akit a földbe tesznek. Sokat dolgoztam, és abban a hitben halok meg, hogy munkámban tovább élek. Tudom, hogy munkám nem volt hiábavaló. Ha még egyszer születnék, és újból élnék, akkor sem tudnék másképpen élni. Ahogy éltem, úgy is halok meg...”⁶¹

1942 őszén Bajcsy-Zsilinszky már meggyőződéssel vallja, hogy a németek elvesztik a háborút. Tevékenységének központjába a felső vezetéssel, elsősorban a kormánnyal annak megértetése kerül, hogy letűnőben van az a rendszer, amelyhez a kormány az ország sorsát kötötte, és idejében kell keresni a kibontakozás útját.

Az ekkor, a keleti fronton, majd az Afrikában kialakult helyzet, s a megszállt országokban kibontakozó ellenállás arra készteti, hogy minden alkalmat megragadjon arra, hogy meggyőzze Kállayt, változtasson eddigi politi-

káján. Memorandumok, parlamenti beszédek, interpellációk, a felsőház és a képviselőház józanabbul gondolkodó tagjainak csatasorba állítását szorgalmazó kísérletei mind-mind ezt a célt szolgálják. Egyidejűleg támogat, egyben maga is kezdeményez olyan intézkedéseket, mint például a munkaszolgálatokba behívottak, frontra hurcoltak helyzetének javítása, amelyek az antiszemitizmus barbár gyakorlata ellen irányulnak. Már nemcsak a képviselők körében szervezi az ellenzék, hanem a baloldali politikai pártok, a kiscgazdák és a szociáldemokraták összefogását is szorgalmazza.

Kapcsolatot keres és talál az egyházak képviselőivel is. Különösen a katolikusokkal - evangélikusként -, szemben Tildyvel, aki gyakorló református tiszteletes létére képtelen saját püspökeit megnyerni a tiltakozásoknak.⁶² Zsilinszky személyesen tárgyal többek között a felsőházi tag, báró Apor Vilmos győri püspökkel⁶³, aki számos zsidó vallásúnak és bujdosó asszonynak biztosít menedéket. Talán az egyházfira hatással lehet Zsilinszky, amikor az a győri székesegyházban 1942. december 25-én a következőket mondja:

„Testvéreim! Mi katolikusok nem követhetjük az ószövetségi emberek felfogását, mely az emberiségnek csak egy szűk csoportjára korlátozta az üdvösséget, a többiek pedig kizárta Isten irgalmasságából. Krisztus Urunk tanítását követjük, aki a szűkkeblű és önző farizeusokkal szemben hirdette, hogy Ő minden emberért jött le égből a földre, és mindegyikért ontotta drága vérének a keresztfán. Az Anyaszentegyházzal tartunk, mely Krisztus tanítását minden népnek hirdeti, mindenkinek osztja a kegyelmet, és hívének, gyermekének tekint mindazt, aki a kereszténység szentségével és hitének megvallásával a katolikus egyház közösségébe lépett. Apostoli intelmét is megszívleljük, mely így szól: «Míg időnk van, tegyünk jót mindenkivel, főképpen pedig hitfeleinkkel» (Gal 6,10.) A mai idők súlyos szenvedésbe döntötték nagy részét olyan hitfeleinknek, kik egyéni hibájukon kívül, csak származásuk miatt, megélhetésüket veszítették. Vannak köztük számosan, kik születésük után azonnal megkereszteltettek, keresztény nevelésben részesültek, és felnőtt korukig nem is tudták, hogy valamelyik nagyszülőjük vére miatt nem tekinthetők teljes jogú magyaroknak. Sokan közülük a vallásos életnek kimagasló példáját adják, és az önzetlen áldozatkészségnek erényeit hőiesen gyakorolták, amíg csak képesek voltak rá.

Szent Karácsony ünnepe mindnyájunkat fokozott szeretetre és jótékonyásra int. Tegyük jót hitfeleinkkel, kik ma különösen rászorulnak a segítségünkre.”⁶⁴

Az 1943 januárjában bekövetkező doni katasztrófában eleső és fogságba kerülő százötven ezer magyar katona híre óriási gyászként rázza fel. A németek sztálingrádi veresége valódi fordulópontot jelent a háború menetében, és ezt a magyar lakosság is megérezte. Bajcsy-Zsilinszky számára rettenetes megrázkódtatás a doni vereség. Katonaként érte, hogy ekkora

vereséget nehezen tud kiheverni egy hadsereg, egy kis lélekszámú nemzet. Hangoztatja a németek felelősségét, és a magyar tábornokokét is. Meggyőződése, hogy a honvédség súlyos teherterele a tábornoki kar.

Zsilinszky ezekben a napokban Kállay Miklósnak és Horthynak levelekben fejti ki véleményét a honvédség vezetéséről: „A magyar vezérkari főnöknek, ha igazán hivatása magaslatán áll, nem is lett volna szabad kiengednie Oroszországba kellő felszerelés nélkül a magyar hadsereget; vagy követelnie visszavonását a frontról, vagy lemondania állásáról. A vezérezered ur egyiket sem tette, hanem gyarló beszédekkel mondott a „győzelemről”, melynek lehetetlenségéről már a leggyengébb közlegény is egy esztendő óta meg van győződve...”⁶⁵

Nemeskürty István Requiem egy hadseregért - című kötetében a veszteséget 141 971 főre teszi. Ez a szám a halottak, foglyok, sebesültek, eltűntek tömegeit jelenti. Hány közülük a halott? Sohasem fogunk pontos számot meg tudni. A legkisebb szám, amit emlegetnek, 30-35 ezer fő. De ha a fogságban meghaltakat és eltűnteket - akik végül is bizonyos, hogy meghaltak -, valamint a munkaszolgálatos századok és zászlóaljok halottait hozzávesszük, a 2. hadsereg halottai kiteszik a százezer főt, ezen kívül hatvanezer hadifogoly. Egy adat szerint 1943. május 24-ig 36 446 fő legénység és 1563 tiszt kerül haza Magyarországra. Ha ezt a számot negyvenezernek vesszük, és hozzáadjuk az egyértelmű becslés szerinti hatvanezer főnyi hadifoglyot, még mindig csak százezer főről számolunk el; a többi halott. A százezer fő tehát reális feltételezés.⁶⁶

A legnagyobb veszteséget a munkaszolgálatosok szenvedik el. Szita Sza-bolcs történészprofesszor szerint: „A második világháború idején a honvédségi kiegészítő munkaszolgálat a Horthy-rendszer egyik különleges produktuma volt. A zsidótörvények következményeként - a «nagy-tömegű munkaerő feszesebb összefogása, gazdaságos kihasználása» jegyében -, jogilag és katonailag példátlan jogszabályokkal hozták létre. A kiegészítő munkaszolgálat a hadsereg keretében fokozatosan a politika eszközévé vált. A sorköteles zsidó férfiakat növekvő számban fizikai munkával teljesített honvédelmi szolgálatra kötelezték. 1941 nyarától kiképzés nélkül, front- vagy hadműveleti területre, fegyver nélküli szolgálatra vezényelték őket. (Jó eszköz volt arra nézve, hogy egyéni behívással a belügyi hatóság által megfigyelt zsidó értelmiségiektől, ellenzéki személyektől „hivatalosan” megszabaduljanak.)”⁶⁷

A zsidónak minősített, vagy baloldali politikai nézeteik miatt munkaszázadokba besorozott személyek, azaz a munkaszolgálatosok helyzete minden képzeletet alulmúl a 2. magyar hadseregben. Katonai ruházatot és fegyvert sem kapnak ezek az alakulatok, és a keretlegények kegyetlenkedéseivel is szembe kell nézniük - hiába igyekszik enyhíteni szenvedéseiken

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter még 1942 folyamán. A 2. magyar hadsereg vezérkari főnökére nehéz szavakat találni. Kovács Gyula vezérőrnagy 1943. január 14-én így nyilatkozik: „...otthon a zsidók ne örüljenek, mert ez a háború azért még nem veszett el. Az otthon lévő 18 000 szabadságos jöjjön ki, majd kitaláljuk, mit csináljunk velük.”

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter emlékirataiban idéz egy elborzasztó esetet:

„A doni vereség után jelentették nekem, hogy a 2. hadsereg visszavonulása során Dorosicnál egy kolhozban több mint 700 beteg munkaszolgálatost egy nagy istállóépület padlásán helyeztek el. Ezeknek a legnagyobb része kiütéses tifuszos beteg volt. Éjjel a pajta kigyulladt, és az égő padlásról, mint lángoló fáklyák ugrottak le a szerencsétlen munkaszolgálatosok, hogy meneküljenek a tűzhaláltól. Lent azonban géppuskatűz fogadta őket. Azt jelentették később, hogy az égő embereket azért kellett lelőni, nehogy tőlük a major többi épülete is tüzet fogjon. Ez volt itt a tűzoltás.”⁶⁸

Lajtos Árpád vezérkari tiszt emlékiratában a következőképpen gondolkodik:

„Ha most, 1984-ben valaki megkérdezné a véleményem, hogy becsülettel harcoltak-e a magyarok a Donnánál, és hogy az elpusztultak hősöknek tekinthetők-e mindkét kérdésre igennel felelnék. De hát senki nem kérdez meg engem, nyilván nem számít a véleményem, amelyet bizonyára elfogultnak tekintenek az illetékesek. Mindazonáltal, hadd indokoljam meg a véleményemet néhány szóval. 1942/43-ban a Donnánál a magyarok ugyan lelkesedés nélkül, előttük nem világos célért harcoltak, de kötelességtudatból. Ehhez képest pedig megtartották a becsületüket. Annak idején egymás közt azt mondtuk a hírhedt Jány-parancs tudomásulvétele után, hogy nem a hadsereg veszítette el a becsületét, hanem a legfelsőbb vezetés, a doni hadsereg szemében...”⁶⁹

Jány Gusztáv hadparancsából:

„1. A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét, mert kevés - esküjéhez és kötelességéhez hű - ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott. Állásainkból ellenséges túlerő kiverhetett még akkor is, ha a csapat a kötelességét megtette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becstelenség az a lelke vesztett, fej nélküli, gyáva menekülés, amit látnom kellett, miért most a szövetséges német hadsereg és az otthon mélységesen megvet bennünket. Ehhez minden oka meg is van.

2. Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegséggel, sem sebesüléssel, sem fagyással el nem engedek senkit. Azon a területen, hol gyülekezésünket elrendel-

ték, hol az újjászervezést végrehajtjuk, ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul, vagy el nem pusztul.

3. A rendet és a vasfegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. Ennél kivétel nincs, legyen az tiszt vagy rendfokozat nélküli honvéd, aki parancsomnak nem engedelmeskedik, nem érdemi meg, hogy nyomorult életét tovább tengesse, és nem engedem, hogy szégyenünket bárki is tovább nagytássa.”⁷⁰

Bajcsy-Zsilinszky is jól látja, hogy semmi keresnivalója magyar katonáinknak távol a hazától, a Donnánál. A magyar honvédhaderő mielőbbi hazahozatalát követeli a szovjet frontról.⁷¹

Godó Ágnes és Sztana Béla „A Horthy-rendszer katonai ideológiája” - című szakmai elemzéséből is kitűnik, hogy a horthysta katonai vezetés egy teljesen korszerűtlen hadsereggel lépett a háborúba. A hadsereg „nem rendelkezett olyan fegyverekkel, amelyeket a szovjet hadsereg közepes és nehéz aknavetőivel szembe tudott volna állítani.”⁷²

A vágóhídra küldöttek tömegéből szinte minden magyar családra jut a gyászból. Minden magyar városnak és falunak megvan a gyásza. Élőkről és holtakról nehezen érkeznek hírek kelet felől, de azok, akik átvergődnek a záróvonalakon, a szerencsétlenségből hazakerülő katonák - egy főispáni jelentés szavai szerint - „hihetetlen híreket” terjesztenek a harcterről, a katonákkal való bánásról, a tisztek és a németek viselkedéséről a csata idején és a menekülés napjaiban. 1943 tavaszára „a lakosság hangulata tiszt- és németellenes... általában nem kielégítő.” - jelenti Jankovich főispán Székesfehérvárról a miniszterelnöknek.⁷³

„A doni katasztrófa a honvédség történetében is, a magyar történelemben is vízválasztó. A háború a magyar hadseregben mély válságot idéz elő, s ezzel megteremt a hadseregen belül a nemzeti szabadságharc erőfeltételeit. Bár a hadsereg tisztikarának nagy része fasiszta marad, akadnak közöttük antifasiszták, és nem egy közülük a katonai ellenállás tagja lesz.”⁷⁴

A nagy német vereségek után ismét fellendül az antifasiszta függetlenségi mozgalom. Gyorsan nőnek a szakszervezetek helyi csoportjainak és tagságának száma, élénkül tevékenységük. Nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is erősödik a baloldal befolyása. Szaporodnak a munkásmegmozdulások a bérek emeléséért, valamint az üzemi katonai parancsnokok önkénye ellen.⁷⁵

Bajcsy-Zsilinszky Népszava-beli cikke, annak visszhangja, levelei, a Történelmi Emlékbizottság, a fronthelyzet, a doni tragédia, az újvidéki tömegmészárlás egyre jobban szövetségkeresésre sarkallja:

„A szociáldemokrata vezetők közül Zsilinszky személyesen jóformán csak azokat ismerte, akik egyben országgyűlési képviselők is voltak. Ez sem volt több egyszerű

folynosói ismeretségnél. Már csak azért sem, mert szociáldemokrata képviselőtársait nem sokra becsülte. Nem pártállásuk, hanem szellemi képességük miatt. Még Peyér Károly és Kéthly Anna iránt tanúsított bizonyos tiszteletet. De az is lehet, hogy az utóbbi esetben a tiszteletadás inkább a nőnek szólt...

Egyik alkalommal – 1942 első hónapjaiban – felvetette, hogy szeretne Szakasits-csal találkozni. Megörültem neki. Szívesen vállalkoztam a közvetítésre. Szakasits is örült a személyes találkozás és eszmecsere lehetőségének, s a maga végletes módján hozzátette: - Épp itt az ideje! Ha ma jönnénk össze, már akkor is késő volna. Szakasits bárhol kész volt a találkozóra. Örömmel közöltem ezt Zsilinszkyvel, aki kijelentette, ha látogatása nem inkommodálja Szakasitsot, ő szeretné tiszteletét tenni nála. Az volt az érzésem, Zsilinszky előzékenységében nemcsak lovagias neveltetése, hanem a munkásosztály és a több mint fél évszázada küzdő Szociáldemokrata Párt iránti tisztelet is kifejezésre jutott. Szakasits akkor nemcsak főszerkesztő, hanem egyben a párt főtítkára is volt.

Egy délelőtti találkozóban állapodtak meg. Őszintén örültem annak, hogy e nagy tekintélyű politikus, neves közíró, puritán, tiszta ember az országot fenyegető veszedelem idején szövetséges társakat keres. Nem opportunizmusból, hanem győtrődések és szenvedések árán kialakított meggyőződésből. Felfedező útra indul a munkásosztály felé...

A Szakasits-Zsilinszky találkozó létrejött. Mindketten örültek neki. Jó benyomás alakult ki bennük egymásról. Legközelebbi találkozásunkkor Zsilinszky vissza is tért rá: - Szakasits jó magyar ember és lelkes hazafi benyomását tette rám.

- Az is.

De azért a gond még ott ült az arcán:

- Szakasits erős, zömök kőfaragó. Mintha őt magát is kőből faragták volna! De vajon ki tud-e lépni a Conti utca 4. kapuján, s lesz-e ereje végigmenni ezen az úton? Nézd csak meg, kik vannak körülötte. Kiből áll az egész pártvezetés? Buchinger, Büchler és Mónus. Nem a fajgyűlölet beszél belőlem! De most a magyar népről van szó, s neki is vannak kiváló, igaz hús-vérbeli vezetői. És mi mégis ezekkel akarjuk egységfrontba hívni a magyar népet? Ezekkel akarunk rohamra indulni?

A megfogalmazás, a hangvétel tipikusan Zsilinszkyé. Hát még a hangsúly, a szavak akusztikai izzása, amit a párbeszéd sem tud visszaadni.

- Én azt hiszem, Bandi bácsi, hogy helyes úton indultunk el. Szakasits már kilépett azon a bizonyos kapun. Sőt ő maga tárta ki a kaput, nemcsak azért, hogy ő kilép-hessen, hanem azért, hogy ti is beléphessetek rajta. Először cikkeitekkel, most pedig személyesen is. Ezért dühöng a kormánypárt és az egész nyilastábor.

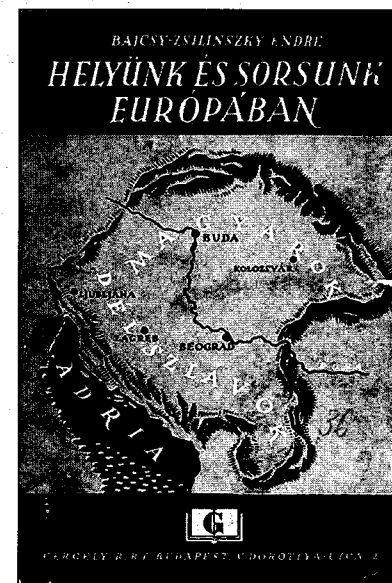
Zsilinszky, mint egy muszáj-Herkules, megint felfortyant:

- Ezek számára nincs kímélet! Magam is hiszem: minden jó ügynek megszületnek a maga áldozatkész harcosai. S már vannak is ilyenek!

A következő hónapok megmutatták: igen, voltak ilyen emberek!''⁷⁶

Bajcsy-Zsilinszky Endre három jelentős művének címlapja:
Nemzeti radikalizmus (1930), Egyetlen út: a magyar paraszt (1938),
Helyünk és sorsunk Európában (1941)

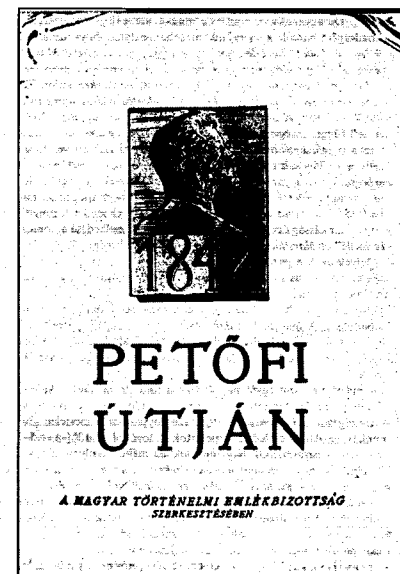
A „jó magyar ember és lelkes hazafi”
Szakasits Árpád (1888-1965),
a magyar szociáldemokrácia
egyik vezéralakja

A Népszava 1941 karácsonyára
megjelent történelmi
lapszámának borítója

1942. március 15-e szimbóluma a Pátzay Pál által tervezett Petőfi-jelvény,
melyet Bajcsy-Zsilinszky Endre is kabátján visel

Pillanatkép az 1942. március 15-i, budapesti Petőfi-szobornál rendezett,
ezreket vonzó antifasiszta tüntetésről. A Petőfi-szoborhoz Bajcsy-Zsilinszky
Endre is koszorút helyez el

Arcok Bajcsy-Zsilinszky Endre antifasiszta kortársai közül

Döme Piroska (1912-2007)
textilmunkás, az antifasiszta
mozgalom kiemelkedő női tagja,
Dachau túlélője

Schönherz Zoltán (1905-1942)
elektromérnök, a Horthy-rendszer
antifasiszta mártírja

Remete László (1910-1945)
lelkész, az ellenállás evangélikus
mártírja

Kállai Gyula (1910-1996)
politikus, a Népszava munkatársa,
Bajcsy-Zsilinszky baloldali
kapcsolattartója

1943 nyara

1943 nyara fontos állomása a magyar demokratikus erők 1930-as évek közepétől a fasizmus, a háború ellen, majd 1941-től a háborúból való kilépésért, a hitleri Németországgal való szakításért, az ország függetlenségének helyreállításáért vívott kemény küzdelmének.

1943 nyarára újabb erők közelednek a Hitler-ellenes mozgalomhoz, többek kezdik felismerni az összefogás szükségességét. Megnő a nagybirtokos, nagytőkés és hozzájuk közel álló polgári-értelmiségi csoportok érdeklődése is az antifasiszta mozgalom iránt. Barankovics István a Magyar Nemzet fellelős szerkesztője ekképpen gondolkodik az összefogás szükségességéről:

„Ki vonhatná kétségbe, hogy a háborút a békével összekötő időszak sikeres átvészeléséhez a valóságos társadalmi erők szilárd fundamentumán nyugvó egységre van szükség... E holnapot alapozó idő a nemzettől azt a fegyelmet és mérsékletet követeli meg, amely ez alatt az átmeneti időszak alatt a rendnek a legjogosabb reformigények elé és fölé helyezését biztosítja...”⁷⁷

A baloldali körökben is elismert Barankovics a katolikus értelmiség markáns képviselője, ragyogó vezércikkeiben a Magyar Nemzetben, valamint az Ország Útja című folyóiratban feltűnő bátorsággal, nyíltan és egyértelműen foglal állást a német náciizmus diktatúrája és a germán Übermensch fajmítosza ellen. Lapját a Gestapo nyomására hamarosan be is tiltják. Ő maga pedig a letartóztatás ellen Budára, a ferencesek rendházába menekül, ahol szerzetesi csuhában vészeli át a hatóságok kutatóhadjáratát.⁷⁸

Barankovics Bajcsy-Zsilinszky szoros baráti köréhez tartozik.⁷⁹ Együtt próbálnak tenni, közbejárni Schönherz Zoltán megmentése érdekében a náci fajelmélettel ugyancsak szemben álló hercegprímásnál, Serédi Jusztiniánnál is. Mint ismeretes, sajnos sikertelenül, - elkésnek.⁸⁰

Bajcsy-Zsilinszky Endre korábbi felfogásán jelentősen módosítva a leghatározottabban kezd szót emelni a szociáldemokrácia hazafias tényezőként való elismertetéséért, szabad működéséért, akadályainak elhárításáért. Bizonyára kedvezően befolyásolja ebben a Szakasitscsal való korábbi találkozója. A szociáldemokraták pártjának szervezettségét példaként állítja a parasztság elé. A kiscgazdák és szociáldemokraták összefogását szorgalmazza. A kommunistákkal szembeni ellenségét feloldja az „Egy katonával sem többet Hitlernek!” és a „Hozzák haza honvédeinket!” - típusú jelszavaikban kifejeződő törekvések találkozása saját - igaz más motivációjú - elképzeléseivel, s kinyilvánítja, hogy tőlük sem tagadható meg a hazafiság, a hazáért való aggodás érzése.⁸¹ A Komintern 1943-ban lévő feloszlása és ezt követően a kommunista párt Békepárt néven való jelentkezése megkönnyíti kapcsolatfelvételét azokkal, akikben jó ideig egyszerűen csak Moszkva ügynökeit látja.⁸²

1943 júniusában megalakul a Kisgazdapárt polgári és agrártagozata. Utóbbi a jeles balatonboglári pap, Varga Béla vezetésével. E két szervezet lesz az, amelyre erőteljesebben támaszkodhat Zsilinszky.

A párt az események várható fejlődését figyelembe véve új politikai programot dolgoz ki, és módosítja korábbi politikai vonalát. Mivel Bajcsy-Zsilinszky számára ezek túl szerénynek és mérsékeltnek bizonyulnak, nekilát egy új pártprogram szerkesztésének, amely „A kisgazdák, földmunkások és polgárok Kossuth pártjának programja” címet viseli. Azonban a programtervezet befejezetlen marad, viszont említést tesz róla az 1943-as nyár végi nagyváradai és miskolci párt-nagyválasztmányi ülésen, majd a képviselőházban lévő felszólalásai során. Zsilinszky sokkalta radikálisabb nézeteket vall, mint a kisgazdák pártja, ezt tükrözi a készülő pártprogramtervezet is, s elképzelhető, hogy a háború után a kossuthi lobogót bontaná ki.⁸³

*„A szabadság népe vagyunk, s ma, amikor a világ már döntött, hogy az új szabadság helyett a szabadságot választja, nekünk, magyaroknak is hitet kell tennünk a szabadság politikája mellett. Nem frázisokban, nem szavakban, hanem tettekben. Legyen szabad a sajtó, a szólás, a gondolkodás, a kritika és a szervezkedés.”*⁸⁴ - harsognak, lángolnak e szavak 1943 nyarán Bajcsy-Zsilinszky lapjának, a Szabad Szónak címlapján.

1943. július elején angol-amerikai csapatok szállnak partra Szicíliában. Ennek hatására néhány héttel később Mussolini hatalma összeomlik. Az olaszországi eseményekkel majdnem egybeesően, súlyos csapás éri a fasisztákat a keleti fronton is. Az Orjel-Kurszk-Belgorod térségében nagy náci propagandával beharangozó német páncélos offenzíva napok alatt összeomlik és a szovjet csapatok ellentámadásba mennek át. Megkezdődik a Szovjetunió megszállt területeinek a felszabadítása. A két esemény együttes hatása, főleg az Olaszországban történtek, ismét mozgásba hozzák Kállay Miklós kormányfő kora tavasszal kezdett, majd megtorpant béketapogatózását. A miniszterelnök titkos diplomáciája már előzetes fegyverszüneti megállapodásról alkudozik, miközben idehaza azon fáradozik, hogyan térhessen ki a határozott cselekvés elől. Nyilatkozataiban, diplomáciai úton arról igyekszik meggyőzni a tetteket sürgető antifasiszta hatalmokat, hogy Magyarország de facto semleges, a magyar politika útja nem a hódítás, hanem az önvédelem. Horthy pontosabban fogalmaz a Bajcsy-Zsilinszkyval folytatott megbeszélésen. *„Mi is gondolkozunk és igyekszünk elhárítani a veszedelmet. De nem idézhetünk elhamarkodott lépésekkel még nagyobb veszedelmet az országra. Mi volna a németek válasza arra, ha mi ostentatívén kilépnénk a háborúból, eltekintve attól, hogy szavamat én sohasem fogom megszegni? Az, hogy megszállnák az országot... Meg kell szereznünk a németek beleegyezését. Meg kell magyaroznunk nekik, hogy több áldozatot nem hozhatunk, hogy megmaradt*

*erőnkkel magunkat kell védenünk... Annyira össze vagyunk fonódva a németekkel, hogy ilyen lépést sikerrel csak velük egyetértésben tehetünk meg. Én nem is tehetem, hogy adott szavamat megszegjem...”*⁸⁵

A hatalom tehát „hintapolitikára” épülő kivárási taktikát folytat. A nemzetközi események és a kormány ingadozása mozgásba hozza az egész belpolitikai életet. A baloldali sajtó – a cenzúra adta lehetősége közt – üdvözlí az olasz eseményeket és szolidaritását fejezi ki az olaszoknak. A Szabad Szó, a Nemzeti Parasztpárt lapja Bajcsy-Zsilinszky Endre főszerkesztésével nem frázisokat, hanem tetteket sürget. Bajcsy-Zsilinszky ezekben a napokban nyújtja át Kállay miniszterelnöknek a Független Kisgazdapárt nevében memorandumát, melyben leszögezi, hogy már itt az idő a külpolitikai lépésekre, de ezt meg kell előznie a „belső átállásnak”. A „belső átállás” alapkövetelményeként sürgeti: távozzanak a kormányból, a vezérkarból és tisztikarból, a közélet minden vezető helyéről a „német-magyar sorsközösség” hirdetői, a németbarát politika hívei. Követeli a hadsereg olyan átszervezését, amely képes az „átállás” külső és belső feltételeinek biztosítására. Sürgeti a szabadabb sajtópolitikát, a demokratikus pártok, szervezetek nyíltabb működését, hogy propagandájukkal helyes irányba befolyásolhassák a hosszú évek során „megtévesztett közvéleményt”.⁸⁶

Bajcsy-Zsilinszky tisztában van azzal, hogy a németek nem fogják ölbe tett kézzel nézni Magyarországot kilépését a háborúból. Számol katonai beavatkozásuk lehetőségével, ezért mondja, hogy ennek ismeretében kell készülni a németektől való elszakadásra. Megállapítja: annak a kormánynak, amely *„Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi ki céljául”*, vállalnia kell az ilyen elháríthatatlan kockázatot is.⁸⁷

A memorandumban megfogalmazza mindazokat a javaslatokat, amelyek egy valóban eredményes kiugrás feltételeit biztosítanák. Bajcsy-Zsilinszky követelése a kormány, sőt még a tőle balra álló pártok vezetői számára is túl radikálisak, ezért elfogadhatatlannak bizonyulnak. Kállay azzal érvel, hogy ez végső soron a tömegek aktivizálásához, egy olyan folyamat elindulásához vezetne, amely nem a kormány elképzeléseinek, hanem az oroszoknak és belső támogatóiknak kedvezne. Így a Bajcsy-Zsilinszky-féle memorandum a kormány részéről „ad acta” kerül.⁸⁸

Zsilinszky 1943 nyár közepi aktivitása nemcsak a nyilasok és a kormánypárt jobboldalán vált ki növekvő ingerültséget, de politikájának egyre erőteljesebb bírálata Kállayt magát is irritálni kezdi, aki Olaszország kapitulációja, majd az angolok által átadott ideiglenes fegyverszüneti egyezmény elfogadása után az esetleges német megszállást kivédendő, mérsékelni igyekszik a belső ellentéteket s az ellenzék hangját tompítani szeretné. Bírálja a kisgazdákat a július 31-i háborúellenes memorandum külföldre

juttatásáért, s személyesen szólítja fel Zsilinszkyt, hogy egy időre vonuljon vissza a politikai életből. A párton belül is támadások érik memorandumai és „magánakciói” végett, azonban a párt vezetői, Tildy Zoltán, illetve Nagy Ferenc védelmére kelnek.⁸⁹

Bajcsy-Zsilinszky nyári, háborúellenes memorandumai az antifasiszta harc fontos tényezője, ez alapján jön létre a demokratikus, németellenes alapokon álló pártszövetség, a Független Kisgazdapárt és Szociáldemokrata Párt között 1943. augusztus 7-én, mely hivatalosan érvényben marad a háború után is. A politikai szövetség megkötésekor a Kisgazdapárt részéről Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla és Sulyok Dezső, a szociáldemokratáktól Peyer Károly, Kéthly Anna, Szeder Ferenc és Szakasits Árpád vannak jelen. Az együttműködés célját a háborúból való kilépésben, a nyilas-fasiszta erők elleni harcban, a félfedális rendszer demokratizálásában, és a háború utáni Magyarországon a dolgozó osztályok befolyásának biztosításában jelölik meg. A Népszava augusztus 7-i számából és a moszkvai Kossuth Rádió augusztus 9-i adásából szerez tudomást a nyilvánosság az együttműködésről, a megegyezésről. Ezek szerint: a két párt programjaik teljes és maradéktalan fenntartása mellett, a különböző belpolitikai akciókban a jövőben mindig egységesen vesznek részt. Állandó kontaktust tartanak fenn egymással, és a felvetődő problémákat időről időre közösen megvitatják. Az együttműködés kiterjed a törvényhozási munkára is: a két párt a parlamentben minden kérdésben egységesen lép föl.⁹⁰

RÉSZLET BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE 1943. JÚLIUS 31-ÉN KÁLLAY MIKLÓS MINISZTERELNÖKNEK ÁTADOTT MEMORANDUMÁBÓL

1. A kockázat

Azzal tökéletesen tisztában vagyunk, Miniszterelnök Úr, hogy a háborúból való kilépésünk és a restitúció in integrum semlegességünk ügyében jelentékeny kockázattal jár. Ezeket a kockázatokat minél kisebbre kell szorítani, de egészen eltüntetni nem lehet. Az elháríthatatlan kockázatokat igenis vállalnia kell annak a kormánynak, mely Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi ki céljával.

Kérdezzük, Miniszterelnök Úr: vajon nem rettentő kockázatok között vállalta-e Svájc a maga semlegességének bátor védelmét, teljesen körülzárva a tengelyhatalmak országától és a tengelyhatalmak uralma alatt álló területektől, komoly földrajzi határok nélkül is? És mennyi kockázatot vállal évek óta Törökország a brit szövetség és a német barátság diplomáciai harapófogójában? Vagy akár Svédország, de még inkább a hősi finn testvérnemzet? Vagy a másik testvérnemzet, a lengyel, amely két világhatalom elsőpró túlereje közé szorultán sem adta meg magát.

És mostanáig nem akadt egy lengyel tanító az ún. főkormányzóság területén, aki hajlandó volna úgy tanítani a lengyel történelmet, ahogyan a megszállók kívánják. A londoni lengyel kormány pedig egyetlen hajszálnyit sem hajlandó engedni a lengyel történelmi hivatásból és Lengyelország területéből a szövetséges Szovjet-Oroszországgal szemben. Igaz, hogy mi viszont tele vagyunk belső árulókkal. De éppen ezért kell nagy bölcsességgel és határozottsággal legalábbis semlegesíteni ezt az ötödik hadosztályt! Éspedig nemcsak azzal, hogy vezetők helyekre a magyar függetlenségi politika meggyőződéses, lelkes és áldozatkész harcosai kerüljenek mind a politikai, mind katonai intézményei élére, hanem azzal is, hogy gondoskodjék a kormány róla: a megtévesztett közvélemény idejében ráébredjen az országot fenyegető halálos veszedelemre és hazafiúi kötelességeire. Ez pedig nem történhet meg, csak egy új sajtópolitika segítségével és a demokratikus pártoknak a mostaninál sokkal szabadabb mozgása útján.

A hazafias ellenzéki pártok joggal megkövetelhetik a kormánytól ezekben a nehéz időkben, nem maguk, hanem az ország érdekében, hogy most már szólhassanak bátrabban és nyíltabban a magyar néphez. Meggyőződésünk szerint a jóhiszemű elemeket néhány heti kioktatás után vissza lehetne téríteni a helyes nemzeti útra, főképpen azért, mert hála Istennek maguk a nagy dolgozó néptömegek óriási zömükben, lelkiük mélyén mindvégig hívek maradtak a magyar szabadság és függetlenség eszményeihez! Nem kell attól tartani, hogy ezek a néptömegek csinálnak majd felfordulást, hogy túlságosan radikális irányba sodorják az országot, ha több szabadságuk van a megnyilatkozásra. Ellenkezőleg: ma a középosztályban vannak a forradalom, helyesebben a polgárháború gócai, nem a nagy tömegekben. A tömegek józanul, realisan látják a dolgokat, mind a parasztság, mind a munkásság. És egy kossuthi felszabadító mozgalom ugyanúgy a nemzet leglelkesebb és legelszántabb harcosává avatja őket, mint 1848-ban a jobbágyokból felszabadult parasztságot.

A kockázat csökkenésének másik hatalmas eszköze: az alkotmányos jogrend teljes helyreállítása. Harmadik hatalmas eszköze: a szellemében, vezetésében és felszerelésében megerősített, kossuthi szabadságharcos szellemmel telített magyar honvédsereg. Negyedik hatalmas eszköze: a nemzetiségi kérdés nagyvonalú rendezése az 1868-as nemzetiségi törvény bátor végrehajtásával és az elháríthatatlanul szükséges nagyobb területi önkormányzatok legalábbis idejében való proklamálásával.

Egy ilyen Magyarország igenis vállalhatja mindazt a kockázatot, amit a háborúból való kilépésünk felidézhet. Az alkotmányos jogrend, tisztult demokrácia és nemzetiségi, szociális megbékélés Magyarországa, benne egy milliós hadsereg, erős, tehetséges és markánsan magyar vezetés alatt, pár hónapon belül egyetlen sziklaszilárdként magasodhat ki a közép-európai özönvíz hullámaiból.

2. Rendfenntartó és rendező szerepünk

Magyarországnak semlegessége kimondása után ebben a felsőbb rendű rendező és rendfenntartó szerepben kellene olyan hasznossá és nélkülözhetetlenné tennie magát Közép-Európa újjárendezése számára, hogy annak értelmében még ellenségeink se vitathassák el tőlünk. Ebben a feladatban és nem a győzők felé való amúgy is reménytelen kegykeresésben, a diplomáciai légtornászat hitelét veszítette mutatóványaiban vagy éppen a Károlyi Mihályék otromba buk fenceinek és alázkodásainak valaminő bárgyú és utálatos utánzásában kell keresnünk a kivezető utat.

Az természetes, hogy össze kell hangolnunk politikánkat és pedig már jó előre, a győzőkével, de csak a legfőbb eszmei alapelvekben. Egy önértékes és szabad, nagyhivatású nemzet, amilyen a magyar, csak a maga politikáját csinálhatja. És még a győzők előtt is csak akkor lehet hitele, becsülete, ha bátran, okosan és nagyvonalúan képviseli a maga ügyét, amely egyébként is európai ügy. Szabad és bátor hivatásuk tudatában élő népek ritkán szoktak a legkényelmesebb partnerek lenni a nemzetközi életben. Sem Svájc, sem Törökország, sem Finnország, sem Lengyelország nem alázatos kiszolgálója a szövetséges nagyhatalmaknak. Nekünk, magyaroknak csak a magunk eredeti, igazi, hagyományainkkal jobban összehangoló politikát kell összeegyeztetnünk a világ újjászervezésének immár kialakult angolszász alapelveivel. Ezekben az elvi keretekben igen nagy szolgálatot tehetünk Európa békéjének, jobb rendjének és magának az emberiségnek, ha – mint tettük ezer éven át – bátran védjük a magunk, a Duna-völgye, Európa szíve önállóságát. És hozzájárulunk ahhoz, hogy a kossuthi Magyarország és az új Lengyelország összefogva, legfőbb magját alkossák meg a német és orosz néptengerek közé szorult kisebb lélekszámú nemzetek és országok Skandináviától Görögorszáig és a Dardanellákig több föderációs egységre tagozódó, szigorúan önvédelmi összefogásának és együttműködésének. Ez az a feladat – száz-száznegyvenmilliónyi sok kisebb-nagyobb nép önvédelmi összefogása -, amely immár a világ közvéleményében él, és melynek megoldásánál nem lehet nélkülözni Magyarországot.

Az ország semlegességének kimondása pedig a világháború további folyamára azért is fontos és nélkülözhetetlen lépés volna, mert rávilágítana nemzetünk amaz ősi és mindig új világpolitikai szerepének természetes határaitra, mely itt Európa szívében, földrészünk érhálózatának csomópontjában, sohasem mehet túl az önvédelmen. Mint ahogy az emberi szív sem mondhatja, hogy a test jobb feléhez csatlakozik a bal ellen vagy megfordítva.

Megint vissza kell vonnunk csapatainkat az orosz harcterről az utolsó katonáig, hogy idejében térjünk vissza ahhoz a régi magyar politikához, mely Oroszországgal szemben sem vállalt ellenséges magatartást, akként le kell már most rögzíteni, hogy a német néppel és a német birodalommal szemben sem vehetünk részt, a jövőben sem, semmiféle gyalázkodásban vagy támadó élő politikában.

3. Katonai helyzetünk

Végül Magyarország katonai helyzetéről kell megemlékeznünk egy balkáni angolszász invázió esetében. Bizonyos katonai és politikai jelek és megfontolások mintha arra vallanának, hogy a Balkán mégsem válik már döntő jelentőségű hadszíntérre ebben a háborúban. Főleg azért, mert az angolszászoknak Németország megrohanásához nincs feltétlenül szükségük a Balkánra, másfelől pedig a német hadvezetés a Balkánon elhelyezett olasz hadosztályok valószínű kiesésével nehezen vállalkozhat több ezer kilométeres balkáni arcvonaltartására. Magyarországnak azonban elsősorban a rosszabb eshetőségre kell felkészülnie, arra, hogy az ország területe hadszíntérre válhat, akár a Balkán felől felnyomuló angolszász támadás révén, akár akként, hogy vagy a németek vagy az angolszászok igyekeznek Magyarország középponti helyzetének birtokába jutni nagyarányú légierők latba vetésével. Magyarországnak akkorra már világosan és határozottan döntenie kell viszonyáról a német birodalomhoz, politikailag és katonailag egyaránt.

Meggyőződésünk szerint Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia nem egy esetleges német megszállás kíséretével, hanem még egy német katonai átvonulással is. Még akkor is, ha millió haderőnk hiányos felszerelésében nem volna elég erős az átmeneti német megszállás elhárításában. Egy ilyen német vállalkozás azonban a háborúból való kiválásunk vagy éppen semlegességi deklarációnk után politikailag egyaránt valószínűtlen, sikere pedig komoly magyar ellenállás esetében még reménytelenebb.

A magyar hadsereg egy részének a német erőszakoskodás esetén erkölcsileg is megnyílnék az útja, nemcsak katonailag, hogy levonuljon a Balkánra, miután előbb birtokába vette a déli Erdélyt.

Akárhogy is alakulnak azonban a háborús dolgok a Balkánon és Közép-Európában, végső fokon az önrendelkezését, szabadságát, háborús semlegességét visszanyert Magyarországnak inkább a német haderővel való összetűzést kell vállalnia, mintsem az angolszászokkal való harcot. Ez a mi pártunk álláspontja.

Egymillió magyar hadsereg, még nem tökéletes felszereléssel is, a török mellett a legjelentékenyebb katonai erejévé válhat – megfelelő markáns és tehetséges magyar vezetés, a kossuthi szabadságharcos szellem sugallata alatt – az egész Duna völgyének és a Balkánnak. Szükség esetén latba kell vetni az ország léte és szabadsága kiküzdésére.

Erre a magyar katonai erőre – bizonyos angol sajtóbeli példálózgatások szerint is – esetleg nemzetközi rendfenntartó feladatok is hárulhatnak egy netán bekövetkező közép- és dél-európai káosz közepette.

Miniszterelnök Úr! Ebben az emlékiratban magyar lelkiismeretünk és ellenzéki kötelességteljesítésünk szavát hallattuk. Egyben pártunk elvi állásfoglalását

rögzítettük le a magyar sors legdöntőbb kérdéseiben, nemzetünk mostani példátlan szorongatásának idején.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletünk és nagyrabecsülésünk kifejezését.

Budapest 1943. július hó 31-én⁹¹

1943 nyara megmutatja, hogy az antifasiszta mozgalomban a különböző vallási árnyalatok, a legkülönbözőbb felfogások is szépen megférnek egymás mellett. Jó példa erre a népi írók kiadójának, Magyar Élet Könyvkiadónak és a református egyház évtizedes haladó hagyományokkal bíró ifjúsági szervezetének, a Soli Deo Gloriának (SDG) kezdeményezése. Sor kerül a háború alatti legnagyobb magyar ellenzéki politikai tanácskozásra és a népi mozgalom legnagyobb „seregszemléjére”, melynek hírét Bajcsy-Zsilinszky - mint a népiek pártfogója - is örömmel nyugtázt.

„...Erdei Ferenc rövid ujjas fehér ingben az asztal előtt áll, mindkét keze előre lendül, a szenvedélytől megfeszül, kidagad egy ér. Beszél. A magyar társadalom milyen volt, milyen ma, milyen lehetne; milyennek kellene lennie.

Mi mindig mindenről elkészünk - jajdult hajdan Ady Endre. Lemaradtunk - fogalmaztak okos-pontosan a szakemberek.

Vigyázó szemünk Párizsra vetjük - de kezünk, lábunk késve mozdul. S ha időben mozdulna - mások nem engedik, hogy egy ütemre lépjünk Európával.

Egy évezred van a hátunk mögött.

1943. augusztus 23-án Balatonszárszón Erdei Ferenc elmúlt száz évünk társadalomfejlődését elemzi: mámoros szabadságharcunk, polgári demokratikus forradalmunk, proletárdiktatúránk, ellenforradalmunk, örökös konszolidációink minőségét.

Mi mindig mindenről elkészünk - nagy baj. Nagyobb baj: következetlenek vagyunk, társadalmi harcaink befejezetlenek, idő előtt megtorpannak. 1848. március idusát felemás átalakulás követte: konzerváltuk fele feudalizmusunk. Polgári demokratikus forradalmunk: végig gondolatlan álom. Proletárdiktatúránk: hirtelen jött, gyorsan elmúlt. Még ellenforradalmunk is felemás: létrehívóit hamar elsöpörték az új helyzet okos haszonélvezői.

Most recseg-ropog a világ: határozottan, eltökélten egy irányba, jó irányba kellene elindulnunk. Szabad, független, demokratikus Magyarország: 1943 nyarán Balatonszárszón mindenki erről álmodik. De hol az út, melyik út vezet a szabad, független, demokratikus Magyarország felé?

Megint elkészünk? Most készünk el? Csak álom, tündöklő, csalóka szivárvány képzeletünk egén a független, szabad, demokratikus Magyarország?

Ciripelnek a tücskök, szél fodrozza a Balaton vizét. Vitorlások integetnek az égen, a tihanyi apátság tornyai lassan elolvadnak a sötét éjszakában. Most háború van és csend és nyár és meleg.”⁹²

Igazán festőien szemlélteti Szigethy Gábor ezt a nagy jelentőségű találkozót Erdei Ferenc A magyar társadalom - című munkájának bevezetésében. S valóban, nagy jelentőségűek voltak 1943 augusztusának utolsó napjai. Mintegy hatszázan - írók, politikusok, egyetemi hallgatók, kollégisták, fiatal munkások, teológusok, Püski Sándor kiadójának könyvbarátai - jönnek össze szerte az országból nyári táborozásra és tanácskozásra Balatonszárszón. Széles a résztvevők köre. Jelen vannak még a Katolikus Agrárfifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT) tagjai is. Ez a jezsuita páter, Kerkai Jenő vezetése, illetve a „Krisztusibb embert; Műveltebb falut; Életerős népet; Önérzetes magyart” négyes jelszava⁹³ alatt a népi Magyarország megteremtéséért küzdő, félmillió taglétszámot számláló ifjúsági szervezet példás antifasiszta tevékenységet végez. Korábban a választásokon akadályozza a nyilasok előretörését, azóta pedig üldözötteket rejt el, zsidóknak készít menleveleket, náciellenes röplapokat ad ki. Később aztán mindezekért a nyilasok több KALOT-ost és jezsuitát tartóztatnak le.⁹⁴

A Magyar Élet Konferencia néven ismertté váló rendezvényen a jelenlévők meghányják-vetik Magyarország társadalmi viszonyainak főbb kérdéseit, s hogy hogyan tudna az ország a legjobban kilépni a háborúból, és utána milyen utat kellene követnie. A hat nap alatt számos előadás, felszólalás, hozzászólás hangzik el. A legnagyobb vitát Németh László előadása váltja ki a „harmadik útról”.⁹⁵

A találkozó vulkáni ereje az utórezgésekből ítélhető meg. Alig ér véget a szárszói találkozó, a sajtóban egymás után látnak napvilágot a legkülönbözőbb beszámolók, merőben eltérő álláspontokat képviselve.

A hivatalos országvezetés jobbratulódásakor életveszélyes a fajvédő és antiszemita „Egyedül Vagyunk” című lap durva, vastagbetűs szedéssel is kiemelt támogatása:

„Szövetségeseink és katonáink a nyári offenzíva legválságosabb óráit élték, és a konferencián egy-két egész halvány észrevétel kivételével senki sem kongatta meg a vészharangot, senki sem hirdette a lelkeknek a bolsevizmus elleni nagy mozgósítását. Helyette egy hangos és erős tábor nyíltan állást foglalt a történelmi materializmusnak egyedül üdvöztető volta mellett... De nem szóltak a konferencia résztvevői a fegyveres honvédelemről, a katonai szellemről, a magyarság harci kiállásáról... Lét és nemlét kérdése ma nekünk a honvédelem, az arra való lelki felkészülés minden más eszmei és elvi kérdést megelőz, és egy ilyen hosszú nagy átfogó tanácskozás jegyzőkönyveiben egyetlen betűt sem találtunk róla... A felszólalók kilencven százaléka egyszerűen úgy kezelte a zsidóproblémát, mint a középosztály egyik elfoglalt magánügyét, tudomást

sem akarván venni arról, hogy a nagy élet-halál-küzdelem, amelyben a mi sorsunk is eldől, egyben a világszidóság fennmaradásának és hegemoniájának egyik legfélelmetesebb történelmi erőfeszítése.”

A „Református Diákmozgalom” című ifjúsági folyóirat 1944. januári számában Bognár István a következőket írja:

„Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk ma is, hogy bennünket tiszta szándékok vezettek. Nem tudunk különbséget tenni ember és ember, magyar és magyar között, úgy ahogy a politikai pártállás, vagy a világnézeti harcok felparcellálták a magyar társadalmat, mert Krisztus evangéliuma mindenkire szólhat. Szervezeteink nem igazodhatnak a világ berendezéséhez. Társadalmi és emberi nyomorúságokat csak egyféleképpen lehet megoldani s ebből ember ki nem rekeszthet senkit...”

Harmincöt nappal a német megszállás előtt a református ifjúsági munka egyik reprezentáns képviselője, Főnyad Dezső a „Református Jövő” lapjain pedig így összegez:

„A Soli Deo Gloria szövetséget kezdettől fogva azok a nagy szellemi örökségek, szabadságelvek vezették, amelyeket a magyar kálvinizmus századokon keresztül a legnagyobb üldözések idején is megőrzött. Ezek között nem éppen a legkisebb: a szellem szabadsága. A gondolatok nagy vérkeringésének akadálytalan, szabad forgalma. Elképzelhetetlen minden reformáció, minden szellemi ébredés, ha emberi beavatkozással próbáljuk az idők méhében vajúdó gyermeket abortusszal elkergetni. Az eszmék, gondolatok, világnézetek elé hiába állítunk sorompókat, haszontalan emelünk védőgátakat, azok a bennük rejlő belső erők nyomása folytán a szellemi világ hajszálerein szétáradnak a társadalmak és népek testébe. Balatonszárszó szellemi és lelki gyűjtőpont volt. Olyan darázsfészekbe nyúlt ott bele egy fiatal nemzedék meztelen, csupasz kézzel, olyan kérdésekkel nézett farkasszemet, amiktől hivatalosak és félelmekkel bélelt maradiak visszariadtak. Szárszó fiatal népe sokkal jobban és erősebben hitt a maga igazságaiban, hitének abszolút erejében, magyarságának kétségbe nem vonható szeretetében, hogy bátran megengedte az ellenvélemények, s más felfogások szabad hangoztatásának kockázatát...”

Bajcsy-Zsilinszky Endrének a népi írókkal személyi kapcsolatokban, társadalomszemléletben és ideológiában kezdetektől megvan a közös érintkezési pontja. Többek közt Féja Géza, Szabó Pál az ő szárnyai alatt indulnak útnak az Előőrs című lapjánál. Zsilinszky lapja a népies mozgalom szellemi előzményei közt igen fontos szerepet tölt be. Programja, a „Nemzeti Radikalizmus” kidolgozásához ugyanaz a felismerés vezet, amely a népi írók mozgalmát létrehozza. A népi írók toborzódásának kezdetekor egy ideig úgy látszik, hogy a népiek az ő zászlájához csatlakoznak; 1932-ben indul új hetilapjában, a Szabadságban szinte az összes népi író - Féja Géza, Kodo-

lányi János, Erdélyi József, Sinka István, Sértő Kálmán, Szabó Pál, Kovács Imre, Illyés Gyula - ott található. A népi gondolat ekkor kezd divattossá válni, mint ennek egyik legfontosabb sajtóorgánuma, a nemzetiszocializmus-ellenes Szabadság, rövid idő alatt széles tömegeket hódít.

Bajcsy-Zsilinszky pályája során alig van lap nélkül, pedig sokszor nagy gonddal jár a megjelentetésekhez szükséges anyagiak biztosítása. Mégis, élete végéig, nagy odaadással végezi a lapkiadói, lapszerkesztői feladatokat. A háború befejezéséhez közeledve nagy szerepet játszik a Szabad Szó, mely 1943-ban kézzől kézre jár a magyar falvakban, döntő szerepet játszva az ellenzéki érzelmi és radikális meggyőződésű szegény- és kisparasztság politikai informálásában. Bajcsy-Zsilinszky 1941-től - Szabó Pál után - látja el az oly népszerű népi hetilap főszerkesztői feladatait. De 1943 őszére egyre sokasodó feladatai, támadható „pozíciói” miatt kevesebb ideje lesz rá, s így Kovács Imrere hagyja azt:

„...Viszont gondoskodtam arról, hogy a lap a maga erősen demokratikus és parasztvédő, főleg a földmunkásság és törpebirtokosság érdekeit képviselő szellemében és irányában megmaradjon. Az én főszerkesztői nevem mellett ott volt még a Kovács Imréé, aki, ha nem is mindig pontosan az én elgondolásom szerint vagy ízlésem szerint, de lényegében mégis a közös eszméhez híven, becsületesen, a jó irányban tartotta a lapot s nem engedte sem jobbra, sem balra ettől eltántorítani. Sokáig ott volt a lapnál Simándy Pál, régi kedves barátom, aki meg éppen ismer- te évtizedesen az én politikai gondolkodásomat s megfelelően képviselte a Szabad Szó-nál. Viszont az anyagi dolgok engem sohasem nagyon érdekeltek, magam soha egy fillér szerkesztői fizetést föl nem vettem a Szabad Szó-nál, akkor sem, amikor hosszú időn keresztül ténylegesen is belefolytam a szerkesztésbe és magam is hétről hétre vezércikkeket írtam.”⁹⁶

A híres balatonszárszói tábor után néhány hónappal a német csapatok megszállják Magyarországot. A legnehezebb napokban több zsidó származású fiatalot rejteget az SDG a szárszói telepen.⁹⁷

A Bajcsy-Zsilinszky, valamint a népi írók munkáiban megfogalmazódó németellenesség az egyetemi ifjúság körében termékeny talajra talál, számtalan népiekhez kötődő fiatal vállal szerepet különböző ellenállási szervezetekben. Így például a Magyar Diákok Szabadságfrontjában, a Görgey- és a Tancsics-zászlóaljokban. Ezek az ifjak hamis igazolványok gyártásával, robbantásokkal, kisebb fegyveres akciókkal, zsidó munkaszolgálatosok mentésével jelzik, hogy a legnehezebb időkben is van értelme az ellenállásnak.⁹⁸

A Magyar Diákok Szabadságfrontja az illegálisan működő egyetemista szervezetek - a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma, Szabad Élet Diákmozgalom, Demokrata Diákfront, Parasztfőiskolások Közössége, Technikusok Demokrata Frontja, Demokrata Ifjúság, Protestáns és Katolikus Egyházak Demokrata Ifjúsága - összefogásából alakul. A Szabad Élet Diákmozgalom hozzá létre a Görgey-zászlóaljzat és kapcsolja be a Táncsics-zászlóaljzat az ellenállásba.⁹⁹

A Szabad Élet Diákmozgalomban, valamint a titkos Magyar Testvéri Közösség nevű hazafias, németellenes társaságban vesz részt a fiatal Horváth János későbbi kisgazda politikus (jelenleg a magyar parlament korelnöke), aki a Bajcsy-Zsilinszky-féle eszméket harcosan képviselő ellenállói tevékenységért lebukva megízleli a kémelhárítók kínzókamráját és a sínylődés tömlőcét:

„...A Margit körúton, a Széna térnél volt egy kaszárnya, amely 1944 végén katonai fogház lett. Háromemeletes régi laktanya volt, még Mária Terézia idején építették. Itt rendezkedett be a Nemzeti Számonkérő Szék, mely speciális nyomozó és igazságszolgáltató intézménynek hoztak létre. Magyar változata volt a német Gestapónak. Együtt is dolgoztak. Az apparátust a csendőrségből toborozták.

1944. december 14-én, amikor a hivatalomban leültem az íróasztalomhoz dolgozni, belépett két civil ruhás férfi, a harmadik megállt az ajtóban. Az egyik azt mondta, Horváth urat keressük. Szórakozottságot színélve igyekeztem rejtjeles noteszomat a számlás dossziék közé rejtetni. Az kell nekünk, és maga velünk jön, mondták. Szorosan összekötötték a kezemet, és levezettek az utcára, ahol egy Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület feliratú, zárt autóbá tuskoltak. Feltűnés nélkül száguldottunk a Margit körúti katonai fogház elé. A Nemzeti Számonkérő Szék foglya lettem.

Kihallgatás kihallgatást követett, veréssel, válogatott kínzásokkal fűszerezve. Mindent tudni akartak, hogy leállíthassák a röplapterjesztést. Hallgattam, nem mondtam semmit, így saját bőrömmön tapasztaltam ennek következményeit. Nagyon értették a dolgukat. Talpalással kezdték. Az ember csuklóját kötéllal a bokájához kötötték, a guzsba kötött áldozatot egy rúdra emelték úgy, hogy a testsúlya lefelé húzta, és a talpa vízszintesen felfelé állt. Ezután bottal verték a talpát. Az embertelen fájdalom néha még gúnyolódtak is. Olykor rövid szünetet tartottak, hátha beszélek, aztán folytatódott a verés. Amikor végre kioldották a kötelet, a végtagok kinyújtása nem megkönnyebbülést, hanem újabb kínt jelentett. Persze az embernek nem volt ideje sajnálkozni önmagán. Újabb és újabb kérdéseket tettek fel.

Céljuk a még szabadon lévő diáktársaink elfogása lehetett. Állandóan neveket emlegettek. Némelyikkel rendszeres kapcsolatban voltam az illegalitásban, másokkal régebben találkoztam, de napi kapcsolatban nem álltam. Voltak, akikről csak hallottam, és végül olyanok is, akiket nem is ismertem.

Úgy tűnt, hogy csak tapogatóznak, ezért igyekeztem annyi kérdés elől kitérni, amennyi elől csak lehetett. Hogy szóra bírjanak, új „rébeszélő eszközzel” ismertettek meg. A kézzel hajtható áramfejlesztő egyik pólusát valamelyik lábujjamban erősítették, míg a másikkal különböző testrészeimet kényeztették. Hatása leírhatatlan fájdalmat, görcsös rángatózást eredményezett. Valószínűleg el is ájulhattam, egy vödör hideg vízzel térítették magamhoz, majd jött megint a talpalás és a körmös...

A Margit körúti fegyház 105-ös cellája tágas szoba volt a harmadik emelet északkeleti végén. Két sor szalmazsákon körülbelül huszonötven feküdtek ott. Őrizöm az egyik zsákra mutatott. Bal szomszédom, egy középkorú tartalékos százados tanácsára lehúztam a cipőmet, és vizes rongyokba csavartam sajgó lábamat. Úgy egy órával később jobb szomszédom, akit addig alig vettem észre, átnyúlt hozzám, gyengéden megfogta a karom és azt mondta: „béke”. Ezután újra elcsendesedett, és csak néha nyögött fel álmában. Különféle helyekről fojtott suttagás hallatszott. Nem tudtam aludni, sajgó testem, lüktető lábam, vadul verő szívem és kábult fejem nem hagyott. Újabb egy óra múlva láttam, amint négy cellatársam kicipel egy férfit, akinek arca, haja és ruházata egyaránt hamusziürkének tűnt. Mint a suttagásból megtudtam, dél óta halott volt.

Később jobb oldali szomszédom elfűlő, halk hangon, rövid mondatokban beszélni kezdett. 'Diákellenállónak látszol. Ne mondd el a történetedet! Azt hiszem, meghalok, összetörték a bordáimat.' Míg hallgattam, arra gondoltam, vajon tudós, filozófus vagy költő lehet? Tovább beszélt. 'Ahogy kezdetben bántak veled, abból úgy tűnik, végeznek veled. Talán a sajtóban is közölt, szabályos kivégzés lesz, talán egyszerűen csak agyonvernek. De túl is élheted őket. Talán az életben maradásod esélyét javítja, ha valamit mondasz nekik, a lehető legkevesebbet. A szervezetről akkor se beszélj, ha egy-két személyes kapcsolatot beismersz, mert különben bajba keveredsz. Mindig kevesebbet tudnak, mint gondolnád. Talán életben hagynak, míg a világ jobbra fordul.'

Míg szavait hallgattam, vallatóim szándékán töprengtem, vajon miért tettek egy cellába ezzel az emberrel. Kétségtelen, amit mondott, elfogulatlanul és becsületesen hangzott. Úgy emlékszem, a következő reggelen került cellánk lakói közé Szentadorjány Gyula. Valamivel dél előtt folytatták a kihallgatást. A változatosság kedvéért sem verés, sem villanyozás nem volt aznap. A kérdéseik teljes összevisszaságban követték egymást: több száz fényképet kellett végignéznem. Felelősségre vontak, hogy hívó emberek hogyan állhattak szóba kommunistákkal. Azt tudakolták, ki zsidó és ki kommunista a diákellenállási mozgalomban, ki kommunista a Parasztszövetségben... Valahányszor Teleki Pál grófot, a volt miniszterelnököt és főcserkészét szóba hoztam, szemlátomást ingerültté váltak...

A 105-ös cellában december 24-e, karácsony estéje is csak egy átlagos nap befejezése volt. Az épületben zajló jövés-menésből tudtuk, hogy a vizsgáló osztag egy perc szünetet sem tartott: fel akarták göngyölíteni az egész ellenállási diákmozgalmat. A szovjet hadsereg ezekben az órákban zárta körül Budapestet, és több más elő-

retörésük mellett az egyik harckocsi-alakulatuk elérte a börtönüinktől mindössze néhány száz méterre lévő Széna teret. Másnap reggel már minden foglyot - vagy nyolcvan embert - levezettek az udvarra, és egyenként az ott járó motorú autóbuszokba tereltek...

Kegyetlen hely volt brutális kínzásokkal, kivégzésekkel. Ott vették el az életét például Kiss Jánosnak, Nagy Jenőnek és Tartsay Vilmosnak. Itt vallatták Bajcsy-Zsilinszky Endrét is, akit végül december 24-én végeztek ki Sopronban.”¹⁰⁰

Az ellenállás fiatal tagjaként harcol ekkor Vitányi Iván is, aki Bajcsy-Zsilinszky élete utolsó pillanatainak lesz tanúja:

„...Miután leérettségiztem, Pestre kerültem, kerestem a kapcsolatot a baloldallal. Ebben egy rokonom, a nagybátyám segített. Pálóczi Horváth Lajos különös teremtménye volt a dzsentrí világnak. Azt mondta, mivel úgy látja, nálánál is baloldaliabb vagyok, ezért megismertet egy igazi szociáldemokrata munkásvezérrel. Így hozott össze Somogyi Miklóssal, aki akkor az egyik legradikálisabb szakszervezet, az építőmunkások (MÉMOSZ) elnöke volt. Később a Kádár rezsimben a SZOT elnöke, politikai bizottsági tag. Furcsa találkozás volt. Somogyi parasztból lett munkás, viselkedése is még paraszti módon kemény, szűkszavú, néha komor. Félelmet keltett, de én láttam benne a jóakaratot.

- Csak szalonkommunista vagy, vagy akarsz segíteni is? - kérdezte.

Persze azt mondtam, igen.

- Jó lesz mellettem összekötőnek. Mint úrigyerek, nem vagy feltűnő - mondta.

És rögtön adott is feladatot. A nagybátyám ekkoriban a rádióban dolgozott, a külföldi adások híreit jegyezte le, hogy felküldhessék a miniszterelnökségre. Ebből kellett egy példányt szereznem, ahogy Somogyi mondta: a Magyar Frontnak. Somogyi tagja volt a Történelmi Emlékbizottságnak.

Így hát naponta bementem a rádióba, beengedtek, mint rokont, pedig Lajos bácsi osztályát alaposan őrizték. Zsebbe tettem a jelentést, és elindultam a Rózsák tere felé, ahol a megbeszélte időben egy fa mögül kilépett Somogyi, vagy valamelyik helyettese.

Csak később vettem tudomásul a veszély nagyságát, de akkor már nyakig benne voltam. Ez még csak a kezdet volt. A folytatás a Muharay-együttes. Pesten egyszerre iratkoztam be a bölcsészkarra, történelem szakra Haynal Istvánhoz és a színiakadémiára. Ez utóbira gimnáziumi szavataim sikere vitt, azt gondoltam, majd egyszerre lehetek történész és színész. Fel is vettek. A színiakadémiáról azonban 1944. március 19-e, a németek bejövetele után ki kellett maradnom. Kiss Ferenc igazgató ugyanis nyilvánosan lekommunizált. Megvolt az oka, túl szabadon beszéltem. Nem úgy, ahogy egy fegyelmezett mozgalmárhoz illik. Úgy éreztem, felforrósodott a talpam alatt a talaj. De az egyetemre sem mentem be többé, legfeljebb a diákirodába, ahol az ellenállás lehetőségéről tárgyaltunk.

Ezidőtáj léptem be a Muharay-együttesbe. Muharay Elemér szintén népi író volt, nagy álmodozó, a népi kultúra továbbélésének és újjászülésének prófétája. Az együttes népdalt, néptáncot adott elő, az akkor lehetséges legjobb szinten, de ezen kívül programjába vette a színjátszás és a népművészet megújítását. Egyelőre amatőrökkel dolgozott, korábban volt egy profi stúdiója Bihari Józseffel és Várkonyi Zoltánnal. A bartóki út kiteljesedését láttam benne és csatlakoztam hozzá. Muharay baloldali volt és együttesében is kialakult egy baloldali mag. Március 19-e után jelentkezünk ellenállási munkára Somogyinál, akit Muharay is jól ismert.

Szerveztünk, újabb és újabb embereket kapcsolunk be, hamis iratokat készítettünk, fegyvert gyűjtöttünk, felhívásokat sokszorosítottunk és terjesztettünk, „krétáztunk” (a plakátokra saját jelszavainkat írtuk rá). Én meg változatlanul összekötő voltam, például a Kommunista Párt katonai bizottsága (Somogyi, Rajk, Pálfi) és a Kiss János altábornagy csoportja között. Részt vettünk a diákellenállás frontjának megszervezésében, - köztünk volt többek közt Zimányi Tibor is, meg az úgynevezett Görgey zászlóalj létrehozásában. Speciális feladatokat is kaptam: amikor egy olyan csoport jelentkezett, akik elvesztették korábbi összeköttetésüket, Somogyi engem küldött ki a bekapcsolásukra. Történetesen pesterzsébeti és kőbányai munkások voltak, így belekerültem a munkásmozgalom „sűrűjébe”. Külön érdekessége a dolognak, hogy nem tartoztak a munkásmozgalom egyik hivatalos vonalához sem, hanem antisztalinisták voltak: Trockijt és Buharint idézték és Demény Pált dicsérték. Itt ismerkedtem meg belülről a munkásmozgalom belharcáival: elítélték a sztalini módszereket, a koncepció pereket, félték attól, hogy nálunk is a szovjetek fognak uralkodni, de azt vallották, hogy most a fasizmus szemben az ellentéteket félre kell tenni.

Csoportunk feladatot kapott a kiugrás végrehajtásában is, már október elején tájékoztattak bennünket arról, hogy mi következik, s a munkásság nevében Somogyi Miklós tárgyalta Horthyval. Ez volt a kormányzó és a munkásság első és utolsó találkozója. Mi, vagy tizen, a Pesti Hírlap nyomdához mentünk, a jelszó („Kankalin”) bementására beengedtek és ott vártuk a további utasítást. Több óra várakozás után meg is érkezett egy teherautónyi fegyveres. Örömmel üdvözlöttük őket, de gyanúsak voltak, nem válaszoltunk őszintén kik vagyunk. Azt hazudtuk, hogy a központ küldött, ám óvakodtunk megnevezni, melyik. Csakhamar kiderült, hogy nyilasok. Szerencsére újabb fegyveres csoport érkezett, s a zűrzavarban eltűntünk. Ezután egyre dühöttebben hirdettük, fegyveres ellenállásra van szükség. A Görgey-csoportot is ennek jegyében kezdtük szervezni és mindenkit ideküldtünk.

Megvolt a helyem, de lebuktam. Volt sárospataki osztályfőnököm, Palumby Gyula szervezett Budapesten egy irodát, hogy a Pesten rekedt pataki diákokkal foglalkozzanak. E célra a volt levante központ helyiségeit kapták meg az Alkotmány utca 7-ben. Halomban álltak a hasznosítható igazolványok. Palumby nekem is szólt, hogy menjünk oda. Fegyvereket vittünk Meskó Sándorral, volt pataki diákkal

együtt. Volt azonban egy harmadik osztálytársunk, akiben megbíztunk, nem tudtuk, hogy a Gestapo szolgálatában áll. Rajtam kívül még két barátom jött velünk: Dolinszky János műegyetemista hallgató és Perlusz József munkás. Perlusz revolvért rántott és lövöldözve elszaladt. Utána lőttek, nem találták ugyan el, de elfogták. Rólunk mindent tudtak a provokátortól. Bevezettek a fegyverraktárul szolgáló szobába és fejbeverték puskatussal. Érdekes, de akkor azt gondoltam, ezt is ki lehet bírni. Ha más helyzetben kapok egy ekkora ütést, azonnal ágyynak esek és két hétig fel sem kelek. De nem volt időm gondolkozni. Megbilincseltek, kikísértek, betuszkoltak az autóba. Perlusz már ott ült, a homloka vérzett. Bevittek a Fő utcába, a Gestapo központjába. Az udvaron két meztelen embert locsoltak jeges vízzel. Fagyos idő volt már, ez is a vallatáshoz tartozott. Odafordultam Perluszhoz:

- No, ez a hét is jól kezdődik - mondtam, mivelhogy hétfő volt. És Perlusz nevetett egyet. Aztán felvittek bennünket a kihallgató tiszthez, és azután már nem nevetünk. Kegyetlenül vallattak, engem hagyományos módszerekkel: puskatussal, sétabottal, korbáccsal, áramoztak is. Egy sétabotot a fejemen törtek el. Sok seb nyomát őrzöm ma is. Többször elájultam. Azt hitték, hogy mint sovány, kifinomult értelmi-ségi gyerek hamar meg fogok törni.

Hamar megértettem, hogy mi megy az emberben ilyenkor végbe. Nem lehet végig öntudatosan gondolkozni. A fájdalomtól elveszti az esztét, már azt sem tudja, miért van ott. De egyet azért tud, ha az elején nagyon erősen bevési magának, hogy nem fog vallani. Már nem azért teszi, mert fontos neki az eszme, a szabadság, az ellenállás, a szocializmus, a nemzet vagy bármi, hanem mert benne van a parancs, a kód. Én pedig nagyon erősen bevéstem magamba és semmi másra nem gondoltam. A kínvallatás három vagy négy napig tartott. Közben egyszer bevittek egy másik vallatóhoz, aki magyarul beszélt. A kínvallatást németek végezték, gyakran németül. Ez úriemberként viselkedett, kedves volt, sajnált. Cigarettaival is megkínált, meg kávéval, de sajnos nem cigarettáztam. Elmondta, hogy a javamat akarja, meg fog menteni, csak mondjak egy-két címet. Az elvtársaimban úgysem érdemes bíznom, mert azok csak a hatalmat akarják, és ha győznének, ami nem fog bekövetkezni, egymást nyírják ki.

- Nézd meg, mi van a Szovjetunióban? Azt hiszed, az a szocializmus? Az maga a nyomor és kizsákmányolás. Téged cserben fognak hagyni és a szüleiddel együtt kinyírják. Most még megmentheted magad - érvelt.

Hallgattam, hallgattam, és gondolkodtam. Sorsfordító pillanat. Dönthetek. Nem voltak illúzióim. Azt gondoltam azonban, hogy van kisebb és nagyobb igazság. A kisebb, hogy mi van a Szovjetunióban. A nagyobb, hogy jól ismerem Magyarországot, jól ismerem uralkodó osztályát és rendszerét, amelynek származásom szerint része vagyok és tudom, hogy ebből ki kell lépni. El kell indulni azon az úton, amelyen földreform, demokrácia, forradalom, szocializmus van.

Hagytam tehát, hogy beszéljen, és kitérő válaszokat adtam, amíg csak lehetett. Addig legalább békében hagynak. A végén a szemembe szegezte a kérdést:

- Most már válaszolj! Igen vagy nem?

- Nem!

- Miért?

- Csak - közöltem laikusán.

Ordított, azonnal kivezettek és tovább vertek. Ha lehetséges még kegyetlenebbül. De volt két óram, és boldog voltam, mert győztem.

Esténként Benda Jenő bácsival beszélgettem. A cellatársam volt. Ő is beregszászi, ismertem a Benda-családot. Nagybátyja volt Benda Kálmánnak, a kiváló történésznek, aki nemrégiben halt meg. Jenő bácsi liberális újságíró volt, történetfilozófiai kérdésekről beszélgettünk, mintha csak egy szalonban ülnénk. Később kivitték Mauthausenbe, ott halt meg.

Nagyon legyengültem a verések hatására, ráadásul tíz napig nem ettem, még jobban lefogytam. Állni is alig tudtam, szédültem.

December 10-én átvittek a Margit körüti fegyházba, majd 11-én - amikor már félni lehetett, hogy körülzárják Budapestet - autóbuszba raktak. Irány Sopronkőhida.

Egy autóbuszon utaztam Bajcsy-Zsilinszky Endrével. Szemben ültem vele, megszólított, kérdezgetett. Atyai szeretettel bánt velem. Tanúja voltam annak, hogy meg akarták szöktetni egy légiriadó alatt, de nem vállalta. Azt mondta, ha meg kell halni, meg fog halni. Kőhidán két szomszédos cellába kerültünk. Másik szomszédom régi munkásmozgalmi ember, ő megtanított, hogyan lehet a falakon keresztül érintkezni. Előbb kopogni kell, a megbeszélő módon, majd az ember a fülét a falra szorítja. Bandi bácsi is tudta ezt a regulát, de vele csak szűkszavúan lehetett érintkezni. Egyik nap a rabkórházba vittek együtt. Az orvos is rab volt. Zsilinszky mögött álltam, hallottam, amint az orvossal beszélgetett. Valami gyógyszerre volt szüksége. Másnap reggel néhány szót váltottunk, amikor kitették a küblit az ajtó elé.

- Fiam, a mű most már rátok marad. Nektek kell bevégezni - mondta.

Nem egészen értettem, mit jelent. December 23-a volt.

A következő éjjel fel-alá járkált a szobájában. Kopogtattam, hogy nincs-e valami baja, de nem válaszolt. Reggel rohángálás a börtönben. Távirat! - hallottam az örök hangját, azt jelentette, elutasították Zsilinszky kegyelmi kérvényét. A mi celláink felé jöttek. Fülellemmel a vasajtóra tapadtam. Hallottam, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt elvezetik. Este, karácsony szentestéje volt épp, bejött a fegyőr és vele Révai Kálmán, a katonai ellenállás egyik vezetője, aki mint már elítélt (halálos ítélet kegyellemmel) rab házi szolgálatot teljesített.

- Szegény Bajcsy-Zsilinszky Endrét kivégezték - mondta. S hozzáfűzte, hogy a végrendeletében rám hagyta a felesége által küldött elemózsia-csomagot. „Szükséged van egy kis erőre. Minden jót kíván neked a demokratikus Magyarországon.”

Aztán kimentek, én pedig ott ültem a csomaggal és egész este sírtam.

Zsilinszkyval együtt végezték ki Deutsch Tibor festőművészt, akivel a Margit körúton voltam egy cellában. Amikor a sopronkőhidai vészbírószágon megkérdezték tőle, hogy kommunista-e, öntudatosan felelt:

- Nem, én anarchista vagyok.
- Az mit jelent? - így a vészbíró.
- Azt, hogy minden piszok elnyomás ellen lázadok.
- Mondana egy példát?
- Igen, szívesen. Ilyen a hitleri Németország és a Szálasi Magyarország. Ellenük minden erőmmel lázadok.

A Gestapónál nem vallottam ugyan, de voltak adataik: a megtalált fegyverek, igazolványok, és tudták, hogy kik tartoznak egy csoportba. Élt a Szövetség utcában egy hajdani építőmunkás, akkor már házmester, Kaposi Zsigmond. Régi szervezett munkás, és valamely őskeresztény szekta tagja. A házat, a kis egyemeletes épületet kiürítették, megkeresett bennünket, hogy használjuk. Többször jártunk nála, fegyvereket tartottunk ott, és sokan aludtak nála, akiknek bujkálniuk kellett. Sajnos a provokátor is ismerte a címet, így a Gestapo Kaposit is begyűjtötte. Kaposi megnézte, hogy bennünket miként vallasnak, már alig volt bennünk élet. Azt hazudták neki, holnap újra folytatják a kínzásunkat. Kaposi elbúcsúzott cellatársaitól, azt mondta, nem fog senkit elárulni, majd Jézus megsegíti őt. Éjszaka a harisnyájával megfojtotta magát. A gestapósok őrjöngtek.

Sopronkőhidára csak mi érkeztünk meg, a nyomozati adatokat nem küldték el. Csakhamar észrevettük, azt sem tudták, hogy Perlusz, Dolinszky és én összetartozunk. Vigyáztunk is, nehogy a sétán vagy az orvosnál eláruljuk.

- Fiatalember, maga miért van itt? - kérdezte Sopronkőhidán a bíró tőlem, egy hírtelenjében besorozott jogász, Keresztes Ferenc.

- Mert részt vettem az ellenállási mozgalomban.

- Figyelmeztetem magát, most nem a rendőrségen van, hanem a bíróságon. Miután az iratai elvesztek, ezért ismét vallomást kell tennie. Még egyszer kérdezem, részt vett az ellenállási mozgalomban?

- Nem.

- Na látja! Akkor most ezt vesszük jegyzőkönyvbe. Miért hozták be?

- Mert eljártam Kaposi Zsigmondhoz a Szövetség utcába, a leányának udvaroltam - feleltem. Természetesen eszem ágában sem volt, mert csúnyácska gyereklány volt még. Kaposi Zsigmonddal azonban valóban szoktam beszélgetni a németekről, a megszállásról.

- Följelentési kötelezettsége lett volna! - figyelmeztetett a vizsgáló bíró.

- Nem gondoltam rá. - válaszoltam.

Nagy szerencsémre „csak” feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt emeltek vádat ellenem. Végül felmentettek. Elindultam megkeresni a családomat, zsebemben a vészbíróság szabadlábra helyező ítéletével. A bíróság nevét örök életre megjegyeztem: A Nemzet Talpraállításával és Mozgósításával Megbízott Magyar Királyi Tárcánélküli Miniszter Mellé Beosztott Tábarnok Bírósága.

Nem volt túlságosan biztonságos az út, de valahogy eljutottam Győrbe. Halálosan kimerültem, alig tudtam mozogni, a baloldali mozgalomból ismert barátaim ápoltak egy ideig, mindenekeelőtt egy nagyszerű asszony, Korbonitz Gézané, aki szinte fiává fogadott. És sokat segített Lázár Vilmos, aki szintén Sopronkőhidáról érkezett. Utána Esztergomba kerültem, ahol református és ifjúkommunista létemre a katolikus papnevelde igazgatója, Bartl Lőrinc főtisztelendő úr vett pártfogásába. Befogadott. A papi szeminárium legbelső helyiségében laktam, egy szobában három nagytekintélyű teológiai tanárral.

A háború utolsó napját Nemesmedvesen, egy faluszéli házban töltöttem. Jöttek az oroszok, nem bántottak, de a falhoz állítottak és lehúzták a csizmámat. Elvették mindenünket, a társaságunkban lévő két nőt megerőszakolták. Az egyikük, egy anya, önként vállalta, nehogy a tizenéves kislányait hurcolják el a katonák. A lányokat elrejtettük a párnák közé, mi férfiak pedig felsorakoztunk az ágy előtt. Jött a hatalmas kozák katona revolverrel a kezében és nőt keresett. Amikor visszajött az édesanyjuk, nem az örömnévp képét öltötte magára a társaság. Mégis fellelegeztünk, mert tudtuk, ha ezek eltakarodnak, vége a háborúnak. Félttem, talán jobban, mint a Gestapótól. Már csak azért is, mert a németekről legalább tudtam, hogy fejbe vernek, de az oroszokról nem tudtam, hogy fejbe vernek, vagy adnak egy darab kenyeret.

Legyünk igazságosak! Az ország többet szenvedett a németektől, mint az oroszoktól. Ők ugyan sok atrocitást követtek el, de nem irtották a népet. Arra gondoltunk, ha a front elvonul, megnyílik a szabadság és a demokrácia lehetősége.”¹⁰¹

Bauer (Pór) József apátléplébános Hitler- és németellenes gúnyverse, melyet KALOT-os antifasiszta fiatalok röplapként terjesztenek.

A gúnyvers szerzőjét a Gestapo 1944. október 20-án letartóztatja, és Sopronkőhidára hurcolja¹⁰²:

Az idők változnak

-részlet-

Az utóbbi esztendőkhöz nálunk semmi már nem volt szép,
úgy érezte minden ember, esze itt nem maradhat ép.
A szorgalmas, békés svábok Tolnában mind vadak lettek,
férfi, asszony s gyermekek is szörnyű gyűlölködést kezdtek.

Saját hazájukban sokan egész idegenné váltak,
magyar nyelven ritkaság volt, hogy bárkivel szóba álltak.
„Népcsoport vagyunk, s több jogot akarunk itt végre látni”,
azt mondták, s a levegőben sorra kezdtek hadonászni.

Dr. Mühl a parlamentben vérző sebeiket zengte,
de ilyenek nem akadnak, bárhol nézzük országszerte.
Tanítót, papot és urat, senkit nem becsülnék ők már,
csak a körzet- és csoportvezért, akinek még tisztelet jár.
Nem kell nekik ez a kormány, s bizony nem kell a haza sem,
nem segíthet, csak a Volksbund, erre bárki más képtelen.
Bárhol járunk, mindkét fülünk „Sieg!”-gel „Heil!”-el lesz tele,
így megy itt az élet nálunk, ez a sorsunk jó ideje.
Álmában itt minden bundos a Birodalomba tartott,
s azt hitte, lekéste oda az utolsó vonatot.

De változnak az idők...

Néhány hónapja az ember néha különös hírt hallhat,
s ez egészen megforgatta a mi hangos svábjainkat.
Úgy hallik, az elvágódók anyahonukba juthatnak,
végre minden magyar igát vállalkról lerázhatnak.
Hanem csodálatos -, senki sem kíváncsi már semmire,
forró lelkesedésüknek vége szakadt most egyszerre.
Eltűnt már a fényes napnak csodás, fehér nagy kereke,
amely Cikón a legelő selymes fűvére volt festve.
Gomblyukban most jelvényüket egyre kevesebben hordják,
a magyar igát is szóba már csak igen ritkán hozzák.
A „Sieg!” és a „Heil!” kiáltás elnémult hangos körökben
„Jó napot!”-tal „Szebb jövőt!”-tel köszöntenek mindenünnen.

Lóg közöttük jó néhánynak keze, sőt több: lóg az orra,
mind attól tart, többen vannak, kik egyet s mást tudnak róla...

Arcok Bajcsy-Zsilinszky Endre antifasiszta kortársai közül

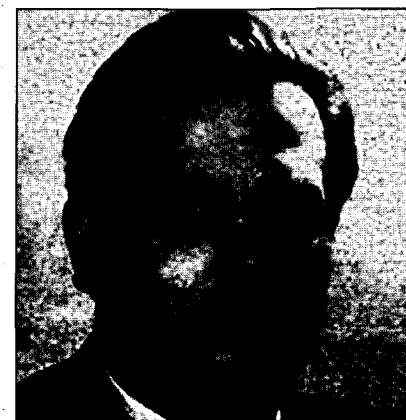
Kerkai Jenő (1904-1970)
jezsuita hithírdető,
az üldözötteket segítő
KALOT vezetője

Apor Vilmos (1892-1945)
a zsidómentő győri katolikus püspök

Sulyok Dezső (1897-1965)
ügyvéd, a második zsidótörvény
ellen szavazó országgyűlési
képviselő

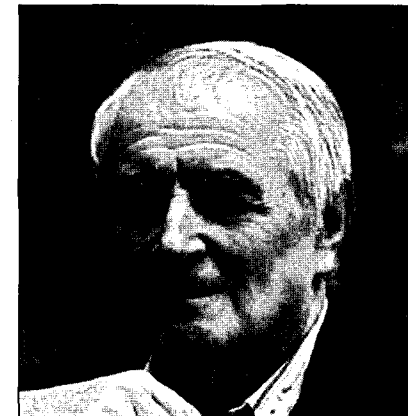
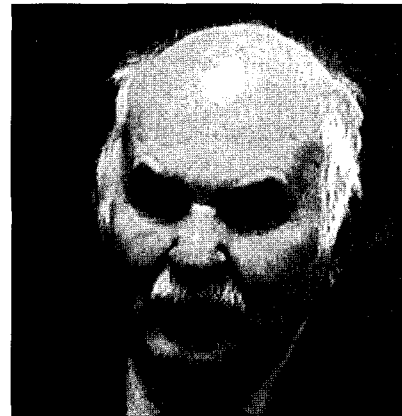

Barankovics István (1906-1974)
újságíró, a nácizmusellenes
katolikus értelmiség markáns
képviselője

*Képek az 1943 nyarának utolsó napjaiban rendezett
balatonszársói találkozóról*

*Horváth János és Vitányi Iván a jelenlegi Országgyűlés doayenjei
az ellenállás fiatal tagjaiként harcoltak. Mindketten ismerték
Bajcsy-Zsilinszkyt, és ők is megjárták a Margit körúti fogház kínzókamráit*

*A hírhedt Margit körúti börtön helyén álló mártír emlékmű,
az egykor ott fogvatartott és meggyilkolt antifasiszta ellenállók emlékére*

Üldözöttek oltalmazójaként

Kállay Miklós miniszterelnök utasítására 1942 áprilisától augusztusig több-száz szabadságharcost, ellenállót, munkást, bizalmi, szakszervezeti tagot hívnak be munkatáborba. Szadista parancsnokok vezetése alatt, mindentől kifosztva, barmok módjára Ukrajnába hajtják őket, nagy részüket halomra gyilkolják. Mintegy ötszáz szabadságharcost hurcolnak az Andrássy-laktanya kínzókamráiba is. Aki megszökik, annak feleségét, anyját viszik el. A szerencsétlen áldozatokat bestiálisan kínozzák. A férfiak heréjét, a nők mellét, nemi szervét gumibottal ütik. Van, aki beleőrül a kínzásokba, van, aki öngyilkos lesz.¹⁰³

1943 februárjában hajtóvadászattal fogják össze a Voronyezs alól hazamenekülő honvédeket, s mert nem akarnak visszamenni a frontra, százával akasztják őket. 1943 áprilisától szeptemberig több száz békeharcost, munkást, parasztot, értelmiségit - sokat a Felvidékről - Soroksárra hurcolnak, ahol heteken, hónapokon keresztül vadállati kegyetlenséggel kínozzák őket. 1943 őszén Erdélyben fognak össze több száz békeharcost. Aki a hadüzemben szót emel a munkásság jogai mellett, viszik a Margit körüti fogházba. A parasztok tömegeit internálják és büntetik, mert megtagadják a beszolgáltatást Hitlernek. 15000 mezőgazdasági munkást katonai behívóval hajtának kényszermunkára az uradalmakba. Háromszáz munkást az internáló táborban „tanítanak jobb munkaerkölcsre”. Kárpátján egész falvak néptelenednek el. 18000 ruszin átszökik a Kárpátokon az üldöztetés és a hajtóvadászatok elől. Ungváron nyilvánosan akasztják az ukrán nép harcosait. Körülbelül százezer román szökik át a határon a nemzetiségi nyomás elől. Délen nem elég az újvidéki és zsabylai tömegmészárlás, Szombathelyi vezérkari főnök vértörvényszékei tizenhat esztendő fiúkat, lányokat küldenek akasztófára. Pártvezetők, írók, újságírók, szakszervezeti vezetők, könyvkiadók, művészek, közismert baloldali érzelmű emberek kerülnek hetekre-hónapokra a kémelhárítók kínzókamráiba, és a sínylődés tömlőceibe.¹⁰⁴

„Engem kötnek égbeli jegyek. Én tizenöt éves lecke után arra a sunyi árulásra szegény szenvedő népemmel szemben sohasem leszek kapható, hogy a zsidókérdés egyoldalú hajszolásával, vagyis annak ürügye alatt segítsék lehazudni a legégetőbb szociális, gazdasági, művelődési és külpolitikai kérdéseket, feladatokat.” - írja Bajcsy-Zsilinszky Endre az Előrs 1934. március 4-i számában, majd a Nemzeti Radikális Párt Hadviseltek Szervezetének az első világháború kitörésének huszadik évfordulója alkalmából a városligeti Hungária kertben lévő népgyűlésén beszédében kijelenti: „Tiltakozom az ellen, hogy itt minden kérdést a zsidókérdésre vezessenek vissza. Különbséget kell tenni zsidó és zsidó között. Igenis van zsidókérdés, amelyet becsületesen, a magyar nép gazdasági, politikai és kulturális felemelésével akarunk megoldani, nem pedig a horogkereszt becsstelen és aljas eszközeivel.”¹⁰⁵

1943 nyarán pedig a miniszterelnökhöz megfogalmazott memorandumával szerves egységben követeli:

„A két zsidótörvény és az új honvédelmi törvény, valamint az úgynevezett fajvédelmi törvény zsidókról szóló rendelkezései élesen szemben állnak a magyar történelem és alkotmány jogegyenlőségi alapelveivel... Magukat a zsidótörvényeket el kell törölni, és el kell törölni a másik két törvényből minden, jogegyenlőséggel összeegyeztethetetlen szakaszt. Addig pedig, míg ez megtörténhet, ebben a szellemben kell sürgősen revízió alá venni a zsidó munkaszolgálatos-kérdést, és az egész ügyet a lehető legenyhébben kezelni, sőt megkezdeni a törvények adta minden lehetőség céltudatos kihasználásával a zsidók visszavételét a magyar hadseregbe!”¹⁰⁶

Horthynak is kifejti véleményét kisczardapárti feliratában:

„Nem kívánunk az emlékirat során elvi fejtegetésekbe bocsátkozni a zsidókérdésről, csupán azt jegyezzük meg, hogy nemzetünknek éppen legmagyarabb és legőszintébben, legbensőségesebben keresztény elemei, szellemének, erkölcsiségének legjellegzetesebb képviselői tudták és tudhatták magukat legkevésbé azonosítani azokkal, az alkotmányos állampolgári egyenjogúságot, a kereszténység tanításait félretevő törvényalkotásokkal, az első és második zsidótörvénnyel, az új honvédelmi törvénnyel, melyek az utóbbi évek során jogilag rendezték hazánkban a zsidókérdést. Ezek ma mégis érvényes törvények, bár meggyőződésünk szerint létrejöttükhöz nagyobb részben járult hozzá bizonyos világnézeti tömeghisztéria és a szélsőségesek nyomása, mintsem nemzetünk századokon át híres politikai belátása.

A végrehajtásnak azonban különböző módjai és módszerei adódnak. Lehet ezeket a törvényeket emberséges és keresztényi lelkiülettel és inkább enyhítő, mint szigorító céllal végrehajtani, de lehet a végrehajtásban túl is licitálni. Kérni szeretnénk Főméltóságodat, hogy ebben az enyhítő irányban vesse latba minden tekintélyét és hatalmát. A mi nemzetünk évezredes ittléte folyamán nem egyszer megmutatta, hogy a lelktől idegen törvények kegyetlenségeit lelkéből lelkezett gyakorlattal meg tudja szelídíteni. A Dózsa-lázadás nyomában hozott jobbágy-ellenes törvények kegyetlenségeit, elsősorban a jobbágy röghöz kötöttségét, ilyen emberséges joggyakorlattal törte meg először. Ebben a szellemben és ebben az irányban kellene a zsidótörvények és honvédelmi törvények zsidóellenes intézkedéseit is a végrehajtás során emberségesebbé szelídíteni.

De van a zsidókérdésnek egy másik, még súlyosabb jelentősége és vonatkozása is napjainkban. S ez: a magukon e törvényeken is túllépő atrocitások elég gyakori jelentkezése a végrehajtásban; részben túlbuzgó, részben elvetemült emberek, jó részt alárendelt közegek önkényeskedése, embertelensége. Ha már honvédelmünk erejét megrövidítik újabb törvényeink a zsidók kikapcsolásával a fegyveres szol-

gálatból, legalább a munkaszolgálatossal adódó megaláztatásuk ne menjen túl törvények és rendeletek amúgy is elég szigorú mértékén.

Nehezen tudjuk elhinni, hogy a magyar kormány ne tudná megtalálni bölcs előrelátással egyfelől azokat a személyeket, másfelől azokat a módszereket, melyek az imént vázolt emberséges végrehajtás irányában próbálnák egyelőre levezetni hibás és keresztényietlen törvények túlzásait. De még nehezebb elképzelniünk, hogy a magyar kormánynak ne volna elég ereje ahhoz, hogy a törvényeken magukat túltevő alárendelt közegek bestiális ösztöneinek és hajlamainak kormányzati, közigazgatási és igazságszolgáltatási eszközökkel lehetőleg elébe vágjanak, ha kell, azokat a magyar törvény kérlelhetetlen erejével elfojtsák és példásan megtorolják.

A kegyetlenkedő hajlamúaknak a közélet minden pozíciójából való sürgős eltávolítását és gonoszetteinek befelé és kifelé egyaránt félreérthetetlen, kíméletlen megtorlását kérjük Főméltóságodtól és a magyar kormánytól.

Úgy érezzük, mind a délvidéki ügyekben, mind általában a nemzetiségi kérdés hagyományos magyar kezelése tekintetében, mind pedig a zsidókérdés, konkrétan a zsidótörvények és a honvédelmi törvények zsidó vonatkozású szakaszainak végrehajtása terén elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor a magyar nemzet lelkiismeretének meg kell szólalnia és hangosan álljt kell kiáltania mindazoknak, kik elrugaszkodva nemzetünk hagyományos humánus szellemétől és felsőbbrendű hivatásának természetes előírásaitól, a mi magyar világunkban eddig ismeretlen szennyes szenvedélyek útjára csábítják és sodorják amúgy is igen nehéz helyzetben lévő hazánkat.

Röviden: a zsidókérdésben a törvények magyar szellemű és emberséges, keresztény lelkiületű végrehajtását kérjük és kívánjuk s ugyanakkor még nagyobb nyomatókkal az e törvényeken magukat túltevő, alkotmányellenes, törvénytíró kilengések elfojtását és a bűnösök és módszereik sürgős kiküszöbölését a magyar közéletből.

Tudatában vagyunk annak, hogy nemzetünk és államunk európai ittlétének egyik legnehezebb évébe fordult 1943-ban. Ez a tudat mentse e feliratunkkal történő lépésünk szokatlanságát.

Fogadja Főméltóságod legmélyebb tiszteletünk nyilvánítását.”¹⁰⁷

Bajcsy-Zsilinszky már elég korán kinyilvánítja álláspontját az üldözöttek, s elsősorban a zsidósággal kapcsolatosan.

Tény, hogy folyton Hitler ellen harsog az országgyűlésben, kényelmetlen helyzetbe hozva a kisczardákat. A kisczardák többsége nem szereti, koncnak tartja a párt nyakán, hiszen egyes ellenzéki lapok hasábjain is ostromozza a kormány és az ország Hitler-barátságát. Ez veszélyes lehet a párt számára; de a párt vezetője, Eckhardt amíg teheti, megvédi őt. Zsilinszky 1939-ben, mint kisczarda képviselő kerül a parlamentbe, és számtalan alkalommal fel szólal a zsidótörvények ellen is. Ilyenkor beszédeit alig tudja elmondani,

mert a kormányoldali képviselők pfújólnak, hurrognak, kiabálnak. Néha egy-egy mondatát is csak viharos körülmények közt közölheti.¹⁰⁸

Ugyanez a helyzet akkor is, amikor a zsidótörvényeket szavazza meg a parlament. Zsilinszky feláll, és nagy nehezen elmondandó beszédében felhívja a képviselők figyelmét arra, hogy alkotmányellenes a magyar állampolgárok között különbséget tenni bármilyen alapon. No de faji alapon pedig aztán már teljesen irreális és elfogadhatatlan. Még a képviselők egy részének úriember mivoltára is apellál folyosói beszélgetésekben, szenvedélyes hangú, de mind kisebb létszámú gyűléseken. Sajnos még félig-meddig elvbarátai, a kiscigányok sem értenek vele egyet. A kiscigányok között is sokan akadnak, akik a magyar hazafiasság mértékének azt tartják, ki tart a németekkel és ki nem. Aki a kommunisták, a szerbek, oláhok, tótok, ruszókik pártját fogja, az nem magyar ember. Aki meg ráadásul a zsidók mellett szól fel a magyar parlamentben akkor, amikor az „egész társadalom kérésére” meghozzák a zsidókat diszkrimináló törvényeket - hát ezt a viselkedést különösen aljas dolognak tartják a kormányoldalon, és nem csak ott.¹⁰⁹

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kiscigányok soraiban nemcsak Bajcsy-Zsilinszky az egyetlen, aki felemeli a hangját. Sulyok Dezső már 1938 márciusában, az országházban a zsidókérdéssel kapcsolatosan kifejti:

„...Az a helyzet, melyet ma a zsidók Magyarországon elfoglalnak, különösen három irányba predominál; a gazdasági életben, a sajtóban és a színházi kultúra terén, de ezt a zsidók nem vették el senkitől. Amikor a zsidóság ezeket a pozíciókat magának megteremtette, akkor nem másét vették el, hanem ezeket a pozíciókat maguk csinálták. Ha a Kohnerek nem lettek volna, ha a Kornfeldék nem lettek volna, akkor esetleg nagy bankok, nagy iparvállalatok nem jöhettek volna létre. Nyugodtan állíthatjuk, ha a zsidók nem csinálták volna meg helyettünk, ezek nem jöttek volna létre. Véleményem tehát az, hogy a zsidóság nem másét vette el, hanem munkájával alkotott itt bizonyos értékeket, amelyek ma e nemzetnek közkezei, és amelyek ma a nemzetnek általános gazdasági és kulturális értékeit képviselik. A miniszterelnök úr azt mondta, van zsidókérdés, én erre azt mondom, oldjuk meg...”¹¹⁰

A Magyar Nemzet 1939. január 10-i számában kifejti, hogy az ország gazdasági problémáiról a zsidókérdés felvetésével nem lehet a figyelmet elterelni. Az 1939. évi második zsidótörvényt pártjával ellentétben nem fogadja el. Kijelenti: *„...Nem vagyok hajlandó semmilyen körülmények között kollektív ítélettel megbélyegezni bizonyos népcsoportot, mert az kereszténytelen és magyar-talan álláspont. Azok akik ma fajteóriát hirdetnek, tévúton haladnak...”¹¹¹*, majd Sulyok is alkotmányellenesnek nyilvánítja a zsidótörvényt.

Sulyok Dezső az, aki 1938-ban felszólal Imrédy Béla zsidó származása ügyében, ami miatt a miniszterelnök lemondásra kényszerül. Később felszólal egy interpellációban Szálasi Ferenc örmény származása miatt is, amiért az „Összetartás” - című folyóirat bepereli. (A bíróság ellene ítélt.) Fellép mindennemű szélsőség ellen, ami később a Szálasi időszak alatti illegálisitását vonja maga után.

Tehát Sulyok is, Bajcsy-Zsilinszky is - másokkal ellentétben - előre néz és előre lát. Nem kell profétának lenniük ahhoz, hogy a várható eseményeket logikus sorrendbe rakják. A logikus sorrend pedig az, hogy a világ demokratikus erői nem fogják sokáig tűrni a náci rendszerű politikai tákolmányt Németországban, s másutt sem. Az emberiségellenes rendszerek nem szokták sokáig húzni. Magyarország pedig rossz oldalon áll. Bajcsyék tudják, hogyha a győztes hatalmak nyernek, akkor Magyarország megsínyli a dolgot. Jól látja Bajcsy-Zsilinszky, hogy miféle korban él. Mindenképpen fel akarja világosítani a kormányzót is arról, hogy van mód felhagyni Hitler támogatásával, és a háborút is abba lehet hagyni. Készít egy memorandumot mindkét kérdésről, és azokat eljuttatja a kormányzóhoz, majd több hónapos munkával kieszközli, hogy 1943 augusztusának végén fogadja őt. Küszöbön áll ekkor Olaszország elfoglalása. Ha pedig Olaszország kilép a háborúból - érvel Bajcsy-Zsilinszky - akkor érvényét veszti a háromhatalmi egyezmény, amely létrehozója a Berlin-Róma-Tokió tengelynek, és amelyhez Magyarország is tartozik. Így jogi lehetőség nyílna arra, hogy Magyarország megszüntesse tekintse azt a szerződést. Egy semmis szerződést nem kell és nem is szabad betartani, Budapestet nyilvánítsák nyílt várossá, Magyarország pedig addig is szüntesse be a harci cselekményeket. Zsilinszky szerint ez az utolsó lehetőség, hogy kihúzza az országot a nyakát a hurokból, és hogy a háború hamarosan közelgő végén ne a vesztesek oldalán találja magát a nemzet.¹¹²

Még „csak” 1943 nyara van, nem sokkal korábban Adolf Hitler birodalma hatalmi csúcsán áll. Horthy köreiben pedig még ekkor nem illik megkérdőjelezni Hitler és a Harmadik Birodalom végső győzelmét még akkor sem, ha erre mind több csatlakozó jel mutatkozik. Mindez idő alatt Auschwitz és több tucat más megsemmisítő tábor teljes gőzzel dolgozik, ahol „törvényesen” elhurcolt magyar állampolgárok százezreivel végeznek bestialis módokon. Nem csoda, hogyha olyan becsületes embereknek, mint Bajcsy-Zsilinszkynek meg Sulyok Dezsőnek is erről egészen más véleményük van, mint a náciknak és magyar követőiknek.

Bajcsy-Zsilinszky Endre humán műveltségére jellemző, hogy nagy érdeklődést mutat a kultúra iránt. Ideológiai-politikailag közelebb áll egyéniségéhez az irodalmi élet, az írók világa. Szívén viseli sorsukat, lapjaiban sokuknak lehetőséget biztosít, védi őket. Ezért hát nem kérdéses, hogy segítsen a zsidóságukért vagy más miatt üldözött író és művészismerősein, barátain.

1943-tól kezdődően a politikai és származási okokért üldözöttek szinte „panaszírodaként” fordulnak hozzá sérelmeikkel. Egyik barátjának írja:

„...félleg betegem, de egészen kimerülve érkeztem (Pálkövéről), mert hetek óta igen nagy zaklatottságban élek, főleg a zsidó munkaszolgálatosok ügyében árasztanak el kérésekkel barátok és ismeretlenek, melyeket nem tudok elhárítani. Végre is én nem államférfi vagyok, hanem egyszerű politikus közkatona, aki a cserkész jelszó szerint ott igyekszem segíteni, ahol lehet.”¹¹³

Csonkán fennmaradó hagyatékában közel kétszázra tehető azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben a politikai és származási okokból üldözöttek érdekében eljár a kormányzat illetékes tisztségviselőinél. Többek között az alábbi írók, publicisták és más személyiségek érdekében interveniál:

Arató (Ackermann) Endre, a Magyar Nemzet munkatársa, Békeffi László színész, konferanszié, Egri István színész, Fischer József műépítész, Gelléri Andor Endre író, Gergely István hírlapíró, Gosztonyi Lajos, a Népszava munkatársa, Hont Ferenc rendező, Kállai Gyula, a Népszava munkatársa, dr. Kósa János történész, Kovács Imre, a Szabad Szó szerkesztője, Radnóti Miklós költő, Szakasits Árpád, a Népszava főszerkesztője, Zsolt Béla újságíró.

Egyenesen megható, hogy milyen fáradhatatlan küzdelmet folytat a „hazaárulás” miatt elítélt Békeffi perújrafelvétele, valamint börtönviszonyainak megjavítása érdekében.¹¹⁴ Eléri Zsolt Béla hazahozatalát Ukrajnából, a munkaszolgálatos pokolból, ahol olyanokat hagynak elpusztulni, mint például a világhírű kardvívó, Petschauer Attila.

Átmenetileg a költő, Radnóti Miklós is felmentést kap a munkaszolgálat alól. Bajcsy-Zsilinszky 1943. március 9-én levelet visz Nagybacsoni Nagy Vilmos hadügyminiszterhez, ebben kéri a költő leszerelését. Az aláírók között olyan neves közéleti személyiségek szerepelnek, mint Bethlen Margit grófnő, Benedek Marcell, Csathó Kálmán, Eckhardt Sándor, Fitz József, Herczeg Ferenc, Illés Endre, Illyés Gyula, Ignác Rózsa, Joó Tibor, Keresztury Dezső, Kozocsa Sándor, Márai Sándor, Ortutay Gyula, Pátzay Pál, Possonyi László, Pünkösti Andor, gróf Révay József, Sík Sándor, Schöpflin Aladár, Cs. Szabó István, Szekfű Gyula, Trócsányi Zoltán és Zilahy Lajos. Másokat is kérnek aláírásra, de többen megtagadják. Az akció sikerrel végződik, Radnótit április végén leszerelik.¹¹⁵

Bajcsy-Zsilinszky mellett Ortutay Gyula az, aki a költő szabadulásáért kardoskodik: „A borzalmas dolog, amit oly nehéz volt kihevernie, a következő: villamoson

járt ki mint munkaszolgálatos Pesten egy ládagyárba, s a villamosról egy kötekedő, aljas kis önkéntes leszállította, bekísérte a Róbert Károly Laktanyába, ott kopaszra nyíratta, és a szokásos, megalázó gyakorlatozásokkal kínozza órákon át. Ekkor már kísérleteztünk kiszabadításával, felmentési engedélyt akartunk szerezni.”¹¹⁶

Radnóti Miklós levele a munkaszolgálatról:

Kedves Gyulám,

Öllelek a születésed napján, idén csak így távolból s idén a szokott születésnap verzetet is elmaradt vagy pótlólag születik csak meg talán. Múlt kedden borzalmas dolog történt velem, nincs idegem megírni, még mindig nyögöm, majd elmesélem, ha megjössz. Túléltem ezt is. Ügyemben még semmi. Tamás beszélt B.Zs.-vel, kedden vagy szerdán megy fel újra s akkor reklamálja a dolgot. Ennyit magamról. Születésed napjára Gyulám La Fontaine-kötetemet kapod, Neked ajánlottam. Mikor először volt szó a szabadulásomról, azt hittem meg is jelenhet márc. 24-re, hisz így is csak két mese és a bevezető hiányzik már csak. De elhúzódtak a dolgok, így ezt is elkésve kapod, talán június végén – ha élünk. S megkapod Huizinga: Im Bann der Geschichtejét, úgy tudom, hogy nincs meg Neked s hogy érdekel. Ha tévednék, írd meg Fífinek Gyulám, de igazán! s akkor kifundálunk valami mást. Nem volt módom felfedezni valami rejtettebb kincset. De hisz megírod úgyis, ha nem érdekel, vagy megvetted már. Öllelek és kívánom, hogy jövőre már szabad és szép születésnapot ülhessünk együtt, hány éve várjuk ezt! Csak menjön egyszer. Pihenj és egyél amennyit csak tudsz, nagyon szeretlek. És Zsuzsát is. Csókollak mindkettőtöket.

1943. március 21.

Miklós¹¹⁷

Radnótin kívül számos más üldözött író és művész érdekében is szervez mentőakciókat Bajcsy-Zsilinszky, mint például a jeles magyar rendező, színházesztéta, Hont Ferenc ügyében. Hontnak sikerül megszöknie a bácskai munkatáborból, és felkeresve Barcs Sándort, a Kisgazdapárt politikusát, elmeséli neki, hogy a januári hidegben a munkatáborban – ahol körülbelül tízezer munkaszolgálatost zsúfolnak össze – mindennap bezavarják őket a jeges Dunába, majd a metsző hidegben felsorakoztatják őket a magas part-ra. „Úgy hullanak az emberek, mint ősszel a legyek” – panasolja. Barcs azonnal felmegy Zsilinszkyhez, és elmondja neki a hallottakat, aki megtudván a táborparancsnok nevét (vitéz Tövisvári Brunó ezredes), még azért is éktelen haragra gerjed, mert a brutalitást egy sváb főtsízt követi el. Azonnal kihallgatás kér Horthytól, aki fogadja őt, és ennek eredményeképpen a parancsnokot felmentik, perbe fogják, a munkatábort pedig felosztatják.¹¹⁸

„Udvari szobám ablakát megkocogtatja valaki. Álmosan ébredek. Tíz óra. Az éjjel én tördeltem a lapot, fél három felé kerültem ágyba. Előbb várok, s azután, hogy újra kopogtatnak, káromkodva bújok bele a papucsba.

Hont Feri áll a folyosón.

- Untauglich vagy? - kérdem, mert csak a minap vonult be munkaszolgálatra. - Vagy szabadtéri előadást szervezel nekik Pestről?

- Engedj be - hangzik a komor válasz.

Bent aztán elmondja, hogy meglógott. Nem, nem bolondult meg, hallgassam csak figyelmesen végig. Dunabökényben és Palánkán vannak, Bács-Bodrog megyében. Több büntetészázad és munkaszázad. Bezavarják őket a késő őszi jéghideg Dunába, szétszedetik velük a tutajokat, majd a gerendákat a fogukkal kell kivontatni a part-ra. A magas parton metszően vág a szél, és átfújja jéggé dermedt testüket. A fahasábokat szekérre kell rakni, majd a szekérrel futva kell elszállítani a rakományt a megadott helyre. Ez így megy hajnaltól késő estig - egy üres levessel a gyomrukban. Aki nem bírja, azt fára küldik kukorékolni, vagy bukfenceztetik. A helyzet kibíráhatatlan. Arra gondoltak, hogy Bandi bácsi segítségét kéri.

Egy óra múlva már ott ültünk a Szent János téri lakásban. Hont Feri harmadik mondatánál Bandi bácsi már talpon volt. Le s fel járkált és szentségelt. „A magyar ember nem kegyetlen” - szokta volt mondani. Hont szavai az elméletét alapjaiban támadják. A másik, ami mindig indulatba hozta, az, ha a gyengébbel, a védtelen-nel, a kiszolgáltatottal kegyetlenkednek. Nem csoda hát, ha a Krisztusok csak úgy röpködtek a levegőben.

- Van ott valami parancsnok is?!

- Van. Vitéz Tövisvári Brunó.

- Úgy?! Hogy hívták azelőtt?

- Tausch.

Robbanás.

Azonnal a telefonhoz rohan, hívja a honvédelmi minisztert. Hont Ferinek hivatalos feljelentést kell írnia. Bandi bácsi garantálja, hogy nem lesz semmi baja, írja csak meg.

Hont megfogalmazta a feljelentést, és nemsokára leküldtek egy vizsgálóbíró. Vitéz Tövisvárit letartóztatták, majd ideggyógyintézetbe került. Ott önként jelentkezett frontszolgálatra. S a fronton saját katonái lőtték agyon. Mindegy. A tény az, hogy Bandi bácsi fellépése ezer és ezer zsidó vallású magyar állampolgár életét mentette meg.¹¹⁹

Bajcsy-Zsilinszky az ismeretlen kisemberek és a neves értelmiségiek ügyeit egyaránt felkarolja. Különösen sokat fáradozik a szadista parancsnokok túlkapásait elszenvető zsidó munkaszolgálatosok védelmében és a hozzátartozóiktól törvénytelenül megvonandó hadisegélyek ügyében. Az igazságügy-miniszterhez, vagy éppen a honvédelmi miniszterhez intézett leveleiben

nemegyszer felhívja a figyelmet arra, hogy milyen veszedelmeket rejt magában, ha a hatóságok eltűrik az üldözöttekkel, főleg a zsidó munkaszolgálatosokkal szemben a fronton és a hátorszáiban egyaránt alkalmazott törvénytérteket és szadizmust.

Radocsay László igazságügy-miniszternek 1944. március 5-én írja:

„...igazságérzetem és a magyar állam, a magyar nemzet világpresztízsének feltétele állít oda a szenvedő és üldözött zsidók mögé, mert nemzetem és a magyar állam halálos veszedelmét látom a jogegyenlőség útjáról való elkanyarodásunkban, a tetőn módszerek sajnálatos elharapódzásában, és egyben lázadok az embertelenség ellen. Szeretnélek kérve kérni, hogy addig méltóztatással rendet teremteni ebben a szörnyen elromlott zsidókérdésben a Magad hatáskörében, amíg joggal hivatkozhatunk állami cselekvésünk és magatartásunknak legalább relatív önállóságára, s míg végképpen ki nem fogunk az időből... a zsidóságra vonatkozó rendszabályok és főleg a velük szemben megnyilvánuló törvénytelen kilengések és atrocitások óriási túlnyomóságban a zsidóság szegényebb és dolgozó rétegeit sújtják.”¹²⁰

Bajcsy-Zsilinszky zsidóügyekben együtt dolgozik a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájával is, amelynek vezetőjével, Stern Samuval állandó kapcsolatban áll. Számos esetben továbbítja a hozzá írt panaszokat - ügyintézés végett.

Bajcsy-Zsilinszky embermentő tevékenységéből kiemelendő még a lengyel menekültekhez fűződő viszonya. Vigh Károly történész kutatómunkájából is ismeretes, hogy Zsilinszky nagy lengyelbarát, a Magyar Mickiewicz Társaság alelnöke, külpolitikai koncepciójában egyenesen felértékeli a lengyel orientációt, és Lengyelország szerepének jelentőségét. Mindent elkövet azért, hogy a lengyel menekültek Magyarországon baráti fogadtatásban és bánásmódban részesüljenek. Ha panaszok érkeznek feléje a magyar hatóságok magatartására, akkor rögtön lép. A honvédelmi miniszterhez két konkrét ügyben fordul: egyszer a lengyel katonai táborok ügyében továbbít panaszt, hogy a magyar katonai kormányzat csak a volt osztrák-magyar hadseregben szolgáló lengyel tiszteket állítja a táborok élére, háttérbe szorítva a más lengyel területekről származókat. A másik a lengyel állampolgárságú zsidó menekültek ügye: egyes felettes honvéd főtisztek a magyar zsidótörvények alapján kezelik és sorolják munkaszolgálatos kategóriába őket. Figyelme kiterjed a lengyel táborok kulturális életére is. Felkarolja a varsói egyetem egykori magyar lektorának, dr. Csorba Tibornak, és lengyel származású feleségének kezdeményezését, akik rendszeres kulturális foglalkozásokat kívánnának tartani a táborokban, és ennek érdekében „odavezénylésüket” kéri. Bajcsy-Zsilinszky 1943 őszén egyik leve-

lében így ad számot sikeres közbenjárásáról: „Örültem, hogy mindkét dologban segítségetekre lehettem, készséggel leszek ezentúl is, a lengyel dolgokat amúgy is nagy kedvvel próbálom elősegíteni.”¹²¹

Zsilinszky kapcsolatban áll a lengyel emigráció vezetőivel. Pálkövéről nem egyszer vitorlázik át a tulsó partra, hogy meglátogassa a balatonboglári lengyeleket. Jó barátja lesz Zdzisław Antoniewicz lengyel újságíró, aki a budapesti Lengyel Intézetben dolgozik, azzal az utasítással, hogy a lengyel néppárt Magyarországon működő csoportja megbízásából lépjen kapcsolatba a Kisgazdapárttal, és tartsa vele az összeköttetést. Henryk Ślawik, a Lengyel Menekülteket Gondozó Bizottság elnöke is felkeresi Bajcsy-Zsilinszkyt, akivel több fontos lengyel-magyar tanácskozáson is részt vesznek. Ezek egyikén vetődik fel annak a terve, hogy a front közeledtével Kárpát-alján és Erdélyben lengyel partizáncsoportokat kellene felállítani. A német megszállás azonban meghiúsítja ezt.¹²²

Lengyelek Pálkövén

„Éjjel borzalmas vihar tombolt, zengett, recsegett az ég alja, a villámlások, dörgések egymásba folytak: hatalmas tócsákat kellett kerülgetnünk, s az égbolt nappalra is olyan kámpicsorodott maradt, hogy az újabb vihartól minden percben tartanunk kellett. Zord szél süvöltött, tavasznap nyoma sem volt, az idő mintha arra esküdött volna össze, hogy mindenkit elriaszt a szabadban való közlekedéstől. Majdnem átfagyva buktunk be Zsilinszky nádfödeles kúriájába. Első dolga volt seprőpálinkával kínálni, majd rátért, miért hivatott bennünket.

Boglárról két olyan lengyel jelentette be látogatását, akik a Tito ellenőrizte területen keresztül nyugatra pályáznak, hogy csatlakozzanak a megalakult lengyel légióhoz. Máskor is voltak lengyel vendégei, baráti szálak szövődtek közte és a másik parton meghúzódottak között. Zsilinszky szerint valamennyien készen álltak a magyar ügy szolgálatára is. Tanácsot akart tőlünk, mit kérjen az illetőktől, küldjön-e valakinek üzenetet, s ha igen, ki legyen az.

A két lengyel a húszas idők két burleszkhőiséhez, Zoróhoz és Huruhoz hasonlított. Az egyik szikár és szőke volt, a másik tömzsi, barna haja a nyak körüli félholdra szorítkozott. Az időjárásról beszéltek, de a szőke sietett hozzátenni, hogy jól van ez így, a zimankós idő mindig a sötétben settenkedőknek kedvez. Különböző megnyugtatták Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy útjuk percnyi pontossággal elő van készítve, rengetegen távoztak már azon a csapáson, a magyar, a horvát hatóságok segítik őket. Zsilinszkyhez köszönetet mondani jöttek, hogy Varga Béla és Antall József közbejöttével megszervezte a menekültek biztonságát, s kérték, hogy a visszamaradóktól se vonja meg további segítségét. Majd a köpcös feltette a kérdést: nem gondolja-e a házigazda, hogy neki is külföldön kellene szerveznie valami légiófélét? Ha a végkifejlet

perceiben a politikus karhatalommal rendelkezik, meg tudja valósítani célkitűzéseit; ha üres a keze, alkudozásra kénytelen, és alkunál mindig fel kell adni valamit. Erdemes ezen eltűnődni. A kintiek pontról pontra ismerik, mit tett Bajcsy-Zsilinszky Endre a lengyelség érdekében, nyilván átadnák tapasztalataikat. Ez sokat jelenthetne a magyar ügynek. Mert egyedül a vak nem látja, hogy idő kérdése a nyílt német megszállás. Akkor legalább az innen menekülni akarók tudnák, merrefelé menjenek.

Szokása szerint gereblye módjára szántott bele férfikora elején fehérre őszült hajába, s lengyeljei felé fordult:

- Drága barátaim, köszönöm ajánlatukat! Nekem azonban itt a helyem. Ha elmennek, azt érezném, amit az a katona, aki elhagyja őrhelyét. Ha jönnek a németek, annál inkább nem szabad mozdulnom. Kállayt, mint az Óz oroszlánját, hátulról mindig támogatni kell, s ezt más nem teszi meg olyan kitartással, mint én. Azonkívül, ha jönnek ezek a gazemberek, valakinek ellen is kell állnia. Ki süti el az első revolvért, ha én is megszaladok?

A köpcös lengyel az állát simogatta:

- Fegyveres ellenállást csak kívülről lehet szervezni.

Bajcsy-Zsilinszky belérévedt a levegőbe, még emléke sem mutatkozott rajta a lengyelek érkezése előtti izgalomnak.

- Majd szétnézünk, kit küldhetnénk ki arra a szerepre. Pallavicini Gyurka megfelelne, de sajnos főúr, egy őrgrof nem lehet az ellenállás kinti reprezentánsa. Az ő férfiaságával egyenértékűt kell találni munkásban, vagy parasztban.

Mickó közelített, de egyetlen kézlegyintéssel elhessenettette.

- Egyet azért szeretnék kérni önöktől. Ha nekünk nem sikerül megoldást találnunk, legyenek szívesek illetékes helyeken bennünket képviselni. Maguk megismertek bennünket, eldönthetik, mennyit érünk Európa szempontjából. S ha magyar szökevények érkeznek ki, fogadják be őket soraikba! Én mindenesetre öönhöz irányítok minden vállalkozót.

Mickó halat készített, mindnyájan ott ebédeltünk. A szikár lengyel még egyszer megpróbált visszatérni a már tárgyalt témához, de társa egy szemhunyorítással visszakozára készítette. Utóbbi belátta, itt többről van szó, mint arról, hogy a józanságra fellebbezzenek. Összeölelkeztek. Bogár is megértette, hogy barátok távoztak, simulós vakkantásokkal búcsúzott a vendégektől.

- Éreztétek, hogy ennek a két embernek a kézzsorításában egy egész világ volt? Ejh, ha az én fajtám is ilyen tudna lenni!

Hörpintettünk egyet, és hallgattuk. A szél már nem süvöltött olyan élesen, rövidesen haza lehetett indulni.¹²³

A második világháború öt és fél éve alatt közel 60-70 ezer Magyarországra menekült lengyel katona távozik a „zöld határon” át, hogy csatlakozzék Nyugaton a Hitler ellen harcoló lengyel hadseregekhez. Ez főleg az első időszakban, 1939 és 1941 között történik, a párizsi, majd londoni lengyel kormány segítségével, de a magyar hatóságok hallgatóságos beleegyezésé-

vel. Magyarország területén 1939-től 140 katonai menekülttábor létesül. 1940 nyarától Balatonbogláron lengyel nyelvű gimnázium működik, amely munkáját egészen az 1944-es német megszállásig folytatja.¹²⁴

1939 őszén 3-4 ezer lengyel zsidó is érkezik Magyarországra, akiknek a befogadását akadályozza az 1939. évi IV., úgynevezett második zsidótörvény. Ezt velük szemben is alkalmazni kellene, amit viszont a menekültügyben tevékenykedők nem hajtanak végre, nem törődve a szélsőjobbaldaliak és a németek tiltakozásával. A IX. osztály vezetője 1939. szeptember végén utasítja a menekülteket fogadó határkörzetek közigazgatási vezetőit és a nyilvántartásokban működő munkatársait, hogy egyetlen zsidóként jelentkezőt se vegyenek nyilvántartásba, mindenkit keresztényként jegyezzenek be. Csak az lehet kivétel, aki végsőkéig ragaszkodik a tényleges vallási bejegyzéshez. Mindenkit megkülönböztetés nélkül helyeznek el táborokba, a zsidóságukhoz ragaszkodókat pedig a budapesti és a vidéki hitközségek gondjaira bízják, nekik is folyósítják a segélyeket és a szeretetadományokat. Számuk 1941-ben tovább növekedik, mivel ekkor a németek megszállják Lvov, Stanislawow és Kolomija környékét.

A lengyel zsidó értelmiség jelentős részét a Dunakanyarban helyezik el, ahol számukra, illetve családjaiknak óvodákat és iskolákat működtetnek. Kollégiumi rendszerű lengyel zsidó elemi- és középiskola ekkor Rákosfalván és Csillaghegyen működik. Balatonbogláron is jó néhány lengyel zsidó tanul, sőt az egyetemisták között is szép számban akadnak zsidó vallású lengyel fiatalok, akik jó kapcsolatot építenek ki magyar németellenes baloldali diákszervezetekkel, egyetemi egyesületekkel, valamint jelentős szerepet játszanak az 1943-ban Budapesten rendezendő, a lengyel menekültek kulturális életét bemutató kiállítás sikerében.¹²⁵

A sorozatos német tiltakozások miatt 1943-ban hivatalosan változtatni kell az addigi gyakorlaton, ezért a Dunakanyarban és a Budapest környékén működő zsidó lengyel iskolákat megszüntetik. Teljesen titkos körülmények között megszervezik Vácott a 150 férőhelyes „Lengyel Tiszti Árvák Otthonát”, ahol az előbbi iskolákban tanulókat helyezik el. Közöttük sok olyan gyermekkel, akiket szüleik a lengyelországi gettókból, illetve a koncentrációs táborokba való szállítás elől menekítenek ki. Az árvák álcázása olyan tökéletes, hogy a helyi hatóságok csak 1944 márciusában, a német megszállás után tudják meg az árvaház igazi rendeltetését.¹²⁶

A lengyel menekültekkel való bánásmód 1944. március 19-e után a német megszállást követő hetekben változik meg: a megszálló német gestapósok letartóztatják a lengyel emigráció majdnem teljes tisztikarát.

Ekkor tartóztatják le Edmund Fietowicz-Fietz diplomatát, aki a titkos lengyel szervezeteket koordináló bizottság elnökeként a lengyel kormányt képviseli a magyarországi emigrációban. Őket Mauthausenben gyilkolják

meg. A megszállás napján a budapesti Lengyel Rendelőben lövik agyon Srzednicki-Kollataj orvos-tábornokot, Kadaffer főorvost és még két lengyel vöröskereszttest.¹²⁷ A megszállást követően elsősorban a polgári táborok lakói kerülnek veszélybe, a katonai táborokat egyelőre nem „bántják”. A megvont segélyek, a munkavállalási engedélyek visszavonása létükben veszélyeztetik a menekülteket, akik magyar barátaik segítségére szorulnak. 1944 augusztusában a Nemzetközi Vöröskereszt kiterjeszti védelmét az összes magyarországi lengyel menekültre, bár ekkor már nem működnek a lengyel iskolák, felosztatják a balatonboglári lengyel gimnáziumot, legfőbb védelmezőit - Antall Józseffel az élükön - a németek letartóztatják. A boglári iskola védelmezője Varga Béla plébános, kigazdapárti képviselő (1945 után a Nemzetgyűlés elnöke, 1947 után az emigrációban működő Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke) bujdosni kényszerül.¹²⁸

A Béke és Szabadság 1944. július 15-i számából¹²⁹:

Mi történik a zsidókkal?

A német megszállás óta a Hitler-bérenc sajtó csak a zsidókról beszél. Ezzel akarja elterelni a figyelmet a német megszállás következményeiről, az ország nyomorúságos állapotáról. Folyton a zsidókról beszélnek, de az igazságot itt is elhazudják. A kormány megállapodott a németekkel az összes magyar zsidók lemészárlásában.

A vidéki zsidók legnagyobb részét, kb. 350.000 embert már el is hurcoltak vadállati kegyetlenségek közepette: 80-100-at állatként összezsúfolva, élelem, ivóvíz nélkül, egy-egy leplombált vagonban. (Hatvanban pl. az újvidéki tömeggyilkosok egyike, Zöldy csendőrszázados égő parázssal kínozza halálra az ártatlan embereket.) A deportáltakat a kattovitzai és más lengyelországi megsemmisítő táborokba viszik, ahol gázkamrában fullasztják meg őket és csontjukból enyvet, testük többi részéből szappant főznek. A Jaross-Endre-Baky-féle bérgyilkos banda ezt nevezi a zsidókérdés megoldásának.

A becstelen gyilkosok lakolni fognak gaztetteikért. De meg kell akadályozni, hogy cinkostársukként az egész ország a vádlottak padjára kerüljön! Nem elég, hogy a magyar munkásság undorral fordul el ezeknek a bestiáknak a vérengzésétől, meg kell akadályozni a lemészárlással egyértelmű deportálást, segíteni kell a zsidóknak a bujdosásban, életük megmentésében. Így kell a munkásságnak válaszolnia a fasiszták bestialitására.

Az egyházak tiltakozása a zsidók deportálása ellen

A magyar nép és az egész kulturált világ felháborodása közben folyik hetek óta a magyar zsidók deportálása a lengyelországi halálkamrákba. Most a katolikus és protestáns egyházak is akcióba léptek a Jaross-Endre-Baky-féle bestiális zsidóirtás ellen. Megfenyegették a kormányt, hogy a papság a szószékről fogja megbélyegezni a zsidóüldözést. A kormány erre megígérte a deportálások megszüntetését.

A magyar nép azonban nem hisz a fasiszta kormány ígéretének. A gyilkosoknak ez a kormánya már az egész vidéki zsidóságot a német hóhérok kezére juttatta. Ígéretükkel csak az egyházakat akarják megnyugtatni és akciójukat leszerelni.

A megmaradt zsidók életét csak a magyar nép elszánt ellenállása és a Hitler-bérenc pribékek elpusztítása mentheti meg.

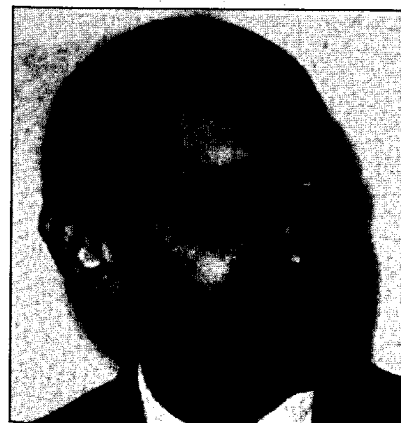
Arcok Bajcsy-Zsilinszky Endre antifasiszta kortársai közül

Radnóti Miklós (1909-1944)
a magyar antifasiszta líra kiemelkedő művelője, mártírja

Hont Ferenc (1907-1979)
rendező, színházesztéta, a bácskai munkatábor kegyetlenségeinek tanúja

Zdzisław Antoniewicz (1908-1984)
újságíró, a lengyel antifasiszták magyarországi összekötője

Varga Béla (1903-1995)
a lengyelek, franciák és zsidók sokaságát megmentő boglári plébános

„Sorompó mögött...”

Út a halálba

1943. december 9-én beszél utoljára a magyar országgyűlésben:

„Rettentő felelősség terhel itt valamennyiünket: a kormányt és a kormánypártot, de az ellenzéket is Magyarország megmentésének, jövője biztosításának, a történelmi Magyarország újjáépítésének nagy műve körül... Erős a hitem, hogy az emberiség új fejlődése az egyéni, népi, nemzeti szabadság és önkormányzat, a teljesebb szociális igazság, a mostaninál tisztultabb demokrácia, az úgynevezett kis népek nagyobb megbecsülése és nagyobb, főleg szellemi akciószabadsága, teljesebb önrendelkezése irányában halad...

...Lehetek én és vagyok is jó fajvédő, mert nem vagyok hajlandó megvonni az emberi jogokat attól a néptől, amely a tizenkét apostolt adta a világnak...

Nemzetünket és államunkat egyesegyedül csak a magyar nép - parasztságunk és ipari munkásságunk - józansága és Toldi Miklós-i ereje mentheti meg, semmi más erő a kerek világon...”¹³⁰

1944 februárjában megérti, hogy az a kísérlete, hogy a kormány közreműködésével az ország lépjen ki a háborúból, aligha megvalósítható. Kárhoztatja a kormányt, hogy nem készül fel a fenyegető német megszállás elhárítására. Kállaynak írja: „Komoly és megbízható forrásból értesültem arról, katonai részről is megerősítették, hogy a közeli napokban súlyos megpróbáltatások szakadnak hazánkra: állítólag hat német hadosztály gyülekezik a nyugati határon azzal a céllal, hogy bevonuljon Budapestre és megszállja Magyarországot.”¹³¹ Amikor pedig 1944. március közepén nyilvánvalóvá válik az ország német megszállása, a kormányfőnél megforduló számos németellenes vezető, mint Kállay visszaemlékezésében írja: „...mindegyik vérmérsékletének megfelelően adott tanácsot. Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki magával hozta Kiss János ny. tábornokot is, a legelszántabb ellenakciót és a munkásság felfegyverzését ajánlotta.”¹³²

1944. március 19-én vasárnap hajnalban a Wehrmacht és az SS-alakulatok több irányból átlépik a határt. A nagyobb létszámú, de szétszórt és gyengén felszerelt magyar csapatok a vezérkari főnök parancsának megfelelően nem tanúsítanak ellenállást. A németek néhány óra alatt megszállják a stratégiai jelentőségű településeket, repülőtereket, hidakat, és körülveszik a laktanyákat. Reggel a budapestiek a német páncélosok motorzajára ébrednek.

Bekövetkezik a megszállás, és Bajcsy-Zsilinszky Endre - egyedül az országban - fegyverrel fogadja a németeket.

A nap történéseit Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné visszaemlékezéséből ismerjük:

„A végzetes 1944. március 19. előzményeihez tartozik, hogy március 16-án a Rezíziós Liga igazgatója, Fall Endre felkereste az uramat, és elmondta: értesülése szerint a németek meg akarják szállni Magyarországot, és csapataik felvonultak már határaink mentén. Az uram rögtön telefonált Tildy Zoltánnak és Kállay miniszterelnöknek. Kállaytól péntekre, március 17-re kaptak terminust, és el is mentek hozzá. Mikor az uram hazajött, elmondta, hogy Kállay megnyugtatta őket; szerinte valószínűleg későbbre marad a német akció. Az uram nem nyugodott meg, szombatra, 18-ra, bejelentette magát Keresztes-Fischer Ferénchez, és amikor hazajött tőle, itthon újra Fall Endre várta, akinek nagy örömmel kijelentette: „Kállay mondhat amit akar, neki nem hiszek, de Keresztes-Fischer teljesen megnyugtatót, mondván, hogy kezében a csendőrség és a rendőrség, itt ellenállás nélkül semmi sem fog történni.”

Este vacsora utáni feketére meg volt hívva Somogyi Béla közjegyzőhöz, kívülre ott volt még Kádár Gyula ezredes, a Vezérkari Főnökség 2. osztályának (kémelhárító) vezetője, Sajgó Győző orvostábornok és még többen mások. Éjszaka három órakor jött haza. Közben, míg nem volt itthon, nagyon erősen szólt a telefon, amit végülis felvettem, és jelentkezett Mosca Rudolf olasztanár, nyilván valami lokálból, mert nagy zaj és zongoraszó közben beszélt. Elmondta, hogy nagyon sürgősen szeretne Endrével beszélni, ezért akármilyen későn jön is haza, hívja őt vissza. Három órakor, hazaérkezésekor elmondtam neki Mosca telefonhívását, mire azt válaszolta, hogy nem érdekes, mit akar Mosca, eddig nem kereste, majd holnap is ráér felhívni. Ezután lefeküdt. Tíz óráig szokott aludni. Reggel háromnegyed kilenckor csengettek. Én már fenn voltam, magam mentem az ajtóhoz. Kinyitottam a kisablakot, és meglehetősen bosszúsán a korai vasárnapi csengetésért, megnéztem, ki az.

Az ajtó előtt egy középkorú, markáns arcú, a magyar nyelvet idegen kiejtéssel beszélő, jól öltözött, civil ruhás férfi állott.

- A képviselő úrral akarok beszélni - mondotta. - Idehaza van?

- Igen - feleltem minden gyanú nélkül. - Most alszik, tessék tizenegy órakor telefonálni.

Ezzel be is csuktam az ajtót.

Kisvártatva ismét felhangzott a csengő hangja, csak most már türelmetlenebbül. Újra az ajtóhoz mentem, és ahogyan kinyitottam a kisablakot, egy kéz benyúlt, és belülről ki akarta nyitni az ajtót.

- Mit akarnak? - kérdeztem most már idegesen, miközben lelöktem az ismeretlen kezét a kilincsről, és bezártam az ajtót.

- Engedjen be bennünket! - hallatszott a válasz. - A német rendőrségtől jöttünk! Kinézve, csakugyan három SS-legényt pillantottam meg, mire újból becsuktam a kisablakot. A csengő azonban ismét megszólalt, és szinte szakadatlanul csengett.

Miközben ez történt, olyan idegsokkot kaptam, hogy egy hang sem jött ki a tor-

komon, nem tudtam beszélni. Bementem a hálószobába, egy papírlapra felírtam: „Itt vannak a németek!” - és a telefonasztalkára tettem. Endre már ébren volt. Fel-tárcsázta Éliássy rendőrfőkapitányt, akivel azonban nem tudott beszélni. Csak egy rendőrtanácsos jelentkezett.

- Jelentse a főkapitány úrnak, hogy a németek rámtörtek. Én szabad magyar képviselő vagyok. Védelmet kérek.

Ezek voltak Endre szavai. Majd néhány percnyi csend következett.

- Kérem, közölje a főkapitány úrral a helyzetet! - hallatszott ismét Endre hangja, azután letette a kagylót. Később tudtam csak meg, hogy közölték vele: nem nyújtanak védelmet, őket is megszállták.

Közben újból és újból dörömböltek a lakás ajtaján. Endrét nem izgatta a dolog, mintha ott sem lennének, megszokott rendje szerint megfürdött, megborotválkozott és felöltözött. Én még mindig nem tudtam szólni, csak némán figyeltem lelki-erejét.

Azután váratlanul elcsendesedett a dörömbölés. Az SS-ek, akik nem számítottak ellenállásra, leküldtek erősítésért a ház elé. A ház kapuját bezárták. Közben szólt a telefon, Parragi kereste Endrét. Majd a postás jött, csomagot hozott Csabáról a hűgaitól, disznótorost. Elmondta, hogy a lépcsőház tele van németekkel. Kértük, hogy vigye le a házmasternek a csomagot. Mikor hallották, hogy a postással beszélek, ismét előjöttek a németek, és újra megkezdődött a dörömbölés.

Mivel láttam, hogy mi következhet, gyorsan összekapodtam azokat az iratokat, amelyeket megmenteni akartam, és gyorsan a nappali szoba kályhájába dugtam. Endre megjegyezte: „Kár, most már késő...” - és elővette szekrényéből a pisztolyát. Megnézte, hogy csőre töltötte-e. Mint kiderült utóbb, ekkor vesztett el belőle egy golyót. Azért volt fegyver nála, mert az országgyűlési képviselőknek néhány hónappal azelőtt fegyverviselési engedélyt adtak. Endre ekkor vásárolta a pisztolyt, amit azonban nem hordott magánál, hanem idehaza tartott.

Mire mindez lezajlott, nagyot reccsent kint az ajtó, lövések hallatszottak, a németeknek sikerült kilőni a zárat, és behatoltak az előszobába. Az uram lövésre készen tartott fegyverrel a hálószoba ajtajában állott. A külső szoba homályos üvegajtáján keresztül megjelent az egyik fegyveres SS árnyalakja... „Hinaus! Hinaus!” - hallatszott az ordításuk az ajtón keresztül. Endre ekkor lött először. Az SS-ek géppisztoly-sorozatokkal válaszoltak. Azután újra Endre lött, s a németek ismét sorozattal válaszoltak. Az ajtóüvegek, az ablakok, a tükrök szilánkjai csörömpölve szóródtak szét a lakásban. A rádiót is eltalálták. Amikor pedig a másik oldalról, a fürdőszobában át akarták megközelíteni Endrét, ő a hang irányába lött, és a fürdőkályhát keresztüllyukasztotta a golyó, úgy, hogy azonnal folyni kezdett a víz... Mint utóbb megállapítottam, összesen 36 lövést adtak le hárman a Gestapo részéről a lakásban. És a lövések közepette hallottam Endre szavait: „Egy haslövés... egy válllövés...” Azt hittem, hogy az ő lövéseinek a találatait közli velem, de kiderült, hogy a saját sebeit mondta be.

Végülis eldőlt az egyenlőtlen harc. „Adjuk meg magunkat, Endre” - mondtam neki, amikor az utolsó golyót is kilőtte a pisztolyából. Endre ekkor a pisztolyt kidobta az ajtón a nappaliba, mire az SS-ek berohantak a szobába, a több sebből vérző Endre kezeit hátrakötötték és elvezették. Még a kabátját és a kalapját sem engedték felvenni. Mielőtt belökték volna az autóba, a közben odasereglett emberek felé elkiáltotta magát: „Éljen a független és szabad Magyarország!”

Két SS-pribék ott maradt a lakásban, és amikor egy Walker nevű őrnagy visszajött a főkapitányságról, amelynek pincéjébe vitték Endrét, megkezdődött a házkutatás. Jelentéktelen kéziratok, fogalmazványok mellett a pálkövei vitorlás útjairól felfektetett, szép emlékeket idéző hajónaplót is bőröndbe rakták. Rendkívüli izgalmat okozott számomra, amikor az előkerült iratok között felfedeztem a magyar hadsereg felvonulási tervét egy térképpel együtt, amelyet Kiss János altábornagy, az ellenállási mozgalom későbbi katonai vezetője adott át néhány nappal azelőtt Endrének. A térkép azt ábrázolta, milyen terv szerint lehetett volna Hitler csapataival szemben az ellenállók felfegyverzendő csoportjait és a honvédség megbízható alakulatait felvonultatni az ország függetlenségének megvédésére, ha Hitler megakarná szállni Magyarországot... Ezt a fontos iratot és térképet azonban a németek csodálatos módon félredobták és otffelejtették. Néhány nap múlva azutáni személyesen vittem Kiss János lakására ezt a fontos dokumentumot, amit ő nagyon megköszönt.

A házkutatás azonban ezzel nem ért véget. Egyszer csak látom, hogy felcsillan a szemük a pribékeknek, amikor kinyitják a kisfiókos szekrényt, és egy szalaggal átkötött nagy pénzköteggel kerül a kezükbe. Mohón letépi róla a szalagot, és a mintegy 50 000 pengő összeget kitevő pénzt sietve elrakják. Ez a pénz nem személyes tulajdonunkat képezte. Előző napokban kapta Endre a Nemzeti Bank alelnökétől, Quant Richárdtól, abból a célból, hogy ebből az összegből vásárolja meg az uram a Szabad Szó című lapot.

Néhány nappal később a letépett bankjegyszalagokkal felkerestem a pénzforrást, hogy beszámoljak neki a történetekről és elszámoljak: kiknek kezén tűnt el az 50 000 pengő. E szavakkal fogadott: „Nincs magának fontosabb gondja ennél? Ne okozzon ez az ügy egy percnyi fejfájást sem.”

A házkutatás után a Gestapo emberei szappant és cipőtisztító keféket kértek tőlem, hogy tisztálkodhassanak a piszkos munka után, aztán eltávoztak. Amikor magamra maradtam, elővettem az eldugott iratokat, és az egyik bőröndbe helyeztem. Ugyanis arra gondoltam, hogy elviszem ezeket a féltett iratokat Főris László miniszteri tanácsoshoz a Logodi utcába, aki Endrének jó embere volt, és neki adott át egy-egy példányt a Szent István és A magyar nemzet regénye című kéziratból. Amikor a házunkban a lépcsőn lefelé haladtam a bőrönddel, egy fiatalember jött velem szemben, és azt mondta, hogy Bende Máriát keresi. „Miért nem kérdezi meg a házmestertől?” - szoltam. „Mert B. Zs. úrtól fontos üzenetet hozok” - válaszolta. Erre közöltem vele, hogy én vagyok Bende Mária. „Azt üzeni a képviselő

úr - mondta -, hogy Fall Endrét és Parragi Györgyöt tessék értesíteni arról, ami történt.” Majd elkísért engem a Logodi utcába, és vitte a bőröndöt.

Főriséknél az asszony nagyon kedvesen fogadott, de várnom kellett, mert az ura nem volt otthon. Mikor megérkezett, és előadtam, hogy miért jöttem, a legnagyobb megdöbbenésemre rám förmedt: hogy mertem felkeresni, őt is figyelik, azonnal távozzam. Nem volt mit tennem, a nagy kofferrel odébb kellett állnom, és a Lovas úton, a lépcsőkön át le a Déli pályaudvarig cipelnem. Ott taxiba ültem, és László Magdához vittem a Lövház utcába. Az apja az uramnak utolsó háborús parancsnoka volt: László Miklós altábornagy. Az iratokat tőle később, mintegy két hónap múlva, Tápiószőlőbe vittem dr. Sziucs Sándor kollégámhoz, akinél illegálisan is voltunk egy ideig. (Onnan jöttünk vissza Pestre, és mentünk a Botanikus kertbe, ahol elfogtak bennünket.)

Mikor az iratokat biztonságba helyeztem, délben két óra körül telefonáltam Zsilinszky Gábornak, és László Magdával együtt hozzájuk mentünk. Elmondtam nekik a történeteket, és eljöttünk.

Még az események krónikájához tartozik, hogy 20-án telefonál nekem a házmester, hogy jöjjen haza. Kiderült, hogy a magyar mentők az uramat felvitték a lakásba, megtekinteni a csata színhelyét, azután elvitték a Mosonyi utcai rabkórházba.

Szerdán, 22-én, a munkahelyemen ismeretlen férfihang keresett telefonon, akiről utóbb kiderült, hogy egy bizonyos Szabó bácsi, az uram ápolója, és közölte, hogy Endre jól van. Személyesen is találkoztam vele a Kerepesi úti temető bejáratánál, amikor elmonda, hogy legközelebb levelet is fog hozni, és azt kérdezteti az uram, hogy reszket-e a fejem a soktól. Szabó bácsi azután csakugyan sok levelet hozott nekem Endrétől.

Én a legközelebb március 23-án, csütörtökön mentem haza. Kértem a házmestert, hogy jöjjön fel velem a lakásba. Közben elmonda nekem, hogy itt voltak a németek, és egy kis kofferrel felmentek a lakásba. Mint kiderült, rablási céllal: kávé, teát, két ébresztőórát és az írógépet vitték el tőlünk. Méltó befejezése volt ez dicső tettüknek.”¹³³

A Gestapo nem vesztegeti idejét, nem tétovázik eltiporni az ellenállási mozgalmat, mielőtt még újra erőre kapna. Ugyanazon a vasárnap reggelen, amikor négy német erőszakkal behatol Zsilinszky lakásába, más egységek több, mint száz náciellenes embert tartóztatnak le, köztük Zsilinszky számos barátját és politikai szövetségeseit. Horthy közismert németbérenc politikusokból, Sztójay Döme volt berlini követ vezetésével új kormányt alakít; azonnal törvényen kívül helyezik a baloldali ellenzéki szervezeteket, közöttük a szociáldemokrata pártot és mintegy kétszáz demokrata, szabadelvű társadalmi egyesületet, betiltják a polgári és szociáldemokrata ellenzéki sajtót. Jelentős létszámú magyar haderőt küldenek ki a keleti frontra, fokozzák az ország gazdasági kizsákmányolását. Különösen tragikus sors vár az ország zsidóságára.

Horthy 1944. augusztus végén, amikor az antifasiszta nagyhatalmak had-
erői minden irányból közelednek a hitleri birodalom felé, kinevezi Lakatos
Géza vezérezt, azzal a feladattal, hogy készítse elő Magyarország kilé-
pését a háborúból. 1944 „vénesszonyok nyarán” mindenki érzi: visszavon-
hatatlanul véget ér és feltartóztatlanul közeledik valami. Az izgalmas
probléma egyelőre nem az, milyen lesz az új világ. A nagy kérdés, miként
történik maga az átmenet, hogyan lehetne azt a lehető legcsekélyebb meg-
rázkódattal, veszteséggel átvészelni.

A németek tisztában vannak azzal, hogy csak egy fasiszta párt hatalmá-
val biztosíthatják további magyarországi uralmukat. Ezért már szeptember
elejétől módszeresen előkészítik a Szálasi Ferenc nyugalmazott katonatiszt
vezette Nyilaskeresztes Párt hatalomra jutását.¹³⁴

Bajcsy-Zsilinszkyt lakásbéli ellenállását követően a németek elhurcolják
és fogva tartják egészen október 15-én délelőttig, amikor a kiugrásra ké-
szülő kormány szabadon bocsátja. Szálasi hatalomátvétele után bujkálni
kénytelen néhány barátjával vidéken. November elején, amikor az anti-
fasiszta tábor képviselői felkeresik, hogy álljon a nemzet megmentésére
alakult szervezet, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága élére,
azonnal a fővárosba jön és rendkívül aktív munkába kezd.

A MAGYAR NEMZETI FELKELÉS FELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁGÁNAK KIÁLTVÁNYA A MAGYAR NÉPHEZ

Magyarok!

Március 19-én Hitler hordái megszállták az országot. A Gestapo elfogta, és német-
országi koncentrációs táborokba hurcolta a legjobb magyarokat. A kormányzót
életveszélyes fenyegetésekkel új kormány kinevezésére és a háború folytatására
kényszerítették.

A náciellenes törvényhozók bebörtönzésével, mások megfélemlítésével a parlament
törvényhozó testületből a bábkormány szolgai uszálya lett. Az új kormány a jog-
folytonosság mesterkélt erőltetésével sem tudta nemzetközi hitelét megalapozni és
politikáját a magyar nép érdekei szerint intézni.

A független sajtó elhallgattatásával a közvélemény tárgyilagos tájékoztatása meg-
szűnt: a nemzet sötétben botorkált sírja felé.

A munkásság, parasztság és értelmiség pártjai földalatti munkára kényszerültek,
és megkezdték a németek ellen a felszabadító harcot. Közös akcióbizottságot lé-
tesítettek, és alapvető tárgyalások eredményeként megállapodtak az alkotmányos
államfővel, a kormányzóval és a Honvéd Vezérkar Főnökével, hogy a szövetséges

hatalmaktól fegyverszünetet kérünk és az országot visszavezetjük a demokratikus
népek szabad közösségébe.

A kormányzó október 15-én rádiószózatban bejelentette a fegyverszünetet, s had-
parancsban utasította katonáit az ellenségeskedések beszüntetésére és a feltétlen
engedelmességre.

A németek e nagy jelentőségű napon a nyilasok gyalázatos dőltében megfosztot-
ták cselekvési szabadságától a kormányzót, újabb rémuralmat teremtettek, majd
egy közveszélyes örömet, akinek megnyilatkozásain évek keresztül derült az or-
szág, „nemzetvezető” elnevezéssel „államfővé” választottak.

Az új rezsim statáriális fenyegetésekkel kényszeríti a tisztviselőket hűségükre, a
katonákat továbbharcolásra. Ez a rendszerváltozás!

Magyarok!

Szálasi uralma alkotmány- és törvényellenes! A fegyverszüneti tárgyalások előké-
szítésével a jogfolytonosságot a Felszabadító Bizottság képviseli. A Felszabadító Bi-
zottság szervezi a nemzeti felkelést és átvette az ország legális képviselőit.

Tisztviselők!

Szálasi tett esküitök érvénytelen! A magyar állam törvényes feje változatlanul
Horthy Miklós. A neki tett esküitökhöz híven dolgozzatok!

Munkások!

Készüljétek fel az általános sztrájkra! Jelentkezzetek a milícia toborzóhelyein, fog-
jatok fegyvert, és akadályozzátok meg a gyárak, a közüzemek és hidak felrobban-
tását, a főváros elpusztítását!

Parasztok!

Szervezzetek szabadcsapatokat, és verjétek ki a németeket a falvakból! Terménye-
iteket rejtsetek el előlünk!

Polgárok!

Ne hagyjátok el a fővárost, ne tegyétek ki magatokat az országúti gyaloglás és a kö-
zeledő tél borzalmainak! Ne legyetek német rabszolgák! Maradjatok a helyeteken,
nem lesz semmi bajotok!

Diákok!

Álljatok be a partizáncsapatokba, és harcoljatok a németek ellen!

Vasutasok!

Állítsátok le a vonatokat! Szabotáljatok!

Katonák!

Szüntessétek be az ellenállást az oroszokkal szemben! A németek ellen harcoljatok! A kormányzóra esküdtetek fel – ő a törvényes Hadurak, parancsainak engedelmeskedjétek! Ne engedjétek magatokat Németországba hurcolni, hogy Berlin alatt idegen érdekekért pusztuljatok el! Jelentkezzetek a Felszabadító Bizottság hadseregének parancsnokságainál!

Rendőrök!

Csatlakozzatok a Felszabadító Bizottsághoz!

Tartalékosok! Újoncok!

Ne vonuljatok be!

Magyarok!

Várjátok és kövessétek a Felszabadító Bizottság utasításait!

Halál a német megszállókra! Halál Szálasira!

Éljen a független, szabad, demokratikus Magyarország!

Budapest 1944. november 10-én

Felszabadító Bizottság¹³⁵

**A MAGYAR NEMZETI FELKELÉS FELSZABADÍTÓ
BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE
A SZOVJET VEZETŐKHÖZ**

A második ukrán front parancsnokának, Malinovszky marsall őexcellenciájának.

Marsall Úr!

A magyar nemzet demokratikus többségét, pártjait és szervezeteit képviselő Magyar Front és a német leigázók ellen szervezett Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága megbízásából dr. Szentgyörgyi Albert egy. tanár vezetése alatt küldöttséget menesztek Moszkvába, amelynek tagjai Pénzes Géza akadémiai r.k. tanár és Radványi Imre hadmérnök őrnagy, a Szovjetunióval a politikai és katonai összeköttetés és együttműködés előkészítésére.

Nagyon kérem Nagyméltóságodat, hogy szándékainkról a küldöttség irataiból tájékozódni és sürgős útját hathatósan elősegíteni, egyben a küldöttség útján

a felszabadító bizottság és a II. ukrán hadsereg között a közvetlen kapcsolatot is megteremteni méltóztassék. Fogadja Nagyméltóságod legőszintébb tisztelettem megnyilvánulását.

Budapest, 1944. november 19.

Bajcsy-Zsilinszky Endre s.k.

a magyar nemzeti felkelés

felszabadító bizottságának elnöke.¹³⁶

Szállasi november 4-én esküszik fel a Szent Koronára, nemzetvezető lesz. Az egyre kisebb, a nyilasok és a németek által ellenőrzött területen fékevesztett terror tombol. Munkához lát Edmund Veesanmayer teljhatalmú birodalmi megbízott, a Gestapo, az SD és az Adolf Eichmann vezette Judenkommandó. Megkezdődik a zsidóság megsemmisítése. Az eddig legalább fizikai létükben nem fenyegetett magyar zsidók is felvarrják a sárga csillagot, bevonulnak a gettókba, s elindulnak a halálvonatok a megsemmisítő táborok felé. A budapesti zsidóságot korábban – a Vatikán és a szövetségesek ismétlődő tiltakozása nyomán – egy ideig csak Horthy Miklós erélyes fellépése menti meg a közvetlen pusztulástól.¹³⁷

Vidéken is sötét a helyzet. Kövy Zsolt, néhai református lelkész ifjúkorából a következő megható emlékeket örökíti meg:

„A németek 1944. március 19-én szállták meg Magyarországot, Losoncot is. Az izgalom az iskolában is tetőfokára hágott. A tragikus napon az osztályban Petz tanár úr tartott órát. A tanár úr ezen a szomorú napon történelemórát szeretett volna tartani. Bizonyos, hogy jó szándékból, fiatal diákjait féltve arról kezdett beszélni, hogy minden rendszert el kell fogadni, tudomásul kell venni. De nem tudta folytatni. Az osztály valami titkos belső jelre egyszerre felpattant, s harsányan, elutasító határozottsággal kifütyölte Petz tanár urat. Az osztály fütyült, s a tanár úr kiballagott a tereméből.

Köváriék harmincegyen voltak, köztük négy zsidó lány s három zsidó fiú. De ez sohasem okozott problémát. Barátok voltak. Szerették egymást. Március 19-e után felgyorsultak az események. Esztelen és embertelen intézkedéseket hoztak a zsidók ellen, ez így volt Losoncon is. Már az érettségi vizsgán a zsidó lányoknak és fiúknak sárga csillagot kellett viselniük. Egy rémséges kor megbélyegezte őket, de társaik annál inkább szerették zsidó osztálytársaikat. Egyszerűen nem értették, hogy itt most mi történik. Felfordult a világ, megőrült az ember?

Rettenetesen nyomott hangulatú volt az érettségi bankett is. Oda is sárga csillaggal jöttek, de a többiek kikönyörögték, hogy most vegyék le a megbélyegzés jelképeit, felejtsek el legalább ezekre az órákra, hogy megtévelyedett az emberiség. Le-

gyenek, lehessenek legalább néhány órára, nyolc esztendő szép emlékeit felidézve, tiszták és boldogok. Nehezen akarták levenni csillagaikat, amire büszkéek voltak, semmit sem szégyelltek; fiatalon és erős akarattal a legrosszabbakra is felkészültnek mutatták magukat. Keresztyén osztálytársaiknak csak annyit mondtak: -A kor rettenetesen gonosz, de ti nagyon jók voltatok. Ezt sohasem fogjuk elfelejteni...

A különös bankett a kölcsönös szeretet és aggodás közösségében - nagyobb baj nélkül - végül is szép egyetértésben végbement. Ők levették a sárga csillagot, de csak arra a javaslatra, hogy a többiek is felveszik, ha ezekkel megtisztelik őket. Baj sajnos abból lett, hogy az evangélikus templom tőzsomszédságában, az egykori tanítóképezdében tartott bankettre hívatlanul betoppant a város egyik katonatisztje, akiről feltételezhető volt, hogy ellenőrizni akarta a társaságot. A füleki Pál Laci azonnal felismerte a kritikus helyzetet, mondott egy nagy hazafias beszédet, a lányok és fiúk pedig nekiláttak itatni az ezredes urat, aki szorgalmas és jó ivó volt, s egy bizonyos határon túl már fogalma sem volt arról, hogy hol van. Csak ki kellett kísérni a tavaszi éjszakába.

Már éjfél felé járt az idő, az emlékező és a jövőtől aggodó osztály szedelőzködni kezdett. Végvári Magdi kedves, szép zsidó lány Zoli vállaira borult. Szinte zokogott. Mondd, mi lesz velünk, mi lesz velünk? Zoli nehezen szólalt meg... Ti megmaradtok. (Közülük valóban mindenki túlélte a borzalmakat. Ha hiányos is, csak ötven év után találkoztak Budapesten és Losoncon is. Magdi Svájcban mindenkinek hozott egy nagy csokoládét, s csak ennyit mondott: ti nagyon jók voltatok.)

A fűtőosztály tisztességét elismerte az idő. Igaz, hogy becsületes álmaikat darabokra tépte a rideg valóság. A háború, a gonoszság kifűtölte az osztályt, de tettük mégis példa maradt.

A szomorú, szerény bankett után még mindenki hazament. Az éjszaka sötétje lassan elnyelte a távozókat, búcsúzkodókat. Senki sem tudta, hogy útjaik hová vezetnek, mikor lesznek újra együtt. Ugyan aláírták, hogy tíz év múlva újra találkoznak, de a kétség ott bujkált mindegyikük szívében.

A májusi szép tavaszt szétrombolta az egyre terebélyesedő politikai végzet. Az embertelen rendeletek sorra követték egymást. A 3000 losonci zsidó is - a Varga utcában kimért és felállított - gettóba került. Minden olyan gyorsan és elháríthatatlanul történt, hogy szinte végig sem lehetett gondolni a beteljesedő végzetet. Az embereket a gettó közelébe sem engedték. A zsidó-keresztyén családokat minden irgalom nélkül szétszakították. Reschovszki Artúr főrabbit is gettóba zárták, keresztyén felesége, Mária asszony fel sem kereshette, rettenetes sorsa idegeit teljesen felőrölte. Kiszivárgó hírekből csak annyi volt tudott, hogy élnek, s egyre többet beszéltek arról, hogy a gettót felszámolják, s valahová munkára viszik őket.

A legrosszabbra akkor még senki sem gondolt, de mégis iszonyatos félelem nehezedett rá a lelkekre, szomorú lett az egész város...¹³⁸

Százasiék alatt mindennaposak a brutális kivégzések, a tömeges vérengzések, amelyek keretében összességében mintegy 65-70 ezer budapesti zsidó veszik oda a halálmenetekben, a gettó embertelen körülményei közepette, illetve a kivégzések során alig négy hónap alatt. A vidékieket 1944 tavaszán és nyarán már nagyrészt deportálják, a férfiak egy része pedig munkaszolgálatos századokba van beosztva.

A nyilas pártszolgálat és a fegyveres nemzetszolgálat tagjaiból létrejött csoportoknak jól körülhatárolható kivégzőhelyei vannak. A Duna-part kövezete, főképp a hidak környéke, reggelente feketélik a kivégzett emberek véréből - jegyzi fel Déry Tibor „Alvilági játékok” - című ostromnaplójában az éjszakai mészárlásokról. A legtöbb gyilkosságot a Lánchíd pesti hídfőjénél követik el. A zuglói nyilas terrorlegények százakat ölnek meg, egy részüket a Dunába löve, más halottakat a Budapesti Orvostudományi Egyetem Bonctani Intézetébe szállítva.¹³⁹

Az áldozatok 99%-a a budapesti zsidóság köréből kerül ki. A csillagos házakban élő, majd a gettóba költöztetett zsidók közül a nyilasok részben teljesen véletlenül, részben rablási, zsarolási szándékkal (besúgók alapján) válogatják ki azokat, akiket a nyilas házakba hurcolnak, majd onnan a Duna partra terelnek. Alkalmanként az őket bűjtató, védelmező állampolgárok is a kivégzések áldozatai lesznek. Közülük legismertebb a boldoggá avatott Salkaházi Sára szociális testvér sorsa. 1944. december 27-én a nyilasok körülzárják a Bokréta utcai munkásnőotthont, amely Sára nővér vezetése alatt áll. Zsidók után kutatnak, s négy gyanús személyt, valamint Bernovits Vilma hitoktatónőt őrizetbe veszik. Sára testvér éppen nem tartózkodik a házban, csak végszóra érkezik meg. Kikerülhetné a letartóztatást, de nem teszi meg. Mint az otthon felelős vezetőjét, őt is elhurcolják, s még aznap este - mezítelenre vetkőztetve - a jeges Dunába lövik. A kivégzés előtti percben Sára testvér gyilkosai felé fordulva letérdepel és égre emelt tekintettel nagy keresztest vet magára. A szociális testvérek kiveszik részüket az üldözöttek - nem kis bátorságot igénylő - menekítéséből. Mintegy ezer ember köszönheti nekik az életét, közülük közel száz személy szerint Sára testvérnek.¹⁴⁰

De nem hallgatható el a Magyar Fronttal és a több ellenálló csoporttal kapcsolatot tartó antifasiszta katolikus tábori esperes, Ományi Kálló Ferenc neve sem, aki 1944 őszén egyre nyíltabban és világosabban prédikál a háború borzalmait ellen minden lehetséges eszközzel azon fáradozva, hogy embereket visszatartson a frontszolgálatától, hogy üldözötteket mentessen. Mindezek mellett sebesült és beteg katonák papjaként nem sajnál fáradságot és áldozatot, éjszakákat virraszt súlyos betegek mellett, pedig maga is állandóan beteg. A lelkipásztori gondjaira bízott kórház kis kápolnájában mondja vasárnapi szentmiséit és híres beszédeit. A nyilas ha-

talomátvétele után személye elviselhetetlenné válik, helyzete kritikusra fordul. Betegség is elhatalmasodik rajta, ágynak dől. Láz, súlyos betegség, amikor 1944. október 29-én este fél nyolc tájban a kórházhoz közeli lakására ismeretlen férfi állít be azzal, hogy beteghez hívják. Az esperes azonnal felkel betegágyáról, búcsút mond hozzátartozójának, aki súlyos tüdőgyulladásában ápolja. A ház előtti autóbába ültetik és elviszik. Másnap reggel találják meg holttestét a Budakeszi út árkában. Testén gépfegyver golyónyomait állapítja meg a vizsgálat.¹⁴¹

A nyilasok már november 22-én - alig két héttel a megalakulása után - letartóztatják a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága tizenegy vezetőjét, akik közül Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos századost december 8-án a Margit körúti fogház udvarán kivégzik. Bajcsy-Zsilinszky Endrét mentelmi jogának felfüggesztése után, a többiekől elkülönítve, tizenhat nappal később, december 24-én Sopronkőhidán végezik ki „hazaárulásért”, az ország rendjét fenyegető katonai szervezkedésért, összeesküvésért.

Az ellenállási mozgalomban résztvevőket, a fasizmus politikailag szemben állókat, akiket már korábban letartóztatnak és Budapest börtöneibe zárnak, új, „biztonságosabb” helyre viszik.

Így számol be erről Révay Kálmán:

„Futótűzként terjedt el a hír, megyünk Sopronkőhidára. December 11-én, éjjel egy óra tájban kivilágított villamosok álltak meg a Margit-körúton a honvéd büntetőintézet épülete előtt és komoran, várakozón egy autóbusz-karaván. A folyosón lökdösés, durva vezényszavak. Gyülekezik pokróccal, csajkával a sok politikai fogoly, fegyenc, rab. Nyugatra kell vinni őket, mert a szovjet csapatok bekerítéssel fenyegetik a fővárost.

Őrök sorfala között vezetnek ki. A járművek színültig megteltek örökkel, foglyokkal. Bajcsy-Zsilinszky, Makay, Almásy, a Koczás fivérek, Szentmiklósy, Abaffy, Markos Gyurka, Tóth Miska, Hegyi bácsi és még számos jó barát egy buszban. Még meg sem indultunk, már Bandi bátyánk szöktetése a fő probléma. Meg kell szöktetni, különben őt is kivégzik. De szökésről Bajcsy-Zsilinszky Endre hallani sem akar. Helyt akar állni! Meggyőződése szerint ezzel többet használ megtévedt hazájának.

A busz elindul. Sötét van. Kár! Vajon látjuk-e még Budapestet valaha? A csendet halk beszélgetés, majd a motor egyhangú zümmögése töri meg. Érdekes fejtegetések hangzanak el a kisebbségi kérdéssről, természettudományi problémákról, érdekes viták. Bajcsy-Zsilinszky Endre mélyszélesen okos, higgadt szavait hallgatjuk. Időnk volt bőven: Budapestről Sopronkőhidáig 25 óra alatt tettük meg az utat. December 12. Éjfél felé járt az idő. A busz sok tolatás után megáll. Egy sötét kőfalon belül vagyunk, annyit látok. A kocsiját egy ormótlan, nagy épület kapujától egy-két lépés választja el. Sopronkőhida.”¹⁴²

A sopronkőhidai fegyház nemzeti történelmünk egyik leghírhedtebb helyszíne 1944-ben. Ez a nyilas hadbíróóság működésének utolsó magyarországi állomása, ahol a magyar fasiszta államhatalom képviselői kíméletlenül és kegyetlenül bánnak el a magyar nemzet függetlenségéért küzdőkkel.

Új vértanúk

A nyilas hazaárulók kötélt általi halálra ítélték és kivégeztek három magyar honvédtisztet, az ellenállási mozgalom három bátor vezetőjét: Kiss János tábornokot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos vezérkari századost.

Közel száz éve, hogy honvédtiszteket akasztottak Magyarországon. Aradon történt 1849-ben, hogy honvédtábornokokat állítottak bitó alá a véres kezű német Haynau parancsára. Akkor is az ország szabadságáról volt szó. De akkor a császári reakció maga végezte el ezt a hóhérmunkát, míg most a Gestapo bérencei, maguk a nyilasok. Ők vetik a hurkot azok nyakába, akik bátor, jó hazafiként az országot és népét ki akarják menteni a német hordák rabságából. Ami azonban nem sikerült Haynau-nak bitókkal, nekik sem fog sikerülni. Bárhogy tobzódna is a magyar vérben, nem tiporják el azt az ellenállási mozgalmat, amelyben a honvédtisztek oldalán ott harcol a magyar munkás, paraszt és polgár. Mert a bitó nem rettent meg egyiküket sem. Ellenkezőleg: csak fokozza elszántságukat, hogy végleg leszámoljanak a hazaáruló hóhérokkal. És ez a leszámolás hamarosan elkövetkezik.

Kiss János és hős társainak nevét a magyar dolgozók milliói örökre szívükbe zárták. Kiss János és mártírhálált halt bajtársainak harcát a magyar honvédtisztek legjobbjai folytatják. Ezek a hős honvédtisztek és az egész magyar nemzet elvárják, hogy minden magyar honvédtiszt szembeforduljon a német megszállókkal és nyilas bérenceikkel. Tudniuk kell, hogy ezen az úton a legénység egy emberként követi őket. Nem tarthatnak ki a hitleristák mellett, amely esetben osztozniuk kell a háborús bűnösök felelősségében, hanem forduljanak szembe az elnyomókkal, és vívják ki a nép becsülését és rangjukat az új magyar néphadseregben.

/ Megjelent a Szabad Nép, 1944. december havi, 5. számában /¹⁴³

Bajcsy-Zsilinszky Endre életének utolsó óráit Bárdosi Jenő evangélikus lelkész visszaemlékezéséből ismerjük. A Pápa közeli Gecse szülöttje, a nagy múltú pápai Református Kollégium valamint a soproni Evangélikus Hittudományi Kar egykori diákja, több gyülekezetben segédlelkész, többek közt Szombathelyen és a Pápa melletti Csöglén, miután 1941-ben Sopronkőhidára kerül fegyintézeti lelkésznek, ahol a második világháború szörnyűségei

időszakát éli meg. 1944 karácsonyán egy egész életére meghatározó, tanulságos, feledhetetlenül szomorú eseménynek lesz a tanúja.¹⁴⁴

Ennyi idő távolából is torokszorító, ahogy Bárdosi Jenő emlékezik a nagy magyar utolsó pillanataira:

Az utolsó órák Bajcsy-Zsilinszky Endrével

„1944-45-ben a sopronkőhidai fegyrintézet evangélikus lelkésze voltam. A nyilasok még Budapest körülvétele előtt kiűrtették a Margit körüti katonai fegyház politikai részlegét és a foglyokat átszállították Sopronkőhidára.

A sopronkőhidai fegyrintézet nagy nyomtatott H alakú, háromemeletes épület, ennek egy részét vette igénybe a Margit körüti katonai fegyház. A részleg vezetője Barcsai rendőrezredes volt. Velük érkezett ide a nyilasbíróság is és elnöke: Dominich hadnagy. Sopronkőhidán rendezkedtek be. Budinszky, a nyilas igazságügyminiszternek is itt volt a székhelye. Lényegében itt folytatták le Bajcsy-Zsilinszky, Pataki István, Kreutz Róbert és Pesti Barnabás prérát. A tárgyalás teljesen zárt volt. Nagy titokban tartották meg. De látszott, hogy rendkívüli események vannak készülöben, mert 1944. december 20-a táján német SS-alakulatok vették körül Sopronkőhidát.

Engem 1944. december 23-án az esti órákban felszólítottak, hogy további rendelkezésig maradjak szolgálatban. (Mi fegyrintézeti lelkészek, ugyanis reggel 8-tól délután 4-ig voltunk hivatalban; nem tartoztunk a katonasághoz, hanem az igazságügyminisztériumhoz.) Akkor már sejtettük, hogy mi következik. Bent maradtam. Este 8 órakor kaptam meg az igazságügyminiszter nyílt parancsát, amelyben közölték, hogy a hajnali órákban végrehajtják mind a négy elítélt kivégzését. Közülök az egyik, Bajcsy-Zsilinszky Endre evangélikus volt. Katolikus lelkésztársamat is utasították, hogy maradjon benn a fegyházban. Este 10 órakor mi, lelkészek újabb rendelkezést kaptunk. Ennek értelmében további utasításig nem hagyhattuk el a lelkési irodát. Én már ebből a rendelkezésből sejtettem, hogy az ítéleteket hajnalban végrehajtják. Megkíséréltem megmenteni a foglyokat azon a címen, hogy az akkori törvények rendelkezései szerint ünnepnapon senkit nem lehet kivégezni. December 24-e abban az évben vasárnapra esett, majd a karácsonyi ünnepek következtek. Azt gondoltam, ezen az alapon három nappal ki lehet tolni az ítélet végrehajtását. Időt kellett nyerni, a szovjet csapatok már Budapest alatt álltak, és mi a közeli felszabadulásban reménykedtünk.

A nyilas kormány Kőszegen tartózkodott. Beregffy vezérezredes, honvédelmi miniszter - aki egyúttal vezérkari főnök is volt - elég gyakran elment Kőszegről, és én arra akartam rávenni a hadbírókat, hogy akkor vigyék a vezérkari főnökségre az ítéletet megerősíteni, amikor Beregffy távol van.

Ezzel a tervvel és ilyen reményekkel indultam Dominich hadnagy őrnagyhoz. De

előbe sem kerülhettem, mert amikor a szolgálatvezető tisztnek elmondtam, hogy törvényadta jogomnál fogva tiltakozásomat kívánom bejelenteni, és el akarom vállalni Bajcsy-Zsilinszky Endre védelmét, ha nem is mint ügyvéd, de mint lelkész, egyszerűen kidobott.

Már jóval elmúlt éjfél, közeledett a hajnal, amikor értem jöttek azzal, hogy menjek fel a zárkaépületbe. A kivégzésig márcsak pár óra volt hátra, és ezt az időt a lelkésznek az elítéltenél kell töltenie. Még sohasem vettem részt kivégzésen, mert Sopronkőhidán addig nem voltak kivégzések. Közölték velem, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre már korábban kérte, hogy mivel templomba nem engedték, az ünnepre való tekintettel legalább az evangélikus lelkészt engedjék be hozzá. Kérését nem teljesítették. Azt is értesemre adták: Bajcsy-Zsilinszky nem tudja, hogy az ítéletet hajnalban végrehajtják. Ezek ismeretében indultam hozzá, hogy élete utolsó óráiban mellette legyenek.

Bajcsy-Zsilinszky Endrét egy földszinti zárkában helyezték el, teljesen egyedül. A helyiségben egy támla nélküli széken, meg egy priccsen és egy zsámolyon kívül semmi más nem volt. A válla, szép, ősz ember nagyon nyugodtan viselkedett. Amikor beléptem hozzá, levelet írt. Bemutakoztam, és elmondtam neki, hogy már napok óta kísérletezem, hogy kapcsolatot találjak vele, de sajnos nem sikerült, mivel a közelébe sem engedtek. Ő azt felelte, hallott próbálkozásaimról, és hálás nekem, hogy mihelyt alkalmam nyílt, elmentem hozzá. Hellyel kínált, még egy pár levelet akart megírni, kért várjak, amíg befejezi őket. Amikor elkészült az írással, a levelet szolgálati úton eljuttatta a hadbírószákhöz, hogy továbbítsák a címzeteknek. (Özvegyétől úgy értesültem, hogy ezeket a leveleket nem kézbesítették.)

Kb. reggel 6 óráig beszélgettünk. Ekkor egy katona lépett a zárkába azzal, hogy a hadbírószákhöz hívja Bajcsy-Zsilinszkyt. Bajcsy-Zsilinszky látott, hogy tudja miről van szó, de egy arcizma sem rándult meg. Kemény, határozott léptekkel követte az érte küldött katonát. Kb. 10-15 perc múlva tért vissza, és közölte velem, hogy két órán belül végrehajtják a halálos ítéletet. Bár én erről már értesültem, amikor szólni akartam, elcsuklott a hangom, nem tudtam beszélni. A csendet a fegyőr törte meg, aki közölte, hogy a siralomházat a III. emeleten rendezték be. Bajcsy-Zsilinszky belém karolt és elindultunk a siralomház felé. Ebben a zárkában sem volt más, csak egy asztal meg egy támla nélküli fa székhöz, az asztalon gyertyák között feszület.

Bajcsy-Zsilinszky úrvacsorát vett, utána kérésére beszélgetni kezdtünk. Rám ez a beszélgetés igen mély hatással volt. Nagy érdeklődéssel hallgattam szavait. Elmondta: világosan látja, hogy a nyilas rendszertől ő nem várhat kegyelmet. Beszélt arról is, mik az elgondolásai a magyar közoktatás fejlesztéséről. A magyar nép széles rétegeinek magasabb kultúrális színvonalra emelése érdekében hazánkban már régen meg kellett volna valósítani a nyolcosztályos népiskolát, sőt ezt tovább fejlesztve elérni, hogy minden gyermeknek középiskolai végzettsége legyen. Ennek az iskolareformnak a megvalósítása, véleménye szerint, óriási eredményekhez vezetne. Miközben beszélt, egyszerre kintről puskaropogás hallatszott. Ebből

megtudtuk, hogy a három kommunista ifjúmunkáson végrehajtották az ítéletet. Tehát már nagyon közel volt az a pillanat, amikor Bajcsy-Zsilinszkyt is elvezetik. Ő is tudta ezt, de nem tört meg. Felemelte fejét, megfogta a kezemet és így szólt: „Lassan rám kerül a sor.” Pár percnyi csend után inni kért. Én számítottam erre, és több bort vittem magammal az úrvacsorához, mint amennyire szükség volt. A maradékot felajánlottam neki. Bajcsy-Zsilinszky ivott egy keveset, utána azonban rosszul lett, és intett, hagyjam magára. Pár perc múlva már jobban érezte magát és visszahívott. Azt mondta, hogy kérése lenne hozzám: még egy levelet írt, ez teljesen személyes jellegű, nem akarja, hogy hivatalosan továbbítsák feleségének. Ez a levél - mint mondotta - politikai végrendeletét tartalmazza. Vállalnám-e, hogy eljuttatom a feleségéhez. Nekiünk, lelkeseknek nem volt szabad levelet átvenniünk a foglyoktól, de Bajcsy-Zsilinszky kérésének eleget akartam tenni. Megkértem a velünk levő öreg fegyőrt, egy becsületes, jó érzésű embert, az azóta elhunyt Kalmár Józsefet, fordítson háttal nekünk, és tegyen úgy, mintha semmit sem látna. Úgy éreztem, hogy mint demokratikus érzelmű magyar embernek minden kockázat ellenére vállalom kell azt, hogy teljesítsem egy halálra ítélt hazafi utolsó kérését.

A levelet átvettem és reverendámba rejtettem, bár tudtam, hogyha megmotoznak és megtalálják nálam, én is kötelet kapok. 1945. április 22-én adtam át feleségének ezt a levelet, és akkor értesültem arról, hogy Bajcsy-Zsilinszky ebben vázolta a szovjet hadsereggel való együttműködésre és az ország felszabadulás utáni fejlődésére vonatkozó elgondolásait.

Végül elmondta Bajcsy-Zsilinszky, hogy szeretné, ha Tarpán helyeznék végső nyugalomra. Bizonyos volt benne, hogy a magyar nép megőrzi emlékét, megérti cselekedetét, törekvéseit, megvalósítja céljait, és hogy özvegyéről megfelelően gondoskodni fognak. Azt üzenté általam feleségének, hogy rendezze iratait, és adja ki őket.

Kb. reggel 1/2 8 óra tájban egy magyar honvéd jött érte könnyes szemekkel. Később megtudtam, ő is tarpai volt és jól ismerte Bajcsy-Zsilinszkyt. Megállt az ajtóban, egy pillanatig nem szólt senki. Bajcsy-Zsilinszky törte meg a csendet a katonához szólva: „Na fiam, nekiünk mennünk kell?” A katona válasz helyett elsírta magát. Bajcsy-Zsilinszky kezét nyújtott neki, a katona lehajolt és megcsókolta Bajcsy-Zsilinszky kezét.

Néhány pillanatig ismét csendben álltunk, majd Bajcsy-Zsilinszky megölelt és jobbról-balról megcsókolt. Azután elindult. A balján mentem vele, és sírással küszködtem. Szótlanul haladtunk az udvarra vezető ajtóig. Ott el kellett válnunk, mert a rendelkezések értelmében én nem mehettem tovább.

Ezután drámai gyorsasággal peregtek az események. Bajcsy-Zsilinszky bátran, emelt fővel ment a katonák között. A kivégzés színhelyére érve, a hadbíróság elnöke, Dominich felolvasta az ítéletet: kötél általi halál. Bajcsy-Zsilinszky nyugodtan végighallgatta, majd a hadbíróság felé fordult és csak ennyit mondott: „Uraim! A történelem engem fog igazolni. Isten mindent lát. Én jó ügyért halok meg.”

Engem már csak a kivégzés után vezényeltek a tett színhelyére. Aznap este egészen titokban elszállították a halottakat, Bajcsy-Zsilinszky és a három kommunista ifjúmunkás tetemét a fegyintézeti temetőbe. Én a temetésen nem vettem részt, de megbízható embereim ott voltak és így pontosan értesültem arról, hogy melyik sírba kit temettek. Ennek volt köszönhető, hogy a felszabadulás után nem kellett sokáig keresnünk a sírokat.

Bajcsy-Zsilinszky Endrének 1945. április 22-én Sopronkőhidára utazott. Együtt mentünk ki a temetőbe, én megmutattam neki férje sírját. Kormányunk teljesítette a nagy hazafi végső akaratát: kívánságának megfelelően Tarpán temették el. Népünk ma is őrzi emlékét.¹⁴⁵

Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai halálával a szervezett katonai ellenállás Magyarországon gyakorlatilag megszűnik. Ám 1944 végén az ország több területén kibontakozik a fegyveres harc, és létrejön kisebb-nagyobb partizáncsoport. Sajnos ezen egységek azonban már nem rendelkeznek központi irányítással. Többségükben kommunisták által vezetett csoportok, melyeknek tagságát Szovjetunióban kiképzett partizánok alkotják. Ilyen a Rákóczi Egység, a Petőfi Egység, és a Mókán Komité. A partizán szervezetek az országban fél éven át zajló harcok alatt helyi összecsapásokat vívnak, hasonlóan a budapesti partizáncsoportokhoz. Német katonákat támadnak meg, szabotázsakciókat hajtanak végre, akadályozzák a magyar üzemek gépeinek Németországba hurcolását. Az ellenállási és partizánmozgalmat segíti néhány KISKA (Kisegítő Karhatalmi Alakulat) is. A legjelentősebb ilyen alakulat a Vitéz Gidófalvy Lajos parancsnok vezetésével működő zászlóalj, amely fegyverrel, igazolvánnyal, egyenruhával, látja el a partizánokat, s lehetősége szerint védelmet nyújt az embereknek, az üldözötteknek. Gidófalvy főhadnagy személyesen több akciót is vezet, miáltal jelentős veszteséget okoz a Budapesten harcoló német és nyilas alakulatoknak.¹⁴⁶

Meg kell említeni az antifasiszta katonai ellenállás szervezetében legnagyobb alakulatot, a Budai Önkéntes Ezredet. A Varyházy Oszkár alezredes vezetésével a szovjet hadsereg oldalára átálló ezred – önkéntes századokban – részt vesz a Déli pályaudvar elfoglalásában, a Gellért-hegy ostromában, a Várban körülvárt németek kitörési kísérletének megállításában.¹⁴⁷

A magyar partizánegységek Wehrmacht ellen folytatott harca, a lakosság passzív ellenállása a németekkel és a nyilasokkal szemben, és a kibontakozó antifasiszta szellem mind hozzájárul – bár sajnos nem meghatározó módon – az ország felszabadításához!

Bajcsy-Zsilinszky Endre exhumálását követően, a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. április 18-án hoz határozatot földi maradványainak hazaszállításáról. Holttetemét május 26-án a Parlament előcsarnokában ravataloz-

zák fel. Május 27-én, vasárnap délelőtt a Kossuth Lajos téren búcsúzik tőle az ország és Budapest népe. Gyászpompát öltött a főváros – írja a Szabad Nép május 28-i száma -, gyászbogók és nemzeti színű zászlók lengnek a házakon, zúgnak a harangok, a főútvonalakon pedig felvirágozott ablakokból intenek búcsút a nemzet halottjának.

A Parlament főbejáratának lépcsőin felállított emelvényen ott vannak a koalíciós pártok képviselői, a kormány tagjai, a nemzetgyűlés tisztségviselői, a társadalmi szervezetek képviselői. A tiszteletadás sorát Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök nyitja meg, őt követi Tildy Zoltán, Puskin szovjet követ, Szakasits Árpád, Kállai Gyula, Kovács Imre és Supka Géza.

Kállai Gyula így emlékezik a búcsúztatásra:

„Különösen nagy hatást tett ránk Puskin mélyen emberi hangvételű búcsúbeszéde. Úgy éreztem, minden szava egy-egy babér Bajcsy-Zsilinszky koporsójára. Elismerő szavai az egész magyar népnek szóltak: «Olyan nagy férfit, mint Bajcsy-Zsilinszky, csak az a nép adhatott, amelynek joga van a függetlenségre, önállóságra, nemzeti kultúrájának felvirágozására.»

Zsilinszky, akit hosszú pályafutása alatt sokan fantasztának, fellegekben járó politikusnak tartottak, a nemzeti gyász e perceiben reálpolitikussá magasztosult. Még saját pártjának vezetői is, akik a fasizmus és a háború elleni harcát reménytelen szélmalomharcnak tekintették, koporsója előtt állva, most szinte önmardosó szavakkal búcsúzkodtak tőle. Tildy Zoltán fájdalomtól megtört hangon egyenesen arról beszélt, milyen súlyos mulasztást követtek el, hogy idejében nem hallgattak rá. Szakasits is az emberi helytállás követendő példáját látta benne.

Zsilinszkyt végakarátának megfelelően a híres kuruc vezér, Esze Tamás szülőfalujában, Tarpán temették el. A harmincas években a kurucok e kései utódai választották képviselőjükké, szégyenletes csendőri meghurcolás közepette. Érthető, hogy itt akart pihenni. A gyászbeszéd elhangzása után az ágyútalpra helyezett koporsót az Alkotmány utcán, a Bajcsy-Zsilinszky úton, a Somogyi Béla úton, a Rákóczi úton kísértük a Keleti pályaudvarra. Nagy halottunk innen vonaton folytatta útját a kis szabolcsi faluba. A főváros utcáin, s a 250 kilométeres hosszú útvonalon, amerre a vonat elhaladt, százezrek tisztelegtek koporsója előtt.

A kegyeleti megemlékezések sora ezzel még nem ért véget. Két hét múlva, június 11-én a Bajcsy-Zsilinszky Endre Szoborbizottság rendezett emlékünnepezt az Operaházban. Szakasits Árpád, Tildy Zoltán, Kállai Gyula, Kovács Imre és Szentiványi Sándor szólaltak fel. A pártok szónokai a nemrég eltemetett Bajcsy-Zsilinszky harcos szellemét ébresztgették. Erre törekedtem én is, három nagy tanulságot vonva le életéből és halálából.

Először: A német imperializmus ellen és a magyar népi demokráciáért vívott harc osztatlanul egy.

Másodszor: Nép nélkül a népért harcolni nem lehet; egyetlen út a munkás-páraszt szövetség.

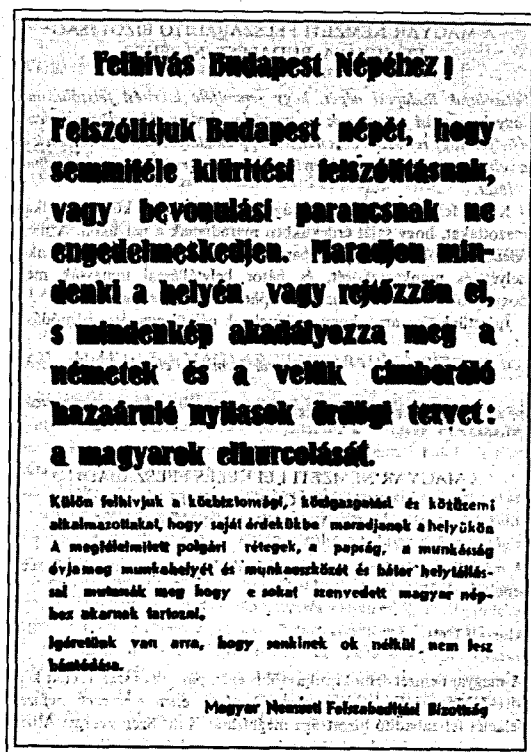
Harmadszor: Egy nép sem bízhatja idegenekre a sorsát; a kivárásnak csak szegény és bukás a vége.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre Szoborbizottság, ha tagjainak nagy részét az élet ki nem dönti sorainkból, még ma is folytathatná munkáját. Darvas József javaslata változatlanul időszerű. Gömbös Gyula felrobbantott szobra helyén az övét kellene felállítani!”¹⁴⁸

Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának vezetői

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának felhívása
1944 novemberében

Arcok Bajcsy-Zsilinszky Endre antifasiszta kortársai közül

Kálló Ferenc (1894-1944)
a több ellenálló csoporttal
kapcsolatot tartó
katolikus tábori esperes

Salkaházi Sára (1899-1944)
szociális testvér, a zsidókat mentő
vértanú

Gidófalvy Lajos (1901-1945)
m. kir. főhadnagy, a német- és
nyilasellenes akciókat végrehajtó
alakulatok parancsnoka

id. Antall József (1896-1974)
politikus, a lengyel és zsidó
menekültek pártfogója

Zugló Polgárai!

Nemzetünk nagy halottjának

Bajcsy-Zsilinszky Endrének

temetésére hívjuk a XIV. kerület
házfias Polgárait

Gyülekezés és indulás vasárnap reggel nyolc
óra 10 perckor a Thököly-ut és Hungária-körut
keresztelésénél lévő térről, ahonnan a Kossuth
Lajos-téren felállított ravatalhoz megyünk.

Gyakorlati dicsőített nemzetisten szülő-
ket hozunk az egyes csoportok magukkal, hogy
felvonulásunk méltó legyen mártírhalált halt Bajcsy-
Zsilinszky Endrének. Házaikat lobogoznak fel,
a kapubejáratok felett a kirakatokban és lakó-
ablakokban helyezték el Bajcsy-Zsilinszky Endre
fényképét.

Független Kisgazda-, Földmunkás-
és Polgári Párt XIV. ker. Szervezete

1945

Fotó: Kádár István

1945 - Budapest

Pillanatkép Bajcsy-Zsilinszky Endre Parlament előtti búcsúztatásáról

A Független Kisgazdapárt
XIV. kerületi szervezetének
felhívása zugló polgáraihoz
a Bajcsy-Zsilinszky temetésére
való részvételre

Kronológia Bajcsy-Zsilinszky Endre életpályájához

- 1886. június 6. - Szarvason megszületik dr. Zsilinszky Endre és Bajcsy Má-
ria fia, Endre Kálmán
- 1896 - A békéscsabai evangélikus gimnázium I. o. tanulója
- 1904 - Érettségi jeles eredménnyel
- 1904-1909 - Jogi tanulmányok a kolozsvári Ferenc József Tudományegye-
tem jogi karán
- 1906-1907 - Egy-egy félévet, szemesztert hallgat Lipcsében és Heidelberg-
ben, majd tanulmányutakat folytat Németországban és Dániában
- 1909 - Bécs mellett Bruckban a császári huszárosztálynál katonai szolgálat
- 1911. május 14. - Családi okból verekezésbe keveredik Áchim L. Andrással,
eközben öccse, Zsilinszky Gábor rálő Áchimra, aki másnap meghal
- 1912 - Alsókubinban (Árva vármegye) a megyei főispán díjazatlan közigaz-
gatási gyakornoka
- 1914-1918 - A szerb és orosz fronton katona, megsebesül
- 1919 - Részt vesz a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) létrehozásában.
- A kommün kezdetekor (Tanácsköztársaság kikiáltása) Bécsbe emig-
rál, Zágrábon és Szabadkán át Szegedre érkezik, ahol Horthy Miklós
környezetében van
- A külügyminisztérium sajtóosztályán kap állást
- Cikkezik a „Szegedi Új Nemzedékben”
- Első vezércikke jelenik meg a „Szózat” című lapban „Széchenyi szel-
leme” címmel
- 1920 - Megjelenik a „Nemzeti újjászületés és sajtó” című könyve
- 1922. május 28. - Derecske választókerületében a Keresztény Kisgazda,
Földműves és Polgári Párt (Egységes Párt) nemzetgyűlési képviselője
- 1923 - A Gömbös-csoporttal együtt kiválik a kormánypártból és megalakít-
ja velük a Fajvédő Pártot
- 1925. június 25. - Vitézzé avatják, felveszi édesanyja családi nevét (Vitéz
Bajcsy-Zsilinszky Endre)
- 1926 - Derecskén nem sikerül mandátumot szereznie az időközi választáson
- 1926-1927 - Kilép a Fajvédő Pártból, baráti köréhez tartoznak: Pethő Sán-
dor, Tombor Jenő, Bella Antal, Szabó Dezső
- 1928-1932 - Kialakítja a Hitler-ellenes, antifasiszta, radikális, nemzeti, a
szociális kérdésekre érzékeny és paraszti elgondolását
- 1928. március 15. - Megindítja az „Előőrs” című folyóiratot. Itt kap lehető-
séget, fórumot: Féja Géza, József Attila, Kodolányi János, Sinka István
- 1929. júniusa - Tarpán Bálint rendőrpáncsnok megbilincseli
- 1930 - Elhagyja a nyomdát a „Nemzeti Radikalizmus” című könyve.
- Megalakítja a Nemzeti Radikális Pártot

1931 - Tarpa választókerületéből bekerül a parlamentbe
1932. február - Megindítja a „Szabadság” című hetilapot
1933-1936 - Határozottan szembeszáll egykori politikai társával, Gömbös miniszterelnökkel német orientációja okán
 - Az ellenzéki erők összefogását szorgalmazza
 - Megjelenik a részleges területrevízió gondolata (lengyel-olasz-francia-osztrák orientációjú külpolitikai programot követ)
1935 - A Függetlenségi Kossuth Párttal választási szövetségre lép és Miskolcon a szociáldemokratákkal
 - Tarpán választási csalással megakadályozzák mandátumszerzését.
 - Lemond vitézi jogáról
1936 - Pártját egyesíti (fuzionálja) az Eckhardt Tibor vezette Független Kisgazdapárttal
1937 - Elkészül a „Német világ Magyarországon” című röpirata
1938 - Megjelenik az „Egyetlen út: a magyar paraszt” című munkája
1939 - Megjelenik a „Mátyás király” című könyve
 - Tarpán a Független Kisgazdapárt programjával képviselőnek választják.
 - Megindítja a „Független Magyarország” című külpolitikai tartalmú lapot.
 - Belgrádba utazik, ahol nem hivatalos tárgyalásokat folytat a jugoszláv vezetőkkel az együttműködés kérdéséről
1940. október - Átvesszi a „Szabad Szó” főszerkesztését
1940. november 29. - A képviselőház költségvetési vitájában helyteleníti a kormány lépését, hogy aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást
1941. február 4. - Szentiványi Lajos és Vásáry István kisgazdapárti képviselőtársaival együtt nem szavazzák meg a háromhatalmi egyezményhez csatlakozást jóváhagyó törvényjavaslatot
 - A Nagy István írónak intézendő levelében az ipari munkássággal való együttműködést hangsúlyozza
 - Bírálja a miniszterelnöknek (Bárdossy Lászlónak) írt emlékiratában a Jugoszlávia elleni politikát
 - Megjelenik a „Helyünk és sorsunk Európában” című könyve, de ezt a kormány elkoboztatja
December 20. - A képviselőház külügyi bizottságában tiltakozik az ellen, hogy Magyarország hadi állapotot mondjon ki az USA-val, ahol - küldetéssel - Eckhardt Tibor tartózkodik. (Eckhardt Tibort ekkor fosztják meg magyar állampolgárságától)
1942. márciusa - Eckhardt külföldre távozása után az FKGP szűkebb vezetőségének a tagja
 - Tiltakozó bejelentése, a délvidéki visszavágás kérdésében megírja Szekfű Gyulának az „Újabb történetírásunk bírálata” című röpiratát

- Részt vesz és koszorút helyez el a március 15-i antifasiszta tüntetésen a Petőfi-szobornál
1942. december - A képviselőház költségvetési vitájában követeli a belpolitikában a népi politika, az önkormányzatok, a szociális igazság, a demokrácia érvényesülését, hirdeti a közép-európai kisnépek összefogásának szükségességét
1943. január-április - A Független Kisgazdapárt nevében több memorandumot ír Horthy Miklós kormányzónak és Kállay Miklós miniszterelnöknek
Július - Tárgyal Horthy Miklóssal a kisgazdapárti memorandumok alapján
 - Elgondolása szerint létrejön a kisgazda-szociáldemokrata együttműködés
 - Új (immár harmadik) pártprogramot készít elő „Kossuth-párti tervezet” címmel
1944 - Svájcban megjelenik a „Transylvania - Past and Future” („Erdély, múlt és jövő”) című angol nyelvű könyve
Március 19. - A német megszállás napján fegyveresen száll szembe a lakására betolakodó Gestapo-pribékekkel. Elhurcolják, előbb rabkórházba, majd fogházba kerül. Itt készíti el végrendeletét, miszerint Tarpán temessék el. Október 15-én szabadul
November 5. - Elvállalja a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság elnöki tisztét
November 10. - Elkészíti „A magyar néphez” című kiáltványt
November 23. - Letartóztatják a budapesti Botanikus Kertben lévő tartózkodási helyén
December 11. - Sopronkőhidára szállítják
December 23. - A nyilas hadbíróság halálra ítéli, 24-én kivégezik
1945 - Az Ideiglenes Nemzeti Kormány posztumusz tábornokká, honvédelmi miniszterré nevezi ki
Május 27. - Gyászszeretáson elbúcsúztatják Budapesten, az Országház előtt, majd díszmenetben Tarpára viszik a református temetőbe

Mellékletek

Pálkövére hajón mentem legelőször. A vitorlás egyenletes, keleti szellőn suhanva, lengett a kék fodrú Balaton fölött. Bogláráról indultunk át, s a tó közepéről már látzott utunk iránya: kerekded, dús lombú fák között alföldi parasztkémény a zalai parton. Kis félsziget a kémény irányában, de a földnyelv mindkét oldalán belebodrozott a Balatonba egy-egy dús nádkarék. A vitorlástól jobbra-balra végtelen víztükrök: a Balaton úgy tetszik itt, mintha tenger szorosán járnánk.

A parttól vagy negyven lépésre vetettünk horgonyt, s kis csónakon igyekeztünk a dús lombú, kövér nyárfák felé. A két nádkarék között csinos kis móló tűnt elő. A partról nyári illat kábított. Falusi virágoskertek fűszeres lehelete. Muskáтли, verbéna, papkesztyű, bazsalikom, levendulával a zsályák vagy hatféle fajtája, vadszegfű, németseggfű, teljes szegfű, s a parton bokros utcaszegélynek gyümölcsvirágszagú, hosszú, ágbogas virágok, violák, petúniák, rózsák dús illatai lengtek, keringtek körülöttünk, fejet szédítő édesen. S két lépés után, fenn a parton kitarult ennek az illatos és ezerszínű foglalatnak az ékköve: egy szép kis magyar parasztház.

Ezt a parasztházat csak az álom hozhatta ide. Három oszlop a tornácra, amely olyan széles volt, hogy megfért rajta egy négyszemélyes asztal. Két szép, a parasztinál egy kicsit nagyobb ablak, aztán ajtó s újabb ablak az ajtó mellett. A fehérre meszelt falak lendületes, nem valami lapos kis tetőt tartottak, az meg náddal fedve nyáron hűs, télen meleg lakhelyet kínált. A házia (vagyis a padlás) két kis ablakkal nézett a Balatonra, de oldalt az egyik tűzfalon lépcső is kúszott egy kisablakos, kis szoba felé. A tornác sarkában létra támaszkodott. Azon lehetett felmenni a hiu-ba, amely most, feltárva csapóajtóját, sötét szájával ásított reánk.

Most minden ablak zsalugáttere nyitva állott, hogy kitekinthessenek az érkezőre a muskátlik, fuksziák kíváncsi fejei. Az ablakok és a kert virágainak tüzes színei versenytársat kaptak a tornác két hatalmas leanderbokrában, amelyek ezer gyöngéd rózsaszín virágbokréta ingott, lengett a könnyed szélben a Balaton felé.

A paradicsom volt ez. Jókai Aranyemberének otthona. A Senki Szigete. Elvárásoltan állottam a partszélen, mögöttem házigazdám, aki csendes mosollyal élvezte a kert s a ház hatását. Úgy éreztem, a mesék birodalmába jutottam ezen a nyári délutánon, s rebbenve leskelt szemem a ház ajtajától a szőlőlugas és a fügebokrok felé, hogy mikor lép e csodálatos színpadra az édes-szép Noémi s jószágos mosolyával öreg Teréz mama...

Ebben a paradicsomban élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Mi több: ezt a paradicsomot ő teremtette magának. Valamikor a kővágóörsi közbirtokosság legelője volt ez a hely. Azelőtt kőbánya. Tövisbokrok és szikladarabok osztottak a földnyelven, amelyet a parttól elnyes a vasútvonal mély bevágása. Azt hiszem, Tombor Jenő mutatta meg a Balaton-part e titkos kis rejtékét Bajcsy-Zsilinszky Endrének, aki nem nyugodott

addig, amíg bérbe nem vehette a kővágóörsi közbirtokosságtól huszonöt esztendőre. A bér nem a legkeményebb feltétel volt. Amellett még kötelezte magát arra is, hogy lakható házat épít a hatszáz négyszögöles földnyelven, mely minden tartozékával együtt a közbirtokosság tulajdonába megy át a bérlet lejártá után. És milyen tökéletes lakhellyé tette ezt a bérelt területet! Előbb a vasútonal mely bevágása felé emelkedő terület egy aránylag kőmentes pontján nádházikót építtetett. Ma is áll a házikó. Hatszögletű, ősi szabású építmény, döngöltföld padlójával. Benne két hárság és egy asztal. Aztán nekifogott, és a saját keze munkájával eldarabolta és kihordta a félbemaradt kőbányászat otthagyt, óriási koloncait. Ezekből építette a mólót, amely mellé az imént simult csónakunk. Kiírtott tövist, dudvát, s mindenben bővelkedő konyhakertet nyert a földdarab Révfülöp felé eső oldalán. A hely előtt, amelyet a háznak szánt, meghordatta földdel a talajt virágos kiskertje számára. Kétsoros lugasnak otelló-szőlőt ültetett a nádkunyhó és az építendő ház közé. A konyhakert útjait megrakta őszibarack-, kajszibarack- és körte-ültetvényekkel. Miután már laknia kellett ott, a déli, Balatonrendes felé eső oldalon nyárikonyhát építtetett. Igen ám, de a hely másfél kilométernyire volt Balatonrendestől és háromra Révfülöptől. Nehéz volt minden nap kenyérért bejárni. Épített hát kis kemencét, amiben meg lehetett sütni egy kenyeret, de ami felséges malacpecsenyék, liba- és kacsasültek készítésére adott alkalmat Mickónak, a feleségének. Jéghez hogy jutna itt nyáron az ember? Kellott hát jégverem is. És amikor már évek múltával minden kész volt: felépítette azt a stílizált kis parasztházat, amiről az előbb beszéltem.

A ház ajtaja a konyhába nyílt. Maga a konyha is lakható volt, kényelmes hárság az ajtóval szemben. Bal oldalán hatalmas cserépkályha, felével a konyhában, mert a másik fele a szobát fűtötte. Az ajtótól jobbra nyílt a fürdőszoba és - tisztesség ne essék szólván - a modern egészségügyi felszerelés. A konyhaajtótól balra nyílt a szoba ajtaja. Szép, magyar bútor volt ebben a nagy szobában, akárha Tarpán ült volna az ember. Nagy karosláda a hely védangyala, házvezetőnője, kincstárnoka és - közmatróza: Mickó szorgalmából bőségesen tömve iratos, szép kendőszóttessékekkel.

A személyzeti szoba fenn volt, a padlásszobában. Miután pedig a házigazda nemcsak barátait szerette gyakran maga mellett látni, hanem fontos akciói előtt véleményüket is kikérte: Pálkövén a vendégekről is történt gondoskodás. Egy vendég a konyha hárságján fért meg, kettőt a nyáron hús és illatos padláson, kettőt a nádkunyhóban tudott elhelyezni, s ha minden kötél szakadt: kettő a vitorlásra kapott fekhelyet.

A virágzó, paradicsomi Pálköve beosztása ilyen volt: autóval, szekérrel be lehetett járni az északi szélén, mely Révfülöp felé esett. Itt gazdag, viruló konyhakert fogadta az érkezőt, minden volt benne, ami a házhoz kell. Gyümölcsfasoron át a ház elé jutottunk, amely előtt a Balatonig virágoskert díszlett. A ház körül fák, azokon túl sűrű sövény. A házon túl szőlőlugas, oly magas, hogy árnyékában nagyobb társaság ebédelhetett. A lugason túl a nyárfák s füzek alatt zöld gyeppel. Itt volt a jégverem, a földbe épített kemence. S végül a nyárikonyha, közvetlenül az utána következő szőlőkertig.

Gazdag, boldog, szép hely. Idilli, otthonos, magános, mintha csak sziget lett volna a Balatonban, amelynek csillogó tükre előtte terült el.

Olykor valaki megkérdezte a gazdát:

- És Bandi, mondd csak, mennyi van még hátra abból a huszonöt évből, aminek oly sok verítékkal építkeztél itt neki?

- Tudod - felelte szelíd mosollyal -, sohasem volt nagy érzékem a magántulajdon iránt. Vannak emberek, akik építenek. Nem azért, hogy nekik legyen valamijük. Azért, hogy alkossanak. Hogy hozzanak a világra valamit, amivel több lesz, mint eddig volt. Gazdagabb.

Itt van például a Zsilinszky Endre gesztenyefáinak a dolga. Telepített a pálkövei telekre négy gesztenyefacsemétét. Szelídgesztenyefát, ami egyike a leglassabban fejlődő fáknek. Huszonöt-harminc év előtt nem is terem. És negyvenéves korára lesz jó termő. És mégsem volt ennek a tündérkertnek kedvesebb fája Bajcsy-Zsilinszky Endre előtt e négyenél. Öntözte, télre átkötötte, ha Pestről megjött, első pillantása ezeknek jutott. Miért? Hiszen tizennégy év múlva lejár a pálkövei bérlet! S az ő életének rohanó tempója mellett, tudatosan vállalt missziója mellett lehet arra gondolni, hogy ő megízleli valaha annak a négy fának édes, omlós gyümölcsét?

- Mindegy! - mondta. - Valakinek teremni fog.

No de Pálkövével nemcsak addig kellett dolgozni, amíg szétvágta és a Balatonba hordta a sziklaköveket, amíg ültetett, épített. Itt vannak a szikkadt, meleg nyarak, amikor az ember szíve megesik a kókadt virágon, a lankadó ültetvényeken, s magukon a fákon is, ahogy minden levelüket félárbocra tudják eresztetni. Még aki haszonra termel, az is öntöz ilyenkor, hát még az a gazda, akinek szíve van, aki maga ültetett el minden tövet abba a földbe, amit a saját kezével rabolt el a sziklától!

Az öntözésre ott állott egy emelőkaros vízfecskendő. Öreg jószág, aki a Balatonba bocsátotta szívócsápját s tömlőjét, a Senki Szigetének egész birodalmába ki tudta nyújtóztatni. Ezzel öntözött Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Azon éjszaka előtt, amikor 1942 szeptember elején először bombázták Budapestet, üzenetet kaptam Boglárára, hogy a déli vonattal menjenek át a pálkövei gazdához. Amint Balatonrendesen kiszállok a vonatból, köpcös úriembert látok lekászálódni. Szakasits Árpád volt, aki Pestről jött, hogy megtárgyalja a politikai helyzetet. Egész éjszaka beszélgettünk - hallgatva a messzi robbanásokat -, s meghánytuk-vetettük a jövő minden fordulatát, egyeztetve a szociáldemokrácia és a Bajcsy-Zsilinszky Endre álláspontját minden eshetőségre.

Igen ám, de hol volt még az éjszaka? Ebéd után hunytunk egy csöppet, főként a pesti vendég útifáradtsága miatt, aztán, alkonyatkor, meg kellett látnunk a kert aszályos lankadságát.

- Levente, fogja meg az öntözőcsövet - mondta ki a házigazda a szentenciát -, s locsoljon lelkiismeretesen. Majd én húzom.

Azzal már neki is állt az öreg masinának. Fel-le, fel-le, félóránig nyekegett a szivattyú. Akkor abbahagyta, de csak a mi kérésünkre. Mi is dolgozni akartunk.

- Hát akkor álljatok neki ketten.
- Ugyan, kérlek - felelt Árpád -, magam is munkásember voltam.
Várjon csak Levente sorára.

Úgy öt percig bírta is, de aztán szörcsögni kezdett az öntözőcső, s most már ellentmondás nélkül parancsolt oda engem is Bandi a szivattyúhoz.

Hát - nem mondom - úgy negyedórát bírtuk még Árpáddal. Aztán odaállott a géphez maga a gazda, a pálkővei alkotó, a vasember, aki csak olykor engedte magát leváltani, hogy elpuhult, pesti izmainkat túl ne erőltesse.

Pálkővén persze a természet volt csak mindig gazdag s nem a házigazda. Sok tárgyalás, egy állandó aktivitásban élő politikus költséges élete állott szemben azzal, hogy nekünk akkortájtban egyáltalán nem volt konjunktúránk. Nem szégyen, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre igen szegény ember volt. Amikor Mickó ott volt Pálkővén, ő a sziklából is előteremtette azt, ami a családnak kellett. De az ő hivatali szabadsága kicsi volt, s amikor nem volt ott, szűkös idők jártak a földi paradicsomra.

Negyvenhárom nyarán egyszer felszedelőzködtem Boglárán, hogy átmegyek Bandihoz. Akkor már szűkös volt az élelem, s nem is tudtuk biztosan, hogy otthon van-e Bandi, a feleségem hát jó darab szallonnát kanyarított a táskámba. Rakjak tüzet a Senki Szigetén, ha nincs otthon a gazda, és süssem meg ebédre. De a gazda otthon volt, csak a háziasszony nem. Bajcsy-Zsilinszky Endrét egy cseléd lány gondozta.

Istenemre, megfájdult a szívem, amikor feltáalta az ebédet. Az első fogás volt zöldbaleves, zsír nélküli rántással főzve. A második töklaska, ugyancsak zsírtalan rántással. Láttam a gazda arcán, hogy szikárodik, s összefacsarodott a torkom. Előszedtem a hazai szalonnadarabot, s indítványoztam, süttessük rá a „vastagételnek” igazán nem nevezhető tökre. Bandi nagyon erőnyesen tiltakozott. Hogy én, amikor vendége vagyok! De én vitatkoztam, hogy nincsen ebben semmi, magam is földönfutó vagyok, de ez, a mai táplálékom, ez megvan, s ezt nélkülözhetik az enyéim. Úgyis megettem volna, ha nincs otthon. Végül is megingott, de még volt egy utolsó feltétele:

- Igazad van, hát nem bánom, legyen. De csak akkor, ha háromfelé vágjuk a szalonnát, hogy a lánynak is jusson.

Így ettük meg hárman a pálkővei töklaskát, amin három, pontosan egyenlő, pirosra sült füstölt szalonna illatozott. S ha tán az egyik valamivel nagyobb volt, azt biztosan a cseléd lány kapta.

Pálkőve kicsi volt, de épp az imént beszéltem róla, hogy nagy vendégjáráshoz volt szokva. A házigazda szerette a barátait, akiket úgy válogatott ki, hogy egyúttal szakértői is legyenek. Ehhez a társasághoz tartozni szellemi rangot jelentett, mert a haza e nagy fia a politikus minden erénye közül csak kettővel nem bírt: a türelemmel és a hajlékonysággal. Nem volt türelme végighallgatni a buta embert. De az önkritika, és pedig erős önkritika, igenis sajátja volt. Nem volt politikai akciója, amit meg ne beszélt volna előre azokkal, akiknek ítéletére adott, s akiknek önzetlenségéről meg volt győződve. Egy-egy ilyen akció gyakran kezdődött azzal, hogy te-

lefonon magához hívatott. Leültetett, megkérdezte, hogy bort, pálinkát vagy feketekávé kívánok, s azután - egyre róva előttem a szobát - másfél óráig is szidta azt, aki felől ártalom érte a nemzet ügyét. Egyetlen szót sem szóltam, tudtam, hogy nem reám haragszik, én csak az a valaki vagyok, aki a gondolatmenet végigjárásához szükséges, hogy ne magában beszéljen. Végül megkérdezett: tenni kell-e valamit, s mi lenne az? Aztán elmondta véleményét, hogy hol kell elindulni, mit kell cselekedni, kikkel és hogyan? De nemcsak az én véleményemet, hanem a magáét sem tartotta véglegesnek, sem megfellebbezhetetlennek. E gondolatokat sorra vette s fontolta, s így fejlesztette tovább tervét. Aztán szakértők csoportjai következtek. S végül, ha kialakult egy memorandum, képviselőházi beszéd vagy sorsdöntő állásfoglalás, jött Mickó, a háziasszony, matróz, őrangyal, ezúttal mint gépirónő és titkár. A kész mű aztán ismét csoportosan meghívott barátok elé bocsáttatott, amíg csak végleges formáját el nem nyerte. Így éltünk mi, egy demokratikus munkaközösségben.

Olykor Pálkővén is összejöttünk, de mindenesetre Pálkőve volt a cél. Az a hely, ahová végül össze akart szedni bennünket Bajcsy-Zsilinszky Endre. Egyszer felvitt arra a kis fennsíkra, amely a vasútvonal mély bevágásán túl terült el. - Nézz szét - mondta -, itt vannak a Balaton legszebb telkei. Szemben velünk, ott van Boglár. Az, jobbra, Badacsony, ahol Kupa vezér vívta utolsó csatáját. Tihany szorosáig látsz fel erre. Amarra le, túl az Ábrahámhegy tarajos, nyújtózó sárkányán, végignézhetsz az egész Balatonon. Ezüst tükör arra a Balaton, ott olyan, mint egy kékes acéllap. Fodrozza, tarkítja, haragítja mindenütt a hegyvonulatok torkán befúvó német szél, a nyugati. Azért ott és ott azok a haragoszöld csíkok. Révfülöp és Kővágóörs hegykoszorúja enyhe éghajlatot ad, a nagy viharokat felfogja, s a világ legnemesebb zamatú borát hozza asztalunkra. Itt vegyetek majd mind telket, barátaim.

- A nagy háború után még dolgoznunk kell néhány évig, amíg minden rendbejön. Aztán eljövünk ide. Nem leszünk miniszterek, miniszterelnökök, hanem itt élünk egymás mellett és vitorlázunk.

Ó, magyarok fényes, szép csillaga, ki nem akartál magadnak semmit, csak a munkát, s végül a nyugalmat! Megtaláltad odalenn, a tarpai sírban.

/Megjelent Vigh Károly Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről - című
1969-es kiadású kötetében/

Bajcsy-Zsilinszky Endre, a pálkövei „törpebérlő”

Amikor a húszas évek végén Bajcsy-Zsilinszky Endre Előőrs című hetilapjának munkatársa lettem s ennek révén csakhamar barátságát is kiérdemeltem, gyakorta keveredett beszélgetésünkbe a Balatonrendes tőzsomszédságában levő, közigazgatásilag Kővágóörshez tartozó magányos félsziget, Pálköve neve. Abban az időben még nem ismertem a magyar tengert s kicsit túlzottnak éreztem a rajongást, amelylyel Bajcsy-Zsilinszky az északi partnak ezt a kies pontját emlegette. Szerencséjének nevezte, hogy teljesen beépítetlen, zúgó fákkal körülvett nyúlványra vetődött, amelyet éppen elhagyatottsága, minden forgalom hiánya miatt tartott igazán pihentető helynek. Vallotta, hogy ez az Isten háta mögötti helyecske Szigligetnél is szebb és nyugalmasabb, valósággal megfizethetetlen olyan hajszolt életű férfi számára, mint amilyen ő a pénznélküli lapszerkesztés és a képviselőség nélküli politikusság állapotában volt.

Abban az időben bérelt területén még semmilyen építmény nem állt, őt azonban ez legkevésbé sem zavarta.

Nyaranta felkerekedett s heteket töltött sátorban a telken, amelyet Kővágóörs községtől azzal a feltétellel kapott meg 16 évre, hogy házat épít rá és a bérleti szerződés lejártakor azzal adja vissza a területet. A község úgy okoskodott, hogy a mellette tervezett strandfürdőhöz csatolja majd s a Bajcsy-Zsilinszky által emelt épület lesz az egész objektum középpontja. A közeli Rendest kívánták így fürdőhelyi rangra emelni. Az építési kötelezettség nagy terhet rótt Zsilinszkyre, közvetlen baráti köre, melyet ő tréfásan „Napkeleti bölcséknek” csúfolt, könnyelműségnek is tartotta, hogy Zsilinszky ilyesmit vállalt, ő azonban szilárdan bizakodó volt. Remélte, hogy tizenhat év alatt viszi csak annyira, hogy a házat megépíthesse. A lényeg különben is az volt, hogy pillanatnyilag nem terhelte semmi. Mert bizony akkor annyival sem rendelkezett, hogy a legszerényebb bérleti díjat fizetni tudta volna.

Mi, fiatalabb évjáratú köréje sereglettek, a harmincas évek elején ismertük meg a mindig különös becsben álló helyet. Az akkor divatos filléres gyorssal utaztunk Balatonfüredre s onnan a csatlakozó vonattal jutottunk el Balatonrendesre, Pálköve vasútállomására. Ekkor már a sátor-korszak véget ért, nádból emelt bungalóban fogadott a házigazda s úszott a boldogságban, hogy a helyet mi is rendkívül idillikusnak, vonzónak találtuk. Valóban az volt. Öreg nyárfák terítették árnyékot a közvetlen vízparti gyepre, belátható közelben semmilyen tartózkodásra alkalmas építmény nem zavarta a magányt.

A telek kiszögelő ékként nyúlt a vízbe, csak a nyugatabbról átkacsingató ábrahám-hegyi dárda hatolt előre merészebben. Ennek ellenére a keskeny sávként elnyúló parti szegélynek volt valami külön enyhet jelentő zárttsága. A karéjban őrt álló fák

szinte falat képeztek a telek hátában, amely mellett a tapolcai vonal vasúti töltése húzott el, kifelé, a tó irányában viszont, egy öbölszerű ponton át, nyitott volt a láthatár s közel hozta a csillogó víztükröt. Keskeny rés volt ez az iradatlan nádas rengetegben és mégis ablak, amely a végtelen szabadságérzésnek nyújtott távlatot.

Ebéd során, amelynek révén megismerkedhettünk későbbi feleségének, Mickónak nagyszerű főzőtudományával éppúgy, mint a Révfülöpről származó rizling tüzével, kisült, hogy a tóval való külön barátkozást, a varázslatos elkülönítettséget vesztély fenyegeti. A hát mögötti töltésen túli területet ugyanis, ahol éveken át vörös bazaltot bányásztak, a lelőhely kimerültével a tulajdonos parcelláztatni kívánta. A tervezett akció azt jelentette volna, hogy idegenek áramlanak majd a környező területre s ezáltal megszűnik a hely vonzása. Ez aggasztotta, de talán még ennél is jobban az, hogy kik kerülnek a hátába. A területet ugyanis négyszögölenként 25 fillérért bocsátották áruba, mondhatni potom pénzért. Zsilinszky ebből arra következtetett, hogy a lehető legrosszabb összetételű rétegből toborzódnak majdani szomszédai. A középosztály legalacsonyabb fokú, kishivatalnoki rétegből, amelyet a meglevő hatalom legmeghunyászkodóbb kiszolgálóinak s az akkor már körvonalaiban észrevehető német behatolás várható bázisának tartott. Felvillantotta, milyen jó lennie, ha a bethleni konszolidáció megerősödött gyászvitézei helyett, az ő törekvéseit megértő barátok vennék körül. Arra noszogattott, csapjunk fel telekvásárlónak, hiszen aránylag csekély összegért, száz pengő ellenében 400 négyszögölet vásárolhatunk. A jelenlevők többségének anyagi helyzete még ilyen kiruccanást sem engedhetett meg, de azért nekivágtunk, hogy megtekintsünk a parcellázandó területet. Mi tagadás, mindannyiunk haja égnek állt, amikor elképzelt birtokrészeket megpillantottuk. Üreg üreget ért, néhol valóságos kráterek ásítottak elénk, humusz sehol. A gödrök mélyén víz csillogott, az oldalfalak kővonulatokból rétegződtek. Nehéz volt elképzelni, miként lehet itt valaha is növény- vagy fakultúrát létesíteni.

Bajcsy-Zsilinszky fáradhatatlanul agitált. Élénken magyarázta, hogy ne városi szemmel nézzük, ami élénk tárul. A hatalmas mélységeket be lehet tömni a robbantásból visszamaradt törmelék anyagból s ezt tetszés szerinti vastagságban lehet betéríteni idetalicskázott földréteggel. Ismételten hangoztatta, hogy a területet lényegileg ingyen lehet megkapni, ahhoz pedig elég fiatalok vagyunk, hogy a munkától ne riadjunk vissza.

„Itt az ideje, bizonyosságot tehettek, hogy bennetek is van annyi vitalitás, mint egy minden hatalomnak aláfekvő adótsíztben vagy számvizsgálóban, - próbált lelkesedést önteni belénk. - Ezen a zsebkendőnyi

félszigeten megcsináljuk a magunk kis Magyarországot, legalább itt az otthon illúziójában élhetünk.” ígértük, hogy fontolóra vesszük szavait, lényegileg azonban dr. Tóth Endrének helyeseltünk, aki visszatérőben Füredre, a vonatban romantikus elképzelésnek nevezte Zsilinszky ötletét, amit nekünk, realistáknak csendes mosollyal kell elutasítanunk. Évek múltán, amikor meggyőződtem, milyen takaros kis

telepet létesítettek itt a Zsilinszky által rettegett elemek, - tisztelet a kivételnek, - be kellett látnom, hogy mi voltunk az együgyűek és ő, a romantikus a realista.

Van Bajcsy-Zsilinszky Endre életének egy soha, senki által nem bolygatott titka, amiről itt kell említést tennem. A tátongó gödröktől éktelenkedő területéről úgy távoztunk, hogy kicsit elkanyarodtunk Révfülöp felé a cser-erdő irányába. Közvetlen a Zsilinszky parton elnyúló apró földnyelve fölött, egy két részre tagozott, nyílt fennsíkon találtuk magunkat. Mintegy 800 négyszögölnyi lehetett ez a terület, kökény, galagonya, csipkerózsa bokrok borították, egyébként azonban felsebzetlen volt, a kőbányászat nem érintette. Doyenünk Rékey Ödön feltette a kérdést Zsilinszkynek, hogy ezt a területet miért nem ajánlja megvételre hiszen itt csak a bokorirtással kellene megküzdeni az esetleges telepesnek. Zsilinszky arca számunkra érthetetlenül elfelhősödött. Válasza szerint a terület nem tartozott a parcellázandó objektumhoz, egy kővágóörsi özvegyasszony, bizonyos Baloghné tulajdona volt s tudtával már valaki alkudott a fennsíkra. Elkomorodását azzal magyaráztam, hogy elutasító tendenciát lát az érdeklődésben, azt, hogy a valóban megszerezhető területrészt íránt nem érdeklődünk kellőleg és terve nem valósulhat meg. Arcszínváltozásának azonban sokkal konkrétabb oka volt. A telekre tudniillik gróf Széchenyi Alexandra alkudott, Sopronharpács arisztokrata birtokoslánya, aki kifejezetten azért akarta megszerezni a kis birtoktestet, hogy Bajcsy-Zsilinszky szomszédjává válhasson. Rövidesen meg is történt a birtokvásárlás s azután a grófnő nyarainak nagyrészt ezen az elvadult, soha meg nem tisztított telken töltötte az általa épített házában.

A grófnő és Zsilinszky ismeretségének kezdetét nem ismerem, de volt az Előörsnek egy Kerecsényi Imre nevű altisztfeléje, aki egyúttal bizalmas szolgálatokat végzett Zsilinszkynek is, s szinte minden dolgáról tudott. Ő beszélt el nekem, milyen „oktalanul” viselkedett egykori gazdája a pénzes grófnő irányában. Kerecsényi szerint a fiatal arisztokrata lány teljesen belebolondult a markáns, kemény kiállású férfiába és mindent megpróbált, hogy felületen mozgó ismeretségüket közelebbi kapcsolattá fejlessze. Kerecsényi több telefonüzenetet vett át, leveleket közvetített, meghagyásokat teljesített, távbeszélgetéseknek volt fültanúja s ezek tudatában határozottan állította, hogy Zsilinszky nagyobb rugalmassága esetén a grófnő még anyagi áldozatra is hajlandó lett volna az Előörsért, amely a titkos támogató, Vass József halála után mindig az elmerülés veszélyével küzdött. Zsilinszky azonban minden kísértést elhárított a grófnő pátkövei telekvásárlása után is. Érintkezett vele, de csak tisztes távolságból. Egyrészt azért, mert félt, hogy földosztó programjának komolyságát veszélyeztetné hívei szemében egy ilyen kapcsolat, másrészt érzelmileg is régen el volt már kötelezve későbbi felesége, akkori titkárnője irányában.

Visszatérve a parcellázás kérdésére, le kell szegezmem, hogy Zsilinszky akkori csendes visszahúzódásunkat mindig cserbenhagyásnak tekintette. Erről meggyőződhettem egyszer később, már a háború alatt, amikor együtt úsztunk ki öbléből a Rendes felé eső irányba, a nádkiszögellés csücskéig. Akkor már Zsilinszky telkéhez

simulóan működött a község strandja, a benépesült Pátköve villatulajdonosai és a Rendesen nyaralók napozgattak, fürdőztek itt. A nádkiszögellés végénél tempóztatva megismertük három pátkövei villatulajdonos hangját. A háború esélyeit taglalták és teljesen megegyeztek a német győzelemben, az új, nemzetiszocialista Európa átlításában. Zsilinszky közismerten szangvinikus ember volt, a düh teljesen elöntötte, s semmivel sem törődve átkiabált a vízen, lehazaarúlózva a három díszpintyet. A megtámadottak elnémultak, s karcsapásaikból meg lehetett állapítani, hogy hanyatt homlok menekülnek a part felé. Bajcsy-Zsilinszkyt az eredmény korántsem elégtette ki. Szidta a német-bérenc bandát, acsarkodott, napja el volt rontva. Végül nem állhatta meg, hogy alaposan rá ne pirítsa. „Látod, ez is miattatok van. Hagytátok, hogy ez a gerinctelen, behódoló csürhe lepje el a helyet, ahelyett, hogy ti jöttetek volna ide. Nem volt fantáziátok.” Meg sem kíséreltem védekezni, igaza volt.

Felmerül a kérdés, hogyha a német imádatától átitatott, a magyarság sorsa iránt érzéketlen környezet pusztá léte ennyire irritálta, nem gondolt-e arra, hogy maga meneküljön el onnan? Nem, ilyesmi meg sem fordult fejében. Jobban hozzánőtt ekkor már e sajtószelvényi partszegélyhez, hogysem meg tudott volna válni tőle. Szinte azt mondhatnám, ezen a helyen oldódott fel igazán, ide menekült fontos döntések előtt, majd később, 1937 után, amikor végre sikerült egy szobás konyhás házáat felhúznia, fontosabb műveit is itt alkotta meg. Nyugodtan mondhatom, Budán csak lakott, igazi otthonának azonban Pátkövét tekintette. Ez abból is kiviláglott, hogy itt sohasem volt sietős, ideges, nem kötötték le mellékes szempontok; itt mindig arról beszélt, ami befelé leginkább foglalkoztatta. Igazán bizalmasan itt lehetett beszélni vele.

Ezt először az 1935-ös választásokat követő hangulatban tapasztaltam. Tarpán, régi kerületében indult, ám egykori barátja, aki hosszú éveken át szellemileg belőle élt, a németeknek teljesen behódolt Gömbös Gyula, hallatlan erőszakkal megakadályozta győzelmét. A bukás Zsilinszkyt teljes anyagi megsemmisüléssel fenyegette, mivel eladdig képviselői fizetéséből tengődött. Lapja, az időközben Szabadsággá átalakult Előörs ugyanis nem hozta, hanem vitte a pénzt. A heti nyomdászamlák kiegyenlítése is a képviselői fizetésből és baráti hozzájárulásokból (Rékey Ödön, Biernaczky Szilárd, Borbás Gáspár) történt. Zsilinszky számára valójában bezárult minden kapu. Jóformán azt sem tudta, másnap mit eszik.

Így állt a helyzet, amikor Balatonalmádiból, nyaralásomból átrándultam hozzá. Még mindig a bungalóban lakott, a házépítés lehetősége akkor még a tervezésnél tartott. Csodálatos módon mégsem volt letörve, erőtlől duzzadt, bízott tarpai petíciója sikerében. Örömmel állapítottam meg ezt a tényt. „Hjá! Pátköve, az Pátköve!” - mondta magyarázatul.

A parti nyárfák védelmét élveztük, rozoga, kerti székekben szorongva s viszonylag nyugodtan mérlegeltük a gondokat. Bátorkodtam előhozakodni azzal, amiről magunk között annyi szó esett, hogy fel kellene adnia merev álláspontját s mint ahogy minden számottevő orgánus teszi, el kellene fogadni a TEBE és GyOSZ (a bankok és a nagyipar szervezetei voltak) juttatásait. Mint főszerkesztőnek nem kellene ingyen

dolgozni, a lap megjelenése biztosítva volna s az eddig csak lelkesedésből közreműködő munkatársak is hozzájutnának valamihez. Nem én ajánlottam először ezt a megoldást, a lap addig volt leghetőségesebb szerkesztőjét, Fazekas Sámuel emiatt menesztette, de feltételeztem, hogy a teljes kilátástalanság esetleg jobb belátásra készíti. Tévedtem. Kurtán, haragosan utasított el. Megfellebbezhetetlenül értsemre adta, hogy úgynevezett közgazdasági jövedelem fejében nem adja fel szellemi függetlenségét, nem mond le arról, hogy a tőkét ne bírálhassa. Azt mondta, ha petícióját elutasítják, inkább rááll az Eckhardt Tibor által kínált alkura és belép a Független Kisgazda pártba. Eckhardt tudniillik időközben összeveszett Gömbössel és mindent elkövetett, hogy vele szemben a régi barátokat egységesen felsorakoztassa. Zsilinszkynek azt ígérte, hogy az első időközi választáson ő lesz a párt jelöltje és lapjának is biztosítja a szükséges anyagiakat. Zsilinszky feltette a kérdést, hogy köztünk, fiatalabb hívei között, véleményem szerint milyen visszhangja lenne egy ilyen lépésnek?

A közlés új volt számomra, de a helyzet ismeretében ki mertem jelenteni, hogy az elhatározást nem fogadná hozsánna. A Kisgazda pártot nem tartjuk földosztó pártnak, a földreformot pedig mindenki halaszthatatlannak ítéli, amellet a kisgazdák külpolitikai profilja is elég tisztázatlan. És mintegy folytatásként, szinte észrevétlen átzökkenem olyan témára, amelynek igazi veszélyét abban a pillanatban magam sem mértem fel. Azt kérdeztem Zsilinszkytól, miért nem hajlandó közeledni öccséhez, Gáborhoz, akinek nagy a jövedelme, a Péti Nitrogénművek és a Stádium nyomda vezérigazgatója s mint ilyen hitelbe nyomhatná a Szabadságot? Akkor riadtam meg, amikor már kimondtam a kérdést. Mert ekkor már eszembe jutott, hogy a lezajlott választások során Bajcsy-Zsilinszky egyik legáldozatosabb fiatal hívét, a borsod megyei Bohus Lászlót azért váltotta le azonnali hatállyal a párt központi apparátusában, mivel a fiú önkényesen Zsilinszky Gáborhoz fordult, s a tőle kapott pénzt utalta le Tarpára, hogy a pénztelenség miatt dőcögő agitációt levegőhöz juttassa.

Meggondolatlan kérdésemet vészajtó csend követte, behunyva szemmel vártam a villámot, hogy lesújtson rám. A csattanás azonban csodálatos módon elmaradt. Zsilinszky szemlátomást latolgatott. Mint a továbbiakból kiviláglott, azt, hogy elszánja-e magát élete legmegrázóbb mozzanatának ismertetésére. Végül is igenlőleg döntött. És én megtudhattam az ő szájából, a megrendült ember őszinte előadásában, mi igaz abból, amit annyi ellensége élete fekete foltjaként hánytorgatott. Feltárta Áchim L. András halálának körülményeit.

Azzal kezdte, hogy öccsétől voltaképpen ez az ügy választja el véglegesen és visszavonhatatlanul. Nem azért mintha Gábort bűnnel vádolná, hanem azért, mert testvére soha, az őt ért támadások legnagyobb viharában sem tartotta szükségesnek, hogy megszólaljon és azt mondja: „Emberek, a lövést én adtam le és nem a bátyám, akire az ügy egész ódiáját kenitek. Én lőttem, mert bátyám életét veszélyeztetve láttam és kötelességem volt őt megmenteni.” Bajcsy-Zsilinszky Endre ezt

a lapulást azért tartotta testvérietlen, gyalázatos tettnek, mert Gábor jelentkezése és leleplezése elejét vehette volna annak, hogy rengeteg tisztességes ember, a töréntek felőli tájékozatlanság miatt, elhúzódjon tőle.

Mindenekelőtt leszegezte, hogy Áchim, a parasztvezér korántsem volt nincstelen, 600 kövér hold földet, tanyát, tekintélyes városi portát mondhatott magáénak. A felvidékről Békésbe települt szlovákságból emelkedett ki, akárcsak a Zsilinszkyek, (Bajcsy-Zsilinszky Endre dzsentri mivoltának emlegetése azért árul el nagy tájékozatlanságot) s a két család közötti rivalizálás valójában a földszerzés miatt kezdődött. Áchim, ugyanúgy, mint Zsilinszkyék, magasabb iskolába került, éppencsak az a fatális hiba jött közbe, hogy apja hatodikos gimnazista korában elhunyt s emiatt őt, hogy férfi legyen a háznál, anyja kivette a középiskolából. Ez a kényszerű véletlen azzal a következménnyel járt, hogy a rivális Zsilinszkyek eljutottak az egyetemi diplomáig s ezzel az akkori társadalmi hierarchia magasabb fokára léptek, ő pedig visszahuppant a félbemaradtak közé, még az akkor különös rangot jelentő egyéves önkéntességi jogot sem nyerhette el. A Zsilinszkyek elleni „osztálygyűlöletet” tehát a versenyben történt kényszerű lemaradás lobbantotta fel Áchimban, indokolatlanul, hiszen vagyonuk szerint azonos társadalmi osztály tagjai maradtak. Hogy Áchim lelke mélyén mennyire ez az indulat kapingált, misem bizonyítja beszédesebben, minthogy haragja nyilait elsősorban a kvalifikációja révén legmagasabbra emelkedett Zsilinszky Mihály kultuszállamtikárra és nem Zsilinszky Endre tanárra és szikjavítórá lövöldözött. Ezt a szikjavító Zsilinszky Endrét, a későbbi Bajcsy-Zsilinszky atyját csak másodlagosan gyűlölte. Ez az ő féktelen természete mellett, sajnos, csak árnyalati különbséget jelentett s egyáltalán nem vallott elvi emelkedettségre. Zsilinszky Endrét, mint birtokost nem is kezdhette ki, mert az idealista lelkiületű tanár belebukott szikjavító próbálkozásába, birtoka elúszott; ilyen vonatkozásban Áchim maradt felül vele szemben. A birtokát megtartó Áchim id. Zsilinszky Endrében a tanultabb férfit támadta s megintcsak sajnos, gátlástalanul, mindenre való tekintet nélkül. Így többek között célpontjai közé iktatta be a család nőtagjait is. De a Zsilinszky család egyetlen nőtagját sem érthette gáncs még erkölcsös oldalról sem. Ezt Áchim is belátta s az öreg Zsilinszkynek békét ajánlott. A galambszelídségű tanár, feledve minden gyalázatos bántást, jobbát nyújtotta korábbi ellenségének, olyanmire, hogy Áchim vacsora-meghívását is elfogadta. A vacsorán az iváshoz nem szokott tanárt tömték a borral, amelybe neki titokban külön szeszt is kevertek, minek következtében id. Zsilinszky teljesen önkívületi állapotba zuhant. Ekkor kiverték őt az istállóba, négykézlábra állították, kötőféket dobtak a nyakába, majd éktelen röhögés közepette becsődítettek az utcáról minden járőrelőt, hadd láthassák a jászolhoz kötött „nagyságos urat”. A béke, ilyen vendéglátás után, természetesen megint felborult és folytatódott az ádáz gyűlölködés.

A fentebb ismertetett esethez hasonlított az a fordulat is, amely közvetlenül kiváltotta a tragédiát. Gyuláról, a megye székhelyéről egy vonaton érkeztek haza Békés-
csabára Zsilinszky és Áchim. Utóbbi már előzőleg kirendelte az állomásra béreseit,

azok a vonatról gyanútlanul leszálló id. Zsilinszkyre vetették magukat, agyba-főbe verték, székérre dobták és kihajtottak vele Áchim tanyájára. Itt megismételték a já-szolhoz kötést, össze-vissza rugdalták áldozatukat, leköpködtek, majd félig ájultan kidobták a tanyához vezető útra. S mindez azért történt, mert Áchimot személyes piszkálódás miatt a megyegyűlésen az elnöklő alispán megbírságolta és id. Zsilinszky az alispán indítványa mellett szavazott.

Amikor a felháborító esemény megtörtént, a két Zsilinszky fiú, Endre és Gábor, mint szabadságos huszárönkéntesek éppen otthon tartózkodtak. Úgy érezték, a pohár betelt. Már az önkéntességi pertli miatt sem nyelheték le apjuk ismételt meggyaláztatását. Elmentek hát Áchimhoz, hogy felelősségre vonják. A lakásban csak a parasztvezér és egy cseléd lány tartózkodott. Áchim meglátván a két fiút, „Á, itt vagytok Zsilinszkyfattyak!” felkiáltással székét ragadott és Endrének rontott. A székét a két fiú közös erővel valahogy kicsavarta kezéből és figyelmeztették, hogy beszélni akarnak vele. Áchim mit sem törődve a megjegyzéssel, elkapta a közelebb álló Endrét, rövid tusakodás után a sarokban álló fekvőhelyre teperte, mellére térdelt és teljes erejéből szorítani kezdte a torkát. Endre már félig elvesztette öntudatát, amikor hallotta, hogy Gábor hátulról az őt fojtogató Áchimra szól és figyelmezteti, hogyha nem engedi el öccsét, löni fog. Szavát meg is ismételte. Áchim azonban nem hederített a felszólításra, tovább szorította Endre nyakát, mire azután eldőrdült Gábor revolvere. A golyó Áchim tomporába hatolt és korántsem lett volna halálos, ha a sebesült operáltatni engedi magát. Áchim azonban csak akkor egyezett bele a műtétbe, amikor a szepszis fellépett. Így aztán nem is lehetett őt megmenteni. (A periratok, de különösen dr. Vas Vilmosnak, Áchim egykori házi-orvosának 1965-ben előkerült visszaemlékezései tisztázták, hogy két lövés dőrdült el, melyek közül az egyik lágy részeket ért. Ez súlyos seb volt, bár a szepszist Áchim késedelmeskedése okozta. - Vigh Károly lektori megjegyzése.)

- Hidd el - egészítette ki Bajcsy-Zsilinszky ismertetését, - így történt minden s nem hiszem, hogy gyermeki felbuzdulásunkért tárgyilagosan bárki elmarasztalhatna bennünket. Két huszárönkéntes, az akkori reglama szerint, nem tűrhette el, hogy női hozzátartozóit indokolatlanul gyalázzák, apját pedig oly megszégyenítő módon megalázzák. Esküszöm neked mindenre, ami szent, meg sem fordult agyunkban, hogy fegyverhasználatig fajulhat a dolog, jöllehet a sértés súlyossága miatt ez sem lett volna természetellenes. Azt hittük, elég lesz a komoly figyelmeztetés, Áchim ráeszmél, hogy duhaj magatartása súlyos bajok előidézője lehet.

- Az pedig, hogy mi holmi „osztályítélet” végrehajtására vállalkoztunk volna, nevetséges demagógia és gonosz kitalálás. Ki volt személy szerint az az „osztály”-képviselő, aki tettükre „utasított” volna bennünket? Az uralkodó-osztály, mint egész, nem adhatott utasítást nekünk. És miért lettünk volna mi az uralkodó-osztály vak kiszolgálói, amikor egy tönkrement, rövid időre földet szerzett szlovák paraszttól származtunk? Mert áldott, jó apám művelt emberré vált? A műveltség, osztályválasztó tényező talán? Mellesleg meg kell jegyeznem, hogy azt, ami Áchim

igehirdetésében nem az összeférhetetlen természet gyűlölet-terméke volt, kifejezetten helyesletem. Heidelbergi diák koromban erről levelet is írtam apámnak és kértem, küldje el Áchim újságjának példányaait. És apám, az állítólagos dzsentrí, csodálkozás nélkül teljesítette kívánságomat. Én Áchimot jobb sorsra érdemes, képességekkel megáldott, vezetésre hivatott személynek tartottam, kizárólag féktelen természetének, gyűlölködő erőszakosságának köszönhető, hogy indulatai mellékes irányba terelték, hozzá méltatlan dolgokra pazarolta energiáját és jó tulajdonságait nem a köz javára fordította.

Meg kell jegyeznem, hogy amit Bajcsy-Zsilinszky szavaiként adok vissza, nem betű szerinti lejegyzés eredménye, de megközelítő hűséggel tükrözi Zsilinszky elbeszélésének lényegét. Megrendült volt, minden szaván átizzott az alaptalanul bántott és sokat nyelt férfi keserősége, megerőltetésébe került, hogy fogalmazása viszonylag szabatos és pontos legyen. Fel sem merülhetett bennem az a kétely, hogy nem a szintizta igazságot hallottam. Megköszöntem, hogy bizalmával tisztelt meg, hogy beavatott abba, ami titokként lengte körül. Ekkor árulta el, hogy mindezt ugyanígy elmondta Féja Géának is. Ebből nem volt nehéz megértenem, hogy közel hat esztendő együttműködése után ekkor nyertem el végleg bizalmát. Ezen a pálkővei délutánon megbizonyosodtam affelől, hogy minden Dybuk-szerű párhuzam, amivel Zsolt Béla egy Újságbeli cikkben Bajcsy-Zsilinszky Endre útját magyarázta, tetszetős írói kombináció csupán, de nincs kapcsolatban a valósággal. Bajcsy-Zsilinszky Endre, mint gyilkos, nem adoptálhatta áldozata eszméit. Egyszerűen azért nem, mert csak szenvedő alanya volt egy jogos felelősségrevonásnak, amely szerencsétlenségére gyilkossággal végződött.

A fentiekben alkalmoszerű pálkővei látogatások beszélgetéseinek emlékéit örökítettem meg, hiszen az ő lenttartózkodása is félig-meddig e fajta volt. 1937-ben vergődött el végre addig, úgy tudom, a Szabadság tulajdonjogának kényszerű elkótyavetyélése következtében, hogy a bérleti szerződés legfontosabb kikötésének, házépítési kötelezettségének eleget tehetett s ezzel a kis balatoni szeglet több lett számára, mint rövid pihenéseket, kikapcsolódásokat biztosító állomás. Hallatlan utánjárás és gondos mérlegelés előzte meg az építkezést. Bajcsy-Zsilinszky nem szokványos stílusban készült modern villafélét akart a partra emelni, hanem olyan építményt, amely jellegéből következőleg harmóniában van a múlttal és a tájjal. Néprajzi, népművészeti, helytörténeti, tájépítészeti művek garmadáját tanulmányozta át, míg véglegesen döntött. Mondhatnánk, maga tervezte meg a talpas, tornácos, régi dunántúli parasztkúriák miniatűrjét, a stílszerűséghez annyira ragaszkodva, hogy még zsindelezettni sem engedte a tetőt. Nádat alkalmazott erre a célra, mint régen a környék minden lakóházánál tették.

A ház elkészülte lassan, de észrevehetően megváltoztatta Bajcsy-Zsilinszky egész életrendjét. Pálkőve amolyan alkotóműhellyé nőtt; mihelyt napi-politikai elfoglaltsága nem kötötte a fővároshoz, haladék nélkül ide utazott. Közrejátszott ebben az a tény is, hogy a Szabadságot átvevő Serényi Gusztáv, minden megállapodást felrúgva

és csak üzleti szempontokat ismerve, véglegesen kitúrta őt a laptól s így az egyáltalán nem kötötte le. Néha több hétre vonult Pálkövére, télen is, mert ekkor a kispolgári szomszédok sem tartózkodtak lent és élvezhette a magányt. Fakutyázott, léket vágva fűrdött a jéghideg vízben és dolgozott hosszabb lélegzetű politikai munkáin.

Én ezekben az esztendőekben nyugaton kóboroltam s egyszer sem jutottam le hozzá. A háború kitörése azonban alaposan változtatott ezen a helyzeten. Nem sokkal előbb költözött ugyanis a Pálköve vasútállomását és a legközelebbi lakott helyet jelentő Balatonrendesre egyik közös, Párizsból hazatért barátunk, Bodnár Ödön és csábított mind gyakoribb látogatásra magához a szintén Párizsból ismert Rubletzky Gézával egyetemben. Ilyenkor, ha Bajcsy-Zsilinszky Endre is Pálkövén tartózkodott, elsőrendű kötelességünk volt mindjárt másnap megjelenni nála. Kiadós, hosszú beszélgetéseink természetesen főleg a háborút érintették. A gyors német sikerek kezdetének időszaka volt ez s mi olykor-olykor meghökkentünk. A nyugat elképesztő készségtelensége fejbe kólintott mindannyiunkat, fel-fel akadt szemünk, nem mértük-e fel rosszul az erőviszonyokat?

Egyedül Zsilinszky maradt mentes végig minden megingástól! Következésképpen és rendíthetetlenül hangoztatta, hogy Angliát tengeri fölény nélkül nem lehet lerohanani, a háború pedig ezen múlik, mivel hosszú távon fokozatosan érvényesülni fog a gazdasági erőkülönbség. Kettős csalódását azonban így sem leplezte. Egyrészt a franciák helyett szegénykezett a teljes összeomlás láttán, másrészt elképesztette az olaszok hullarablás-ízü beavatkozása. Ő tudniillik minden baloldalra történő eltolódása ellenére, az olasz hadüzenetig különbséget kívánt tenni fasizmus és náciizmus között. Nem Mussoliniben, hanem az olasz nép mélyen német-ellenes érzelmeiben bízott s szilárdan remélte, hogy a közvélemény egyöntetű ellenérzését Mussolini sem képes semmibe venni. Zsilinszky a németekkel nem rokonszenvező uralkodó családot, elsősorban Umbertót, valamint Badogliót vádolta. Szerinte nekik, Mussolinivel szemben is, a tömegekre kellett volna apellálniuk.

A következő lerohanáskor, 1941-ben úgy alakult, hogy a német lépést megelőzőleg az Adriabeli Korcsula szigetén tartózkodtam, s onnan a szállodai titkár jóindulatú tanácsára, az utolsó pillanatban, lóhalálában rohantam haza. Utána nem sokkal Pálkövén találkoztam Zsilinszkyvel és elmondtam néhány katonatiszttel, egyszerű polgárral folytatott beszélgetésem tartalmát. Ezek az emberek már számoltak azzal, hogy mi is teljesen a németek mellé sodródunk és óva intettek minden elhamarkodott cselekedettől. Én minden magyar megmozdulást az örök barátsági szerződés után elképzelhetetlennek tartottam s azt fejtegettem szállodai, vonatbeli vitatársaimnak, hogyha ez mégis bekövetkeznék, inkább baráti, mint barátságtalan lépésnek tekintsek részünkről. Abból indultam ki: ha mi szállunk meg területet, legalább azt kivonjuk a német katonai uralom hatálya alól s az ott lakó délszláv lakosságnak ez csak előny. Hiszen mi nem teremtünk számukra olyan elviselhetetlen helyzetet, a taposó német csizma helyett mindössze korlátolt kis hivatalnokcskák okvetetlenkedéseit kell elviselniük.

Meghökkénésemre: Zsilinszky teljesen elhibázottnak tartotta okoskodásomat és nyíltan tudomásomra adta, hogy meggondoltabb is lehettem volna. Szerinte a frissen kötött örök barátsági szerződés kizárt minden kiskaput s nekünk csak akkor lett volna szabad megszállók gyanánt fellépni, ha erre a cselekedetre a törvényes jugoszláv kormány felkér bennünket!

Vallotta, hogy vitás kérdéseinkkel meg kellett volna várni a háború végét s akkor, szabad nemzetként kellett volna tárgyalóasztalhoz ülnünk. Különben is, szegzezte le, az egész ügyet a következmények szemszögéből kellett volna megítélni. És ekkor olyasmit deklarált, amire akkoriban nagyon kevesen gondoltak. Megálapította, hogy Hitler rájött, miszerint Angliát nem kényszerítheti térdre, ezért fordítani kíván a támadás irányán. A Szovjetuniónak megy neki! Jugoszlávia lerohanása egyik láncszeme az új tervnek. Tudja, hogy a fegyverben levő jugoszláv hadsereg mindig komoly fenyegetés az oldalában, ezt a veszélyt igyekezett kiküszöbölni. Nekünk tehát, olvasta a fejemre, már azért sem lett volna szabad a Bácskát megszállnunk, hogy látszatra se legyünk Hitler bűnrészesei.

Súlyos baklövésnek nevezte a beavatkozást a Szovjetunióval szemben is. A Szovjetunió barátságáról tett tanúbizonyságot a negyvennyolcas zászlók visszaadásával, meg azzal, hogy a román kérdésben közös fellépést javasolt: ezért hát badarság volt a jóindulatot egy vármegyényi terület bizonytalan birtokbavételéért kockára tenni. Hangoztatta: érdekeink mindenben azonosak a Szovjetunióval.

Rosszállása akkor fokozódott elkeseredéssé, amikor itt, Pálkövén értesült, hogy Bárdossyék a bukovinai székelységet a Bácskába kívánják irányítani. Mint összegezte, Bárdossyt eddig csak ostoba, vénlány lelkületű, látóköri nélküli akarnoknak tartotta, új elgondolása viszont arra mutat, hogy végzetesen felelőtlen is. „Aki egy belső érintetlenségét évszázadokon keresztül megőrzött maroknyi népcsoportot tudatosan vesztébe küld, közönséges gazember!” - hangzik vissza fülembe ma is akkori megállapítása. Még aznap felkerekedett, hogy Pesten minden követ megmozgasson és a tervbevevett áttelepítés esztelenségéről meggyőzze az illetékeseket.

Néhány nap múltán érkezett vissza, teljesen letörten. Tájékoztatása szerint a kérdés lényegét Bethlen István megértette, vele közösen ment el Bárdossyhoz, de kettőjük összehangolt érvelése sem hatott. A szovjetellenes háborút elindító miniszterelnök ebben a kérdésben sem ismerte el rövidlátását. Arra a figyelmeztetésre, hogy háború idején, mindenképp vitásnak minősülő területre nem szabad annyi megpróbáltatást átszenvedett, faji hovatartozandóságában mindig hűnek bizonyult embereket kivetni, hetykén azt felelte, hogy a háború már eldőlt, tehát a terület sem vitás. „Mire mehet egy ország, amelyiknek ilyen tökkelütött miniszterelnöke van?” - tette fel a kérdést fogcsikorgatva Zsilinszky.

Szemben Pálkövével, Balatonbogláron, Teleki jóváhagyásával, menekült lengyeleket gyűjtöttek össze, akiknek nagy része még Jugoszlávia megrohanása előtt átszivárgott a déli határon és csatlakozott a nyugati szövetségesekhez. A tábor azonban fennmaradt, átalakult formában. Németországból megszökött és nálunk

menedéket kereső franciákat helyeztek el ott. A táborn senki sem őrizte, a menekültek kis körzetben szabadon járhattak-kelhetek s hogy-hogy nem, hamarosan értesültek, miszerint Pálkövén megtalálható a velük régtől rokonszenvező magyar politikus. Többen felkerekedtek közülük és átrándultak a tavon. Zsilinszky tárt karokkal fogadta őket s szemináriumszerű előadásokban ismertette meg velük a magyar történelmet, a régi francia-magyar kapcsolatokat, nem hallgatva el, mennyire oktan cselekedet volt, francia szempontból is, hogy Lajos annakidején Rákóczi, III. Napóleon az új szabadságharcot megindítani készülő emigrációt, az első világháború után pedig az önállósult Magyarországot könnyedén cserben hagyták.

Sok franciát döbrentett rá, hogy a németek ellenében mennyire közös az utunk s milyen hiba volt, hogy erősítés helyett alaposan legyengítettek bennünket. Az átlátogató hadifoglyok között számos tanár, kezdő diplomata, politikai pályára készülő pártfunkcionárius, hivatásos katona akadt. Zsilinszky tehát joggal érezhette, hogy komoly missziót teljesít, amikor a szemeket nyitogatja. Olykor széles viták bontakoztak ki, hiszen a francia nem adja meg könnyen magát s ezeknek Zsilinszky külön örült, mert alkalma nyílt a kérdések minél tüzetesebb megtárgyalására.

Bizonyos, hogy a balatonboglári francia foglyok közül sokan váltak magyarbaráttá. Ezek a franciák, talán éppen mert ilyen sikerrel jártak a találkozások, egyszer aztán figyelmeztetést kaptak, hogy ne látogassák Pálkövét, különben megvonják szabadmozgást biztosító kedvezményüket.

Nehéz volna határozottan állítani, de alapos valószínűsége van annak, hogy ezzel a francia-Zsilinszky fraternizálással volt összefüggésben az az 1942-es szándék, hogy a tábornt feloszlatják. Zsilinszky, akárcsak a bukovinai székelyek telepítési ügyével kapcsolatosan, ezúttal is gyorsan akcióba lépett. Ebben a kérdésben már több képviselőtársa támogatását sikerült biztosítani, közöttük kormánypártiakét is. Bárdossy azonban ezúttal is makacskodott s a kósza hír ezáltal komoly fenyegetéssé vált. A táborn csak az mentette meg, hogy időközben Horthy leváltotta Bárdossyt s az őt követő Kállay ilyen tekintetben megértőbbnek bizonyult.

Az említett akciók során, de a kormány háborús politikáját támadó és a béke megteremtését sürgető parlamenti szereplései során is azt kellett tapasztalnia Zsilinszkynek, hogy pártja, a Független Kisgazdapárt nem áll mögötte, ha lehet, elhúzódnak tőle, küzdelmében magára hagyják. Ez a „poltronság”, ahogy Zsilinszky ezt a viselkedést aposztrofálta, annyira felháborította, hogy a pártból való kilépés gondolata is megfogant benne. Erről egy nyári, egész napos lent tartózkodás során értesültem. Elmondta, hogy a pártjabeliek felállnak a parlamenti padokban és kisompolyognak a teremből, amikor ő szólásra emelkedik. Mindössze Vásáry István és Szentiványi Lajos maradnak mellette. A nyilas és imrédysta közbeszólók rohamát így, néhány szocialista segítségét is beleértve, legyengülten kell állnia. Azon gondolkodik, hogy kilépve, újra megalakítja az 1935-ös választási csatavesztés után felosztatott Nemzeti Radikális Pártot. Önállósulva szabadabban, bátrab-

ban veheti fel a harcot, nem kell mindig azzal törődnie, hogy a parlamenti vihar után, otthon, szemrehányásokat tesznek neki és „mérsékletre” igyekeznek kényszeríteni. Érdeklődött, hogy régi, fiatalabb párthívei miként fogadnák lépését? Nehéznek éreztem helyzetemet. Hiszen kérdésfeltevésének módjából könnyedén kiszűrhettem, milyen feleletre számít. Ellenkérdéssel válaszoltam. Nevezetesen azzal, számíthat-e a vele rokonszenvező két másik képviselő csatlakozására, ha szakít a Kisgazda Párttal? Egy ideig tűnődött, aztán őszintén beismerte, hogy aligha. Bírja két társa bizalmát, de nem hiszi, hogy a szakítás útján is követnék. A párt, bár gyáva emberek vezetik, kifelé mégiscsak komoly tömörülésnek számít s ennek előnyeit a két rokonszenvező nem adja fel.

Arra kértem Zsilinszkyt, gondolkozzék ő is a két társutas fejével. Hárman még pártot jelentenének, bár jelentéktelenné töpörödve, egyedül azonban a magányos farkas sorsa vár rá. Fenn kell tartania a látszatot, hogy mégiscsak komoly pártcsoporthoz tartozik. Kilépését a háború végére kell halasztania.

Komoran ebédeltünk meg s a hangulat délutánra sem engedett fel. Elválás előtt aztán Zsilinszky visszatért a témára, tudunkra adta, hogy Tombor Jenőtől hasonló tanácsot kapott, de csak kényszerűségből hajlik meg. Nyíltan, kertelés nélkül megvallotta, hogy a párt óvatosságát gyávaságnak tartja, a hivatalos vezetőket pedig alkalmatlan személyiségeknek a nehéz időben.

Mint említettem, Pálköve egyre inkább otthonná, alkotóműhellyé nőtt. Rengeteg újságcikk mellett Zsilinszky itt írta meg „Újabb történetírásunk bírálata” című, 137 oldalas tanulmányát, Szekfű Gyulához címzett levél formájában, valamint a Gensben, 1944-ben, angol nyelven megjelent „Transsylvania Past and Future” című, Erdély jövőjével foglalkozó művét. Mindkét kéziratát fel is olvasta ott helyben; a Szekfűhöz írt levelet többünknek, az angol nyelvű könyv magyar fogalmazványát külön nekem, mint erdélyi szülöttnek. Mindkét művel érdemes lenne behatóan foglalkozni. Ez az emlékezés azonban sem jellege, sem korlátozott terjedelme miatt nem bír el ennyit. Annyit azonban meg kell jegyeznem, hogy a „Szekfű-levél” ma is izgalmas olvasmány és összefoglaló jellegű megnyilatkozása az akkori Zsilinszkynek. Sok megállapítása azóta már vitatható, elavult, de híven mutatja be Zsilinszkyt, a gyakorlati politikust és a politikai gondolkodót. Azt mondhatjuk, ebben a munkában tulajdonképpen vallomást tesz politikus önmagáról, híven, őszintén vázolja fel beállítottságának alapjait, tetteinek rugóit és akkori szándékait. Aki teljes portréját tárgyilagosan, ferdítések és belemagyarázások nélkül akarja megrajzolni, nem nélkülözheti ezt az írást. A mű láttatón tárja fel, milyen alapos politikai, történeti, társadalomtudományi felkészültséggel rendelkezett, mind etikailag, mind felkészültségileg mennyire kiemelkedett kora porondon szereplő politikai szatócsai közül s mennyire csak a magyar nép sorsáért való aggodás befolyásolta állásfoglalásait.

Izzó magyarság süt elő soraiból, ez néha túlzásokra is ragadtatja, különösen ott, ahol a szellemtörténeti irányzat elmarasztalásában a német vazallusi gondolat

szálláscsinálásával vádolja Hóman mellett Szekfűt is. Ugyanakkor tiszteletet ébrazító a logika, amellyel a lázadó magyar szellem elsikkasztását olvassa fejére a Magyar Történet társszerzőinek.

Kemény arcúval jelentkezik azonban a szöveg mögött az egyetemes európai is, aki a magyar múlt nagyszerű tetteinek felsorakoztatása mellett minden addig szerepelt magyar politikusnál nagyobb hajlamosságot mutat a szomszéd országok problémái iránt, lázasan keresve a csatlakozási pontokat, amelyek a térség népeit összeforrasztják. Fejtegetéseinek elokvenciája, lendülete mindannyiunkat lenyűgözött. Komoly ellenvetést csak Kovács Imre tett; helytelenítette, hogy Zsilinszky Werbőcziben elhatárolta a jog-kodifikátort a gyakorlati politikustól. A megjegyzésre Zsilinszky hosszan válaszolt. Figyelmeztetett, hogy a jogászai gondolkodás elvetése óhatatlanul a jogrend tagadásához vezet s ez most éppen a java-magyar-ságot sújthatja. Nem is szélesedett el a vita.

Az Erdélyről szóló kézirat már komolyabb hullámokat kavart, de csak kettőnk között. Zsilinszky következtetéseiben odakonkludált, hogy a háború végén, Romániával együtt, a vesztes oldalon állunk majd, következésképp egyforma elbírálásra számíthatunk. Elsődleges fontosságú körülmény tehát, hogy a rendező hatalmakat helyesen tájékoztassák a bennünket elválasztó kérdés lényegéről. Állásfoglalásának kardinális eleme volt, hogy a délszlávok és lengyelek mellett a románokkal is elválaszthatatlan sorsközösségben élünk, hogy hátsó gondolatok nélkül, véglegesen meg kell békélnünk egymással; hogy csak a csatabárdok örökre szóló elásása biztosíthatja mindkét nép boldog jövőjét. E célt, szerinte, Erdély ügyének mindkét felet kielégítő rendezésével kell elérni. Ilyen rendezési modus vivendinek minősítette Erdély önállósítását, Svájc belső struktúrájához hasonlatos megoldással. Lényegében tehát Erdélyre szűkítette, amit Jászi annakidején egész Magyarországra szóló érvénnyel gondolt el. „Kantonokat” kívánt létesíteni, de nem földrajzi, hanem etnikai alapon történő beosztással, a teljes egyenjogúság biztosításával. Tervezete szerint két-két román, illetőleg magyar kanton alkotta volna az új állam alapjait s ezekhez csatlakozott volna ötödikként a szászok kantonja. A kormányzó parlamentet a kantonok delegáltjai választották volna, ez határozta volna meg a követendő irányelveket. Az új állam létét Románia és Magyarország egyként garantálta volna katonailag.

Az akkori helyzet alapján Erdély önállósulását reális elképzelésnek tartottam én is. A tervezetet mégis elhibáztottnak mertem nevezni, egyszerűen azért, mert egyensúly keresés okából nem a való tényekre alapozódott. Kifejtettem, hogy már a század elején számbeli hátrányba kerültünk s ennek mesterséges eltüntetését, ha őszintén keressük a megegyezést, nem erőszakolhatjuk. Transsylvania csak misztifikáció nélkül, a testvéri egyetértés jegyében alakulhat meg, kölcsönösen bizalommal kell lennünk tehát egymás irányában. Nem szabad megrettennünk attól a lehetőségtől, hogy a népesség arányát figyelembe véve, két magyar kantonnal szembe három román állíttassék fel. Szász kantonra pedig, mondatta belőlem az

akkor mindnyájunkba felgyülemlett keserűség, egyáltalán nincs szükség. Települjenek haza a Mutterlandba.

Erősen akadémikus jellegűnek tekintettem beszélgetésünket s bevallom, úgy képzeltem, Zsilinszky is inkább idealisztikus elképzelésként kezeli gondolatait. A heves visszahatás azonban, amellyel a szászok eltávolításának ötletét fogadta, meggyőzőtt, hogy Zsilinszky nem játszadozott. Ő, az engesztelhetetlen németellenes, képtelenségnek minősítette megjegyzésemet, hevesen tiltakozott annak gondolata ellen is, hogy a szászokat Erdélyből kitelepítsék. A történelmi jog megsértésének nevezte szándékomat s kioktatott, hogy a törökhódoltság utáni elnémetesítési törekvések jegyében végrehajtott svábtelepítések és a szászok Erdélybe kerülése közé nem szabad egyenlőségjelet tenni. A szászokat Árpád-házi királyaink hívták be, a városodást akarták előmozdítani általuk, ők tehát a vendégjog alapján, meghívásra tartózkodnak köztünk és románok között.

Enyhén fumigáló megjegyzést tettem az olyan jogról, amely vesztünket szolgálja, kijelentve, hogy a népek sorsának alakulásában mindig a nyers hatalmi helyzet a mérvadó. Ez érvényesült egész történelmünk folyamán velünk szemben, miért lennének hát kényesebbek, ha egyszer a mi lehetőségeink kedvezőbbek? Általában lobbánékony ember hírében állt. Azt tartották róla, hogy felhevült állapotában nem ismer kíméletet. Én azonban hosszú, mellette töltött esztendőik során még sohasem idéztem fejemre haragját. Most megtörtént. Szememre lobbantotta, hogy méltatlan vagyok barátságára, nem ilyen magatartást tanulhattam tőle. Az ellenünk elkövetett jogtalanság nem hatalmaz fel bennünket hasonló jogtalanságra, mondotta keményen. És ha lehet valakit szemmel kidobni - most ez bekövetkezett. Nem is maradtam. Távoztomban mindössze annyit jegyeztem meg, hogy tervezete voltaképpen a szászokat teszi a mérleg nyelvévé. Ez pedig azt jelenti, hogy a három néptörzs közül a legkisebb létszámú akarata érvényesül, Transsylvania lényegében fiók-Németországgá válik. Azzal az érzéssel jöttem el, hogy 15 éve fennálló kapcsolatunknak befellegzett. Hiszen híre hirdette, Zsilinszky nem ismer visszakozást, hajlíthatatlan a konokságig, kivált elvi kérdésekben. Ezt tapasztalhattam is néhányszor.

Letörten ültem az állomási rangot viselő rendesi bakterház mögötti Nádasi-penzió kertjében a következő napon is, amikor hirnök jött „pihegve”, hogy a „képviselő úr” vár az állomáson. Igen meglepődtem. Először, mert nem hittem, hogy valaha is szóba áll még velem; másodszor pedig, mert a pesti vonat jó háromnegyed óra múlva volt esedékes, ő pedig az utolsó pillanatnál előbb soha nem jött vonathoz. Gyakran a bakter-állomásfőnöknek vissza kellett tartani a szerelvényt, hogy a töltés mellett futólépésben érkező Zsilinszky felkapaszkodhassék.

Valóban a bakterház előtti, kavicsal felszórt előtéren várt és megkezdődött a vonat befutásáig tartó beszélgetésünk. Fel-le sétálgattunk s közben Zsilinszky elmondta, hogy sokat gondolkodott elmúlt napi összecsapásunkon s a fiók-Németországot emlegető megjegyzésem szegét ütött a fejébe. Úgy döntött, hogy haladéknélkül Pestre utazik, tanácskozik vele egyívású, benső barátaival, s az ő hozzászólá-

suktól tesz függővé mindent. Kért, hogy két nap múlva várjam a délutáni vonatnál. Azt azonban eleve kijelentette, hogy a meghívásra Erdélybe települt szászok elűzéséről szó sem lehet.

Két nap múlva vártam a vonatnál. Közölte, hogy sürgősen átdolgozza kéziratát, mert Svájcban már reklamációt kapott, az új változatban már három román, két magyar és egy szász kantont tervez. Mint később kiderítettem, főként Tombor Jenővel tárgyalt meg a kérdést. Később Ligeti Ernővel is beszéltem s a neves erdélyi író barátilag vállon veregetett. Zsilinszky tudniillik vele és Spectatorral, a kiváló publicistával is értekezett előttem s ők hajszálra ugyanazt hozták fel a tervezet ellen, mint jómagam.

A könyv a háború utolsó évének kavargásában elsüllyedt, feltehetőleg kezébe sem jutott azoknak, akiknek Zsilinszky szánta. Ám úgy éreztem, az úgy jellemző mozanatait nem hallgathatom el, mivel ezek szerfölött jellemzők Zsilinszkyre. Tanúbizonyságai annak, milyen mély volt benne a szomszédokkal való igazi, fenntartás nélküli kibékülés és együttélés szándéka, egyúttal pedig vallanak arról is, hogy a politikai köztudat szerint merev, önfejűnek hirdetett férfiú kímázható volt elképzeléséből, ha a felsorakoztatott ellenérvek nyomásak és elfogadhatók voltak. Bizonyosság az eset mély humanizmusáról, továbbá arról is, hogy nem üres fecsegés volt nála, amikor Szekfű Gyulától a jogi érzékenységet kérte számon. Amikor ádáz németellenessége szembekerült az igazságosság elvével, habozás nélkül az utóbbi mellett tört lándzsát. Ez volt etikus.

Nem politikai vonatkozású, de felettebb jellemző felfogására az is, ahogy a földi javak dolgát nézte. Már említettem, mennyire izgatta, mi lesz Pálkövével, ha lejár a 16 éves bérleti szerződés. Miután „yachttulajdonos” is lett, (az elvesztett Független Magyarország című hétfői lapért kapott vigasztalást fordította teljes egészében a hajó megvásárlására) a Balatonhoz fűződő kapcsolata új szállal vastagodott. Szívesen vágott neki a hullámoknak „Nádirigójával”, mert ezek a vízi kósztalások a termékeny gondolkodás közbeiktatott szüneteiként felfrissítették. Sokszor csak megjött, sebtében kikötötte a vitorlást s már rohant is az íróasztalhoz, hogy a vízenlét szellemi pihenése során felhalmozódott anyagot papírra vesse. Nos, az évek peregetek, a szerződés lejártának ideje vésszen közeledett. Zsilinszky aggályosan latolgatta, vajjon Kővágóörs község előljáróságában lesz-e annyi megértés, hogy meghosszabbítsa vele a szerződést? A hivatalos politikával való mind élesebb szembefordulása miatt nem reménykedett. Felvettem a kérdést, miért nem gondol inkább azzal, hogy az alig kétszáz négyszögölnyi földnyelvecskét véglegesen megszerezze? Tudtam, hogy politikai ellentétei dacára a belügyminiszter sokra becsüli őt. Arra ösztökeltem, hogy az ő igénybevételével gyakoroljon nyomást a községre. Morcos lett, megrázta a fejét. Elutasította annak gondolatát, hogy az ellenféltől szívességet fogadjon el. Attól tartott, adott esetben ez esetleg érinthetné, megkarcolhatná állásfoglalása határozottságát.

Ismertem már annyira, hogy ezt a bogarat nem lehet kivenni a fejéből. Merész kanyarodással új ötlettel álltam elő. A bérlet földnyelvből ugyanis a szélén levő

keskeny sáv a MÁV tulajdona volt, ajánlatom arra célzott, hogy akkor legalább ezt a keskeny szegélyt szerezzék meg. Ezzel gyűrűt vont volna a község területe köré, tehát kényszerítette volna Kővágóörsöt, hogy eladja neki a körülzárt csíkot. Hivatkoztam arra, hogy tudomásom szerint a MÁV akkori elnök-vezérigazgatójával, Senn Ottóval jó barátságban van, intézze el vele a jelentéktelen ügyet. Dr. Borbély Mihály, a Franklin Kiadó lektora, a Rendesre szintén le-lélatogató harcostárs volt jelen, élénken helyeselte indítványomat. Magyarazatként hozzátette, hogy Senn nem politikai személy, a tőle elfogadott szívesség nem kötelez semmire. Zsilinszky bal szája szegletében hosszú, párbajból visszamaradt heg húzódott a fül irányába, ez vonaglott meg szavaink nyomán. Ez az indulat jele volt arcán. Ki is tört. Pattogó hangon adta értésünkre, hogy ő senki közbenjárását nem hajlandó igénybevenni, de meg nem is törekszik földtulajdonra. Éppen elegen rágalmazták földbirtokos ivadéknak, nem akarja, hogy ellenségeinek akár kétszáz négyszögöl erejéig is igazuk legyen. Őt semmilyen tulajdonjog nem érdekli, élete végéig van szüksége csupán a területre, hogy nyugodtan írhasson, ezt pedig törpebérleti mivoltában is elérheti. Itt aztán némileg felengedett, mert a „törpebérleti” minősítést tréfásan ő adományozta magának, tetszelegve abban, hogy ilyen minőségben alighanem az ország legkisebb területét birtokolja. Kifejezte reményét, hogy a háború után talán elismerik a nemzet érdekében végzett munkáját s haláláig törpebérleti maradhat.

- És ha a háború még tart, amikor a bérleti szerződés lejár? — akadékoskodott Borbély Mihály. — Két szék között a pad alá kerülhetsz.

Zsilinszky azzal zárta az eszmecserét, hogy ha a háború annyira elhúzódik, számára úgysem lesz érdekes már Pálköve. A hosszú háború bizonyosan felemésztí.

Az eset mindenestre híven tanúsítja teljes közömbösségét a földi javak, vagy csak az egyszerű, kinek-kinek szükséges emberi kényelem iránt. Kedvenc helyét, az egyetlen, amelyhez a „lakás-komfort” miatt kötődött, (Tarpa az emberei miatt állott közel szívéhez), nem akarta mindenáron magához láncolni. Pusztán csak élni akart rajta, míg gyertyája el nem fogy...

Bajcsy-Zsilinszky körül sok téves vagy rosszindulatú ráfogás kering, ilyen többek között az a beállítás is, hogy náciellenessége kizárólag nacionalista megalapozottsággal bírt s a Szovjetunióval való együttműködésnek még a gondolatát is visszatartotta.

Nem tagadható, hogy pályája elején határozottan kommunistaellenes volt s ebbeli beállítottságának utórezgéseit még felfoghattam a húszas évek végén, a harmincas évek elején is, amikor hívéül és lapja munkatársául szegődtem.

Ám - mondjuk ki kereken - a tárgyalagos vele érintkező már abban az időben megállapíthatta: ellenérzése félelemre alapozódott. Úgy vélte még akkor, a kommunistáknak közömbös a nemzet léte. Az a legkevésbé sem aggasztotta például, hogy az uralkodó rétegek elvesztik hatalmukat és az ország kormányzása a munkások, parasztok kezébe kerül. Ellenkezőleg. Következtesen és makacsul vallotta, hogy minden paraszt „úr”-nak, tehát vezetésre alkalmasnak született, posztokba emelésük

a jövő boldogulás záloga. A munkásságtól, mint osztálytól sem idegenkedett. Megítélésükön azonban kétségkívül közrejátszott az 1918-1919-es forradalmak elítélése. Fenntartásai azért voltak, mert helytelenítette a nemzetköziség ideológiáját. A termelő eszközök teljes társadalmi tulajdonbavételét sem helyeselte, különösen a föld szocializálását nem. Kisparaszti gazdaságokra épült jövőt szeretett volna, szövetkezeti összefogással, többé-kevésbé dán mintára. Ebbeli felfogásában azonban egyáltalán nem volt merev. Úgy tartotta, ezekről a problémákról vitatkozni lehet, sőt, kell. Ezt bizonyítja, hogy a nagyüzemi gazdálkodás mellett lándzsát törő Adorján János könyveit forgatta. Tisztában volt, hogy Adorján lényegében burkoltan a kolhozrendszer propagálja. Szempontjait figyelemre méltónak nevezte s beszélt is vele erről.

Ismétlem, nagyjából ez volt felfogása már akkor is, amikor csak egyszerűen „kiábrándult fajvédő”-nek számított. Ezt a magyarság-féltésből fakadó kommunista ellenességet, mint más helyen már megírtam s mint azt Kodolányi János is megerősítette „Visszapillantó tükkör” című művében, 1934 tavaszán, baranyai utazásunk során érte az első repedés. Akkor találkozott először komoly intellektuella, aki egyként volt kommunista és magyar. Ettől kezdve fokozatosan tolódott balra, metszette el a jobboldalhoz kötődő szálat s váltak legfőbb politikai barátai vá a szocialisták: Peyer, Szakasits, Szeder, Reisinger. Szakasits Árpáddal, mint a Népszava főszerkesztőjével került jó kapcsolatba, akit Kállai Gyulával együtt a Hadik laktanyából is kihozatott. Szakasits egyébként Pálkövén is meglátogatta Zsilinszkyt. A parlamenti újságírók közül is a közismerten kommunista Kállai Gyulát és a szimpatizáns Barcs Sándort választotta bizalmasaiul: őket avatta be, milyen akciókra készül a képviselőházban. A Szovjetunió megrohanása után, a kezdeti német győzelmek idején, ő tartotta mindannyiunkban a hitet, állhatatosan hangoztatva, hogy az „orosz medve” hamarosan felülkerekedik és megfordítja a harci helyzetet. Szuvarovot, Kutuzovot idézte gyakorta, mint akik megteremtették a térrel való operáció iskoláját, jósolva, hogy ennek a taktikának megismétlése nyakát szegi Hitlernek is.

Schönherz Zoltán poréban történt kiállása közismert. Azok, akik most fanyalognak Zsilinszky baloldaliságán, vajjon akkor és ott merték volna-e azt vallani, amit Zsilinszky vallott?

Pusztán ez az egy kiállítás is annak bizonyítéka, hogy száznolcvan fokok fordulat következett be nála, hangsúlyozom, nem a nemzeti radikalizmus hirdetőjével, hanem a régi fajvédővel szemben.

Az igazság érdekében természetesen nem hallgatható el az sem, hogy bizonyos fenntartások azért tovább éltek benne.

Főleg attól tartott, hogy a háborút követő rendezés során a Szovjetunió politikailag büntetni kíván bennünket Bárdossy háború-vállalása miatt és ez a benesi szempontok érvényesülésének kedvez majd. Barátai, akik külön tanulmányt érdemelnének, általában azzal „nyugtatták”, hogy a rendezés az angolszászok kezében

lesz, félelme indokolatlan. Hogy ezek az érvek mennyire győzték meg Zsilinszkyt, hadd álljon itt egy négyesben lefolyt beszélgetésünk története.

1943 húsvétján Rubletzky Gézával és dr. Borbély Mihállyal hármásban utaztunk Rendesre, ahonnan aztán sürgősen kilátogattunk Pálkövére. A ház gazdáját régi, elnyűtt, napszitta barna shortjában, meztelen felső testtel találtuk: egy falubeli öreg napszámos társaságában földet forgatott újonnan létesítendő „szőlőhegyén”. Az elnevezés Zsilinszky évődös kedvének volt egyik terméke. Valójában a töltés felőli, dombos partszegélyt jelentette, borjúnyi, kiemelkedő sziklával. A két-három méter széles csík művelés alá vonását igazán nem lehetett ésszerűnek tekinteni: mit adhatott az olyan föld, amelyből emelőrudakkal, feszítővasakkal kellett a tömböket eltávolítani? Dehát Bajcsy-Zsilinszky szerényke „törpebérletén” semmit sem a racionális megfontolás jegyében cselekedett. A mélyen beágyazódott kőóriásokkal való birkózást is a birkózás kedvéért csinálta, szellemi pihentetőnek szánta a gyakorlat kőbányászt is próbára tevő munkát. Különösen kedve telt abban, ha valamit maga, erőfeszítéssel teremtett meg. A saját kezével ültetett fügecserejét is ezért babusgatta különös gondnal. Meglátva bennünket, felkurjantott: „ilyen segítségekre van éppen szükségünk!” és menten munkába állított bennünket.

Jó két órát emeltünk, görgettünk, gurigáztunk s bizony „éreztek” már az íróasztali körmölésben elpuhult derekunkat, amikor a háziasszony jóvoltából asztalra készített uzsonna elé parancsolt bennünket. A ház tornácának jobb szegletében álló, népi faragásos alkotmányon jóféle szalonna, kolbász, szalámi, sajt mosolygott ránk, amelyek abban az időben bizony már ritkaságszámba mentek. Zsilinszky büszkén tudósított, hogy egyik hú paraszthívének ajándékát fogyaszthatjuk. A bor Révfülöpről, Miklós Aladár szőlőjéből került a finom harapnivaló mellé.

Szinte el sem lehetett kerülni, hogy a beszélgetés ne zökkenjen hamarosan a háború témájára. A kimenetelt illetőleg akkor már mi is magabiztosak voltunk. Anál inkább izgatott valamennyiünket, miként csattan majd az ostor a hátunkon. Rubletzky a Revíziós Ligánál dolgozott akkor, amely a közhiedelemmel ellentétben, Fall Endre vezetésével, már a háború előtt letért eredeti rendeltetési útjáról s amolyan hivatalos külpolitika mögötti tevékenységet fejtett ki. Nyugatra vezető titkos csatorna volt, Genfben, Stockholmban, Lisszabonban különösen talpraesett ügynökökkel, akik ügyesen kiépített összeköttetések felhasználásával igyekeztek a nyugati szövetségesek ottani képviselői felé minél gyümölcsözőbb kapcsolatot kiépíteni, elhatárolva magukat a hivatalos, német-barát politikától. Rubletzky ezeknek az ügynököknek frissen hazaküldött jelentéseiről számolt be örömmel. Hamis szemhunyorítással kísért elégtétellel „súgta meg”, hogy egyik, kint dolgozó, jóvágású fiúnak sikerült Churchill családjának egyik nőtagjával kapcsolatokat kialakítani s ez milyen hasznot jelenthet az elkövetkezendő időkben.

Természetesnek vettem volna, hogy a hír Zsilinszkyt is jókedvre hangolja, de nem ez történt. Elkomolyodott, szó nélkül koccintott, majd hörpintve a borból, azt a meglepő kijelentést tette, hogy egy ilyen kapcsolat Bevin felé sokkal célravezetőbb

lenne. Azért lepődtem meg különösen, mert az angol miniszterelnököt igazi, nagy formátumú államférfinak tartotta s eddig az ő széles látókörében bízott leginkább. Meglepődésemnek kifejezést is adtam.

- Nem Churchill képességeivel van baj - jegyezte meg Zsilinszky, külön hangsúlyozva minden szót-, arról változatlan a véleményem. A tömeg azonban ritkán értékeli vezetőiben a képességeket. Ez a sors vár Churchillre is. Ő nyeri meg az angoloknak a háborút, az első választáson mégis a munkáspárt fog győzni, tehát Bevin lesz az angol külpolitika irányítója. Emiatt kellene a kapcsolatokat feléje keresni.

Rubletzky is, jómagam is csak bámultunk, elképzelhetetlennek tartottuk az angol nép ilyen fokú „hálátlanságát”. Zsilinszky reális szemléletmódra figyelmeztetett s meggyőződéssel hangoztatta abbeli hitét, hogy a háborút általános barátsárolás követi. Nem titkolta, hogy erre a várható kifejlésre Kállay miniszterelnököt is figyelmeztette, azzal a céllal, hogy ne pazarolja hiába erejét a fennálló rend megmentésére. Helyeselte Kállaynak azt a tettét, hogy fokozatosan nyugatbarát diplomákkal cserélte ki a semleges államokban levő követések vezetőit, de nem titkolta előtte azt a véleményét sem, hogy ez kevés az üdvösséghez. A kormánynak, szerinte, az utána következő, más világnézetű kormány helyzetét kell megkönnyítenie, ezt kívánja az eszélyesség, a mindennek fölött álló nemzet érdeke. És ekkor érkezünk el a legmeglepőbb fordulathoz. Egyoldalúnak, következtetésképp keveset érőnek nevezett minden diplomáciai erőfeszítést, legyen az hivatalos, vagy bújtatott, amely nem vet számot a harmadik és talán legfontosabb tényezővel: a Szovjetunióval.

A negyvennyolcas zászlók visszaadásakor, a román válság idején mutatott magyarbarát szovjet megnyilatkozások idején, a kezdeti német előnyomulás őrző diadalmámmorával szembeszállva tett már a Szovjetunió fontosságát és jóhiszeműségét elismerő nyilatkozatokat Zsilinszky. Ám amit most mondott, már határozott állásfoglalás volt.

Borbély felvillanyozódva tudakolta, mit jelent a házigazda kijelentése gyakorlatilag? Zsilinszky hosszan válaszolt. Igyekszem a lehető legnagyobb pontossággal összefoglalni a lényegét. Hivatkozott a hadihelyzetre, a vállalt terhek arányára, amely tényekből természetzerűleg következik; hogy a Szovjetunió szava mindenben döntő lesz.

Megint a realitást említette s balgának nevezett minden olyan politikát, amely arra számít, hogy a harctereken első Szovjetet a tárgyalóasztalnál másodhegedűsi szerepkörbe lehet visszaszorítani. Elismerte Sztálin komoly államférfiúi képességeit, ezért - mondotta akkor - ha van is fenntartás bennünk irányában, félre kell azt tenni. Bizonyos vonatkozásban előnyösnek is nevezte azt a körülményt, hogy a Szovjet tényező lesz a békekonzferencián. Feltételezte, hogy az oroszok otthonosabban igazodnak el a közép-európai politikai szövvényben és alkalmasint pártatlanabbak is lesznek, mint amilyenek az első világháború után az antant hatalmak bizonyultak. „Ha semmi mást nem remélhetünk tőlük - mondotta határozottan -

az bizonyos, hogy a megfojtásunkra fenekedő, fertály-sovinizmusokat megzabolazzák”. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy kapcsolatot kell találni a Szovjetunió felé is - honi kommunistáink megnyerése révén.

A lehetőségek latolgatása közben aztán Rubletzky felvetette, hogy a vele baráti kapcsolatot tartó Pálffy György közvetítésével, az itthoniak vezérének tekinthető Rajk Lászlót kellene megközelíteni. Zsilinszky azonban tájékozatlan volt a Kirgiz fedőnév alatt tevékenykedő vezetőemberről s elutasítóan megrázta fejét. Ő az akkor itthon tevékenykedő kommunisták közül Kállai Gyulát értékelte legmagasabbra. Borbély azonban sietett figyelmeztetni bennünket, hogy a kommunistáknál pártfegyelem van, teljesen valószínűtlen tehát, hogy a rendszer elsepréséért küzdő párt beleegyezését adná akár Rajk, akár Kállai titkos kijuttatásához, hogy kint a hatalmon levő reakciós irányzat megbízásából tárgyaljanak.

Az estebe nyúló beszélgetés vége mégis az lett, tapogatózni kellene legalább, mit lehet elérni. Szóba került az is, hogy Kállairól a miniszterelnök Kállayval tárgyaljon Zsilinszky. Erre azonban, tudtommal, nem került sor. Fall Endre azzal ellenezte meg a tervet, hogy a nyilasok, besúgóik útján, hamar értesülnének mindenről, parlamenti botrányt rendeznének s azt is kikényszeríthetnék, hogy hazaárulás címén Zsilinszkyt megfosszák mandátumától. A kormány nem is vállalatna ekkora kockázatot, mert német beavatkozást hívna ki maga ellen és távoznia kellene. A „napkeleti bölcsek” többsége is osztotta Fall aggodalmait, hozzátéve, hogy Zsilinszky az újvidéki vérengzések bűnösei ellen folytatott harc miatt úgyis exponált helyzetben van - új akciójának kipattanása esetén nyílt kommunista-barátsággal vádolnák meg s ezzel csak megkönnyítené a nyilasok helyzetét, akik mindenáron ki akarják szorítani a parlamentből.

Zsilinszky elfogadta az érvelést. Hozzá tehetem, nem szívesen. Meggyőződése volt, hogy az ilyen próbálkozás sok előnyt hozhatna. Odáig nem jutott el, hogy kommunista legyen, ilyen állítani a tények meghamisítása volna, de népfrontos együttműködésre való hajlandósága ebből a hamvába hullt tervből is kitetszik.

Utolsó nyara Pálkövén az 1943-i volt. Ebben az évben viszonylag kevesebbet tartózkodott lent, inkább csak leszaladt. A Nádirigóval kifutott a Balatonra, kóborolt egyet s rövid vízbe merítkezés után sietett vissza Pestre. Tárgyalások kötötték le minden idejét. Lankadatlan kitartással küzdött az újvidéki vérengzés reparációjáért, tanácskozott ellenzéki politikusokkal, hogy háborúellenes, egységes fellépésre bírja őket és fáradhatatlanul ostromolta Kállayt, hogy tevőleges elhatározásra bírja.

Az év őszén, szüret idején, egy rövid leruccanás alkalmával utoljára még vendége lehettem. Mintha megéreztem volna, hogy soha többé nem ülünk a nyurga topolyák alatt vagy a ház ambitusán együtt. Ennek a találkozásnak minden emléke mélyen belém rögződött.

Árnyékban már hűvös volt az idő. Öblös kikötőjének keleti partjára húzódtunk, ahová még a Badacsony mögött lehullni készülő nap küldött kevéske meleget.

Mickó boros üveget tett egyik parti lapos, kiálló kőre, a házigazda pedig sűrűn töltögetett. Ezúttal nem volt borongós. Nem kísértették a jövőt illető bizonytalan sejtelmek, láthatólag kirostálta magából a gondokat. Örömmel újságolta, hogy végre pártjában nyiladozik a képviselőtársak szeme, Tildy is hajlandó valamelyest megkeményíteni gerincét s a sporadikusan szétszórt ellenzéki személyiségeket valószínűleg sikerül közös nevezőre hozni. Egyesülve majd fokozni tudják a Kállayra gyakorolt nyomást s ennek, remélhetőleg, lesz foganatja. „Ez az utolsó erőfeszitésem - mondta szinte biztonságérzettel. - Megtámogatom még Óz oroszlánját, (ezzel a gúnyos kitételrel aposztrofálta a miniszterelnököt) hogy kiugorjunk idejében a háborúból. Ezzel aztán teljesítettem is, ami kötelességem. Utána visszavonulok ide, navigálok a Balatonon s talán megírom az utolsó három év harcát. Szép lenne, ha politikai pályafutásom így fejezhetném be. A földosztást majd elvégzitek ti, jóval fiatalabbak”.

Hangzatra dlszerénykedésnek is tűnhetett volna kijelentése, ám vannak pillanatok, amikor az ember belső reflexei csálthatatlanul működnek s ez ilyen pillanat volt. Éreztem, azt mondta, ami foglalkoztatja. Azonnal ellene berzenkedtem. Hevesen és meggyőződéssel. Elképzelhetetlennek tartottam ugyanis, hogy elgondolásai sikeres keresztülvitele esetén, ő, aki az események legfőbb előmozdítójának mondható majd, egyszerűen visszavonulhasson remetének. Kivihetetlennek és következtetlennek neveztem elképzelését. Azt mondtam, akár tetszik, akár nem, a cselekvés vállalása elől nem térhet ki. Erre fogja kényszeríteni maga a magyar nép és ezt kívánják a szövetségesek is. Nem futhat el az alkotás elől, aki az előfeltételek megteremtésében élen járt. Sohasem láttam még megrezenni sem, most azonban valósággal visszaretent. Azzal válaszolt: helytelenül mérem fel a dolgokat! Reá a kibontakozás során egyáltalán nem lehet szükség. Az ilyen feladatokat a történelem folyamán mindig a kis praktikisták végezték el és ez így helyes. A tennivalók kiporciózására, végrehajtására, a szívós aprómunkára születtek az alkalmasok.

Először történt köztünk, hogy ő védekezett és én támadtam. Megviselt idegeire, pihenni vágyására, az alkudozásokra való tehetségtelenségére és hasonló más érvekre hivatkozott. Végülis nem tudtam megállni, hogy ki ne csomagoljak: „Ne haragudj Bandi bácsi, de a te visszahúzóddási szándékod azokat igazolja, akik állítják, hogy csak gondolataid, célkitűzéseid épkezlábak, cselekvésre viszont képtelen vagy. Irtózol a hatalom gondolatától, mi más ez, mint a tehetetlenség bevallása?! Most már elhiszem, azért alakítottál külön pártot, hogy mindig kicsiny maradj s a hatalom megragadására sohase legyen esélyed. Cserbenhagyod azokat, akik benned bíznak”. Vártam, hogy erélyesen rendre utasítson és értésemre adja, hogy elvettem a sulykot. Csodálkozásomra nem ezt cselekedte. Töltött és minden átmenet nélkül arról kérdezett, hogy barátunknak, Bodnárnak hogy fizet majd a szőlő?

Kitérőjét olybá vettem, hogy okvetetlenkedő, illetéktelen szájjáratónak tart, aki nem érdemel választ. Nagy-nagy hézagokkal, kihagyásokkal kihúztunk még egy beszélgetéses félórát, aztán felálltam, hogy elköszönjek.

Máskor is elkísért a kapuig, így nem találtam szokatlanak, hogy velem indul. Ezúttal azonban nem állt meg a kijárat torkában, hanem jött mellettem tovább. Poroszkálósan, magába mélyedve.

Pálkövénél van egy „idegenforgalmi” pontja, a vasúti töltés és a Balaton közötti savanyúkút. Ásványvíz fakad itt; Révfölöpről, Rendesről, Kővágóörsről számosan zárandokolnak ide, hogy korsóikat megmerítsék. Ekkor is egy egyszerű öltözetű asszony hajolt a barlangformájú mélyedés fölé, hogy teletöltse edényét. Zsilinszky úgy állt meg, mintha erre a kanna-gübbeszítő nőre lenne kíváncsi. Holott az öbölnél abbahagyott téma izgatta.

-Foglalkoztat, amit a parton mondtál - köszöriült egyet a torkán. - Azt hiszem, gombán eltűzöd jelentőségemet. Miért kellene valakinek továbbgürcölni, ha egyszer elérte a politikai nyugdíj-korhatárt?

- Azért Bandi bácsi —, feleltem nyomatékosan, — mert a kiugrás sikere esetén mégcsak az új élet előfeltétele teremthető meg. Újjá kell varázsolni ezt az országot s a feladat elől egyszerűen nem térhetsz ki. Ha mások nem, rákényszerítenek erre a frontról visszaáramló katonák, akik szenvedéseik megváltóját látják majd benned.

Badacsony mögött már korábban lebukott a vörösre változott világító korong, a hegy tömör árnyékká komorodott, sötétén, behemót testének súlyával hajolt a táj fölé. Zsilinszky szeme e fenyegető mozdulatlanság felé kalandozott.

- Nem, nem, nincs igazad! — rázta fejét tagadólag.

- Amit csinálok nem több, mint amit egy ezredparancsnok tesz, akinek csapatát elvágta a törzstől s azt neki kell megmentenie. Kívágom magamat az egységgel a gyűrűből s ezzel helyreáll a vezetés folyamatossága.

Elváltunk. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy a hatalomtól való ösztönös ódzkodás, legbensőbb lényének jellemzője. Adni magából, ami tulajdona; verekedni azért, amiben hisz, de sohasem a személyi haszon reményében.

Energiaja nem olyan töltésű volt, hogy a mindennapi munka szolgálatába lehetett volna fogni. Félelem nélküli, középkori szemléletű lovag volt, az a fajta, aki kiáll a bajvívó térré, hogy megvívjon a sereg nevében s ha úgy adódik, meghaljon simán, teatralitás nélkül. A cselekvőképtelenségéről terjesztett vádak igazak voltak, de kizárólag ilyen értelemben. Majdnem bizonyos, hogy hatalom-viselőként nehezen találta volna helyét, egyszerűen azért, mert a sereg előtt véghez vitt párbajjal teljesítettnek érezte volna kötelességét. A halálnál is súlyosabb megpróbáltatás lett volna számára a pozíció.

/Megjelent a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
9. sz. kötetében/

Bajcsy-Zsilinszky Endrére is sor került tehát, az ellenforradalom már őt sem bírja el: neve sorozatban került le a Pest környéki utcák falairól. Az az érv, hogy „túl sok utca van elnevezve róla” cinikus: próbálna csak valaki ezen a címen Árpád vagy Szent István utcátábláihoz nyúlni! Nem, urak! Mondjuk csak meg őszintén: önök a németellenes magyar ellenállás emlékét kívánják népünk szívéből kitörölni.

Dehát, jó urak! Valamire hadd emlékeztessem önöket! Önök üvöltöztek és toporzékoltak éjjel-nappal, hogy a „magyar nem volt fasiszta nép”! Ennek ellenkezőjét ugyan nagyon kevesen állították, de önök azért üvöltöztek és toporzékoltak. De állításukban legalább sok volt az igazság, ha ennek az igazságnak nem is az üvöltözés és toporzékolás lett volna legmértöbb kifejezője. Az aktív fasiszták száma nem volt magasabb Magyarországon, mint a német megszállás alatt álló országok átlagában. Az viszont igaz, hogy a német megszállással szembeni ellenállás méretei nagyon csekélyek voltak, és erre csak részleges magyarázatot ad az, hogy a németek az országot csak a háború késői szakaszában szállták meg. Mindenekelőtt 1944. március 19., október 15. székelyteljes jelenetei indították - többek között - Bibót arra, hogy 1945-46-ban a magyar nép fasiszta fertőzöttségének okait elemezze.

De ha valaki nagyon szívére veszi a „fasiszta nép” legendája elleni harcot, aligha tehetne okosabbat, mint hogy a magyar ellenállás tényeit vonultatja fel. Számomra Ságvári Endre nevének és emléktáblájának eltávolítása a város közepéből is fölötébb visszataszító: erős és független szellemét - ha 1944-ben életben marad - sokkal jobban el tudnám képzelni a Rákosi-korszak áldozatai, mint apparátcsikjai vagy titkosrendőrfőnökei között, de hát ma kézlegyintéssel szokták az ilyen problémákat elintézni: „kommunista volt”.

Ám Bajcsy-Zsilinszkyról ezt a legenyhébben szólva sem lehet állítani. Mi több: a politikus olyan szociológiai és ideológiai közegeből indult, mely jelenlegi hatalmasságainknak - finoman szólva - távolról sem olyan ellenszenves, mint nekem. Viszont úgy tűnik: ezek nem tudják megbocsátani neki, hogy a szélső jobboldaltól (egyébként nem egyedül) eljutott az antifasizmusig, mi több: a magyar ellenállás legitim vezetője és vértanúja lett, hogy fejlődése csak a másik pólusból elindult Nagy Imréhez mérhető. Számunkra - bizonyára - kényelmesebb lenne, ha Magyarországon nem lettek volna Bajcsy-Zsilinszky Endrék, Kiss Jánosok, Gidófalvy Lajosok; olyan emberek, akik a „fasiszta nép” legendájának cáfolataivá váltak. De hát akkor miért a nagy óbégatás, urak, a legenda vélt vagy valóságos terjesztői ellen? Nemde, csupán azért, hogy a magyar népben új sértettségeket és bűnbakkereséseket korbácsoljanak fel? (Úgy tűnik: eredmény nélkül.)

Nem igen lehet kétséges, mi lett volna Bajcsy-Zsilinszky sorsa, ha megszökik a Sopronkőhida felé vezető útról. (Alighanem maga is sejtette.) Talán miniszterelnökség Debrecenben vagy az 1945-ös választások után. Talán 1947-ben koncepcióssper, a legjobb esetben börtön. Ha túléli, az '56-os felkelés egyik vezető személyisége, utána már bizonyosan a halál. Az élő Bajcsy-Zsilinszkyt a diktatúra bizonyítvánnyal nem bírta volna el. De be kell ismernünk, a vértanú emlékét, ha képmutató módon is, de kímélte. Somogyi Béla, Kunfi Zsigmond, Mónus Illés nevét néhány év után eltüntette Rákosi „szocdem”-gyűlölete; viszont a Bajcsy-Zsilinszky utcákkal tele volt az ország. Persze, nem lett volna célszerű a diktatúra vezéreinek képébe vágni: ugyan hogyan sáfárkodtak azzal a szellemi örökséggel, melyet a bátor parlamenti szónok, a Gyorskocsi utcai és sopronkőhidai fogoly hagyott az országra?

A '70-es, '80-as években aztán lassan, lassan ez is megvitatható lett. Aki Bajcsy-Zsilinszkyt mondott (és - melleleg - Károlyi Mihályt), általában már Nagy Imrét, '56-ot is értette alatta. Mert a magyar forradalom száműzöttjei és vértanúi egymásnak adják a szomorú stafétabotot: amikor a páratlan értékű '18-as generációt egy bugris lázadás kiszorította az ország sorsának irányításából, egy mélypont után a népi írók és Zsilinszkyék próbálták meg megmozdítani a magyar ugart; amikor ez a generáció is szétszóróztatott, jöttek a reform-kommunisták és jött Bibó. Jelenlegi uraink minderről nem nagyon szeretnek hallani. Ők megint csak negyven évre szeretnék berendezni az úri középosztály birodalmát. Ha pedig ez nem megy, hát herosztráteszi tettekkel igyekeznek nevüket a történelembe írni.

A Bajcsy-Zsilinszky utcát valahol Klebelsberg Kunó utcára keresztelték vissza. A bethleni kultúrpolitikus szerepét bizonyára tárgyilagosabban kell megítélnünk, mint az több évtizeden át történt, elvégre jelentékeny kulturális intézmények megalapítása is fűződött a nevéhez; ám kritikusai és ellenfelei nem alap nélkül látták benne a magyar kultúra „neobarokk” provincializálásának, az oktatás „kasztrálásának” és nem utolsósorban a német szellemi behatolás előkészítésének muzagetosztát. Ez a névváltoztatás a mai kurzus őszinte vallomása.

Nagyon komolyan megkérdezném: ilyenkor miért nem üvöltöznek a szélső jobboldal „hősei”, akik amúgy minden bokorban „nemzetromboló”, „kozropolita”, „magyarellenes” elemeket vélnek felfedezni (és erkölcsi színvonalukhoz méltóan: „eltaposni”)? Emberséget persze nem várnék tőlük egy vértanú emléke iránt sem, ám hol van híres „magyarságtudatuk”, mellyel, mint egy rossz féltéglával, állandóan a mellüket döngetik? Meg kellene kérdeznem, de miért is tenném? Ezeknek a magyar nemzettudat csak addig jó, amíg reakciós és antihumanista. A Horthy-rendszerben konzervatív reakció és fasizmus még élesen szemben álltak egymással, ma nem látok komoly repedést a Hunniától az Új Magyarorszáig terjedő frontban.

A lényeg ugyanis közös: le 1945-tel, csináljunk vissza mindent, ha másképp nem megy, hát a szimbólumok síkján. Az utcaátkeresztelési düh komikus oldaláról már megemlékeztem: Budafokon nincs többé Merengő utca, pedig merengeni

nem csak a komcsik és a liberál-kozmopoliták szoktak: valahol a Dinda utcából Litva utca lett, ugyan miért?

Miskolcon már a Magyar utca tábláit is levették az új „keresztény-nemzeti” honfoglalás jegyében. De nincs kedvem már nevetni, urak! Ama '44-es karácsonyon, melynek iszonyatos emlékeitől megszabadulni számomra immár mindig lehetetlen lesz, Bajcsy-Zsilinszky utolsó szavai ezek voltak: Isten mindent lát. Táblákat levenni minden bizonnyal nem nagy dolog, de én, megcsúfolt álmaink sötétségében bolyongva, kissé megszállottan morgom magam elé: Isten mindent lát, Isten mindent lát...

1992. újév

/Megjelent a Csakazértis - szociáldemokrata lap -
1992. január, II. évfolyam 1. számában/

Szücs Gábor

Mit kezdünk Bajcsy emlékével?

Az apai örökségem nem volt elviselhetetlenül nagy teher. Egyetlen mondat: „Kisfiam, kardot ki, és fejjel a falnak!”, meg egy gyűrű – ez volt a hagyaték.

Ami a mindig rebellis Szücsök hitvallást illeti, ezért apám éppen háromszor ült börtönben. Jó, hát egyszer sem kabátlopás miatt: mindannyiszor az éppen aktuális rendszer meg nem értése okozta a gondokat... Bezárták Horthy, aztán Rákosi, majd Kádár alatt is. A büszke, dacos kuruc, immár öregén és bölcsen, elmerengve a történeteken, egyszer azt kérdezte tőlem: mondd, fiacskám, én voltam a hülye, vagy a hatalom nem normális?

Sok legszebb pontja van a Balatonnak, de a pálkővei partszakasz mindenképpen közéljük tartozik. Fenséges nyugalom, elegáns különállás – még a főszezonban is elkerülük a tópartra zúduló népek –, az itt tengernyi keszthelyi medence látványa – ezt kapja, aki ide látogat. Pálkőve két hírességgel is rendelkezik, vagy inkább, rendelkezett. Itt van a közeli kőbánya egykori rakodó-teherkikötője, amely egyedi ipartörténeti jelentőséggel bíró műtárgy a tavon, s amit az elődeink elköttyavetyéltek – mondja Horváth Dezső, Kővágóörs polgármestere, aki egyben Pálkőve sorsáért is felel, hiszen az üdülőtételep is hozzájuk tartozik. Az új tulajdonos, a Tópart Hotel Kft. hatalmas jacht-kikötőt akar építeni, a terület azonban ehhez kicsi, ezért szemet vetettek a parti ingatlanokra, beleértve a Bajcsy-Zsilinszky Emlékházat is.

Mert ez volna a település másik nevezetessége. Bajcsy Pálkövét választotta az országgyűlési csatározások szünetében pihenőül, illetve azt tervezte barátaival, hogy a nagy háború után, amikor majd minden rendbe jön, „eljövünk ide, nem leszünk miniszterek, miniszterelnökök, hanem majd itt élünk egymás mellett és vitorlázunk”.

Apám a negyvenes években az OTI-ban, vagyis az Országos Társadalombiztosító Intézetben dolgozott, az egyik főosztályvezető titkáráként. Szobátársa, a főosztályvezető titkárnője, Bende Mária, aki már a húszas évek elejétől Bajcsy-Zsilinszky élettársa, titkárnője volt, s akit kivégzése előtt néhány hónappal: 1944. augusztusában, a Gestapo börtönében feleségül is vett. Apámmal éveken át dolgoztak egy szobában, jó barátságba keveredtek.

Mária, vagyis, ahogy mindenki nevezte: Mickó, már akkor ott volt Pálkövén, amikor a húszas évek elején Bajcsy beleszeretett a lakatlan partszakaszba. Huszonöt évre bérbe vette az önkormányzattól, ígérve, hogy a bérlet lejártával visszaadja a telket egy addig felépítendő kis házzal együtt. Bajcsy irgalmatlan munkát végzett, amíg az elhagyott kőbányából megteremtette a földi paradicsomot, sziklákat vésett és hordott el, bozótot irtott, földet hozatott, fát ültetett és virágoskertet, kis mólót épített vitorlásának, a Nádirigónak; jégkunyhó süllyedt a földbe, a vizet egy kézi erővel működő tűztöltőszivattyú szolgáltatta. Előbb sátor, aztán egy hatszögű nád-kunyhó, 1937-ben pedig egy kedves, nádfedeles parasztház állt a telken. Amikor csak tehetett, ide utazott, ide várta vendégeit, barátait, eszmétársait, itt vitatta meg a politika fordulását, itt írta legjelentősebb műveit.

1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot. Kész tervekkel érkeztek, amelyeknek része volt a háborút ellenzők, az esetleges kiugrást előkészítők letartóztatása. Bajcsyért már aznap elment a Gestapo: az Attila út 37-ben lévő lakásában pisztolyával fogadta a géppisztolyos príbékeket. A fegyverhasználatban amúgy járatlan Bajcsy, amikor a nácik csöngetésére csőre töltötte pisztolyát, egy löszert ki is ejtett a tárból. Maradt öt. Erre az öt lövedékre a nácik 36 golyóval válaszoltak. Bende Mária visszaemlékezése: „A lövések közepette hallottam Endre szavait: egy haslövés, egy válllövés... Azt hittem, az ő találatait közli velem, de kiderült, hogy a saját sebeit mondta be...”

Mindez egy hétfői napon történt. Pénteken Mickó telefonált apámnak, hogy vigyen fel neki egy kis pénzt, mert egy fillérje sem maradt. Ez ugyan igaz volt, de nem ezért hívta, hanem hogy az ellenállási mozgalom iratait menekítse el. Amikorra az SS-ek szétlőtték az Attila úti lakás ajtaját, addigra Bajcsy a papírköteget elrejtette a még meleg kályhába. Ezeket aztán Mickó bőröndbe pakolta, és apám elvitte Sülysápra, a szülei házába, ahol elásta azokat.

Bajcsyt a magyar hatóság hathatós közbenjárására, hét hónap fogság után, október 15-én, délben szabadon engedték, önvédelemnek minősítve a lakásában betörő gestapósok elleni lövöldözését. Sűrű nap volt ez az október 15-e! Egy óra tíz perc-kor megszólalt a rádió, s beolvasták Horthy proklamációját a kiugrásról. Alig egy

óra múlva viszont a rádió már Vörös vezérezredek, vezérkari főnök napiparancsát harsogta: a kormányzó kiáltványával ellentétben a magyar hadsereg nem teszi le a fegyvert. Bajcsyék tudták: menekülniük kell.

Az ezt követő nagyjából öt hét alatt tucatnyi helyen bujkáltak, miközben szinte naponta tárgyaltak az akkor már a németek ellen összeszerveződő politikai erővel, amelyek a kibontakozó nemzeti ellenállás vezéréül Bajcsy-Zsilinszky Endrét választották. Így aztán értelemszerűen sokan, a kellenél többben ismerték az aktuális címet, ezért olykor naponta váltottak búvóhelyet.

Mickó november 8-án telefonált anyámnak, hogy szeretne vele beszélni. Este találkoztak, akkor megkérdezte, hajlandók lennének-e néhány napra befogadni őket? A válasz természetesen igen volt, ezért másnap megérkezett a Szegedről menekült Bíró Zsigmond Elemér tanár és felesége, vagyis a Bajcsy-házaspár. A Bíró Zsigmond Elemér név azért találdótt ki, mert a naivan konspiráló Bajcsy nem akarta eldobni ingeit, amelyekbe bele voltak hímezve a monogramjai, s azt hitte, a névváltoztatás elég...

Apámék a Zsil utca 7-ben laktak, a lakás helyét még a későbbi történész-kutatók sem tudták beazonosítani. „November 19-ig bizonyos Szücs Sándoréknál laktak. Ki ajánlotta ezt a lakást? Hol volt ez a lakás, és kéféle volt a lakásadó? – minderről semmit sem tudunk. Ez volt Bajcsyék egyetlen lakása, amit jól konspiráltak el, még az utókor előtt is...”

Az ellenállók a Zsil utcába is találkoztak. Anyám meg volt sértve, amikor a tárgyalások alkalmával a konyhában kellett maradnia; micsoda dolog, méltatlankodott még idős korában is, a ház asszonyával így bánni... A csengetésekre Mickó nyitott ajtót, de amikor például a kommunista Kállai Gyula járt ott, még ő is konyharab-ságra ítéltetett.

A Zsil utcai menedék volt az utolsó biztos pont Bajcsy életében, innen mentek a Fűvészkertbe, ahol aztán november 22-én ismét elfogták. December 24-én Sopron-kőhidán felakasztották.

Pálköve gazda nélkül maradt. Már csak Mickó látogatta, s próbálta rendben tartani. Hogy ez csak többé-kevésbé sikerülhetett neki, arról a Szabad Föld ötven évvel ezelőtti száma tudósít, amikor is a környező községek népfront bizottságai, no meg a dolgos úttörők összefogtak, hogy ismét méltó pompájában ragyogjon a hófehér, nádfedele házikó, és a kert. A Hazafias Népfront márványtábláját Ortutay Gyula főtitkár leplezte le – 1961-et írunk –, aki ez alkalomból nem mulasztotta el az ünnepelő sokadalom figyelmét felhívni arra, hogy ha Bajcsy „ma köztünk élne, felemelné zengő szavát a nyugatnémet militarizmus ellen”, és minden bizonnyal támogatná az NDK békejavaslatait... Az ünnepség végén az úttörők fogadalmat tettek, hogy óvni, gondozni fogják a házat, csapatuk felvette Bajcsy-Zsilinszky nevét, hogy aztán virágcsokkal köszöntsék az özvegyet, vagyis hát Mickó nénit. Aki nekem is Mickó néni volt, ugyanis azokon a nyarakon, amikor apám a már említett Rákosi- és Kádár-féle börtönökben hűsölt, a Szücs-gyerekek Pálkövén nyaraltak.

A településen, Bajcsy-ügyben, most csend honol. Amúgy is, 2007. óta, zárva a ház, sem az önkormányzatnak, sem a megyei múzeumnak nincs arra pénze, hogy nyitva tartsa. Meg hát, mondják, évente jó, ha 50-60 érdeklődő tévedt a környékre. Pontosan nem lehet tudni, hol tart az a beadvány, amit a Védegylet Pálkövéért Közhasznú Egyesület indított a jachtkikötőt ide álmódó Kft. ellen, miközben úgy hírlík, a múzeum a közeljövőben végleg meg kíván szabadulni a „külső emlékhelytől”, ami ezek szerint a kővágóörsi önkormányzat nyakába szakad. Csak éppen ők sem tudnak majd mit kezdeni vele, nem utolsó sorban azért, mert a kis ház és a kert műemléki védettség alatt áll.

És akkor még egy szót sem szóltam arról, hogy mit is kellene kezdeni Bajcsyval, magával? Hiszen ő volt az egyik legellentmondásosabb politikusa a múlt századnak; hová jutott ez az antiszemita, fajvédő fiatalember felnőtt korára, amikor szinte egyedüli polgári politikusként szállt szembe a fasiszta megszállókkal. Volt egyszer egy Bajcsy-Zsilinszky Társaság is, mostanában róluk sem hallani. Tán megszűntek, tán megöregedtek, tán illegálisba vonultak... Most mindenestre a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége készülődik különféle Bajcsy-évfordulók megünneplésére, és egy emlékbizottság felállítására. Mit mondjak, lesz dolguk, elég.

Ami pedig a gyűrűt illeti.

Amikor Bajcsyt a nyilasok kivégezték, Mickó eljött apámhoz. Hozott egy neki dedikált képet a férjétől és egy Rákóczi Ferenc monogramos pecsétygyűrűt, ami a fejedelemé volt, s amit a tarpai „talpasainak” leszármazottai őriztek vagy kétszáz éven át. És amikor Bajcsy Tarpa országgyűlési képviselője lett, neki ajándékozták; ezt kapta meg apám. Én meg tőle, a tizennyolcadik születésnapomra. Soha nem vettem le a kezemről, annyira vigyáztam rá. És ez lett a baj: egyszer a Balatonban maradt, valahogy lecsúszhatott az ujjamról.

És még csak nem is Pálkövén...

/Megjelent a Szabad Föld 2012. május 11. számában/

Szunyogh Szabolcs

Nemzeti-konzervatív cikk

Volt egyszer egy ember, úgy hívták, Bajcsy-Zsilinszky Endre. Nem tartozott a polgári politikusok közé, inkább nemzeti radikálisnak nevezhetnénk. Számára a magyarság szentség volt, a magyar nemzeti érdek volt a legfőbb iránytűje. Rádásul nem egyszerűen a magyar nemzet, hanem a keresztény középosztály hőse volt, egy

klasszikus szőke férfi, akinek, mint beszéltek róla, lovassági kardként suhógó mondatai a meg nem alkuvó hazafiságot példálták, kerül, amibe kerül alapon.

Ma talán némi távolságtartással tekintünk rá, legalábbis életműve első részére. Köztudott róla, hogy köztörvényes gyilkosságban vett részt. Egy Áchim András nevű parasztpárti politikus állítólag sértő megjegyzéseket tett a Zsilinszky-fiúk anyjára, ezért a fiúk felkeresték Áchim Andrást, aki kidobta őket. A sértett dzsentrifíúk dulakodni kezdtek Áchimmal, majd elsült egy pisztoly és Áchim meghalt. A már akkor is rendkívül pártatlan és független magyar bíróság érdemben nem büntette meg a gyilkosokat, önvédelemnek minősítették az esetet. Elégé sajátos önvédelem, ha két fiatalember felfegyverkezve megtámad egy embert a saját lakásában.

Bajcsy-Zsilinszky önként jelentkezett a frontra, bátran harcolt, megsebesült, alig gyógyult meg, újra a frontra kérte magát. A háború után különböző fajvédő szervezeteknek volt tagja, Gömbös Gyula harcostársaként fajvédő lapokat alapított és intenzíven szidta a zsidókat. Egy képviselőválasztáson például azzal próbálta lejáratni a riválisát, hogy az eredetileg nem is Kenyeres, hanem Kaufmann.

Aztán történt vele valami. Kiderült, hogy ez a vérgőzös jobbos valójában, a maga módján becsületes ember. Országgyűlési képviselőként a nyilas képviselők üvöltése közben mondta végig a Parlamentben az újvidéki vérengzést leleplező beszédét. A beszédből semmit se lehetett érteni, de Zsilinszky állta az ordító, fenyegetőző nyilasok ostromát, csakugyan mint egy szikla a viharos tengeren.

És nem hagyta, hogy az ügy elaludjon. Mint igaz magyart, sértette, hogy nemzete katonasága ilyen aljasságra vetemedett, és ő, a nagy nacionalista és antiszemita, ezúttal azzal vádolta meg a magyar hadsereget és név szerint Feketealmy-Czeydner tábornokot, hogy Újvidéken ártatlan szerbek és zsidók ezreit gyilkoltatta meg. És Feketealmyt a vádlottak padjára ültették (hadbírája Kiss János altábornagy, érdemes megjegyeznünk a neveket, rövidesen újra szóba kerülnek).

Elítélni már nem tudták, mert Horthy Miklós közbelépett. Megkérdezte Feketealmyt: Maga tényleg civilekkel kegyetlenkedett? Szó sincs róla, zsidó rágalom az egész! Nekem - mondta Horthy - egy magyar tiszt becsületszava többet ér az úgynevezett bizonyítékoknál. És szabadon engedte Feketealmyt, aki rögtön Németországba szökött, hogy a nyilas puccs után már SS-tábornokként térjen vissza.

Legyünk objektívek: akkor, a német nyomás alatt, már ez is nagy dolog volt, minden más, a náci által dominált országban kitüntették volna Feketealmyt. Horthy Miklós valószínűleg akkor sem akasztathatta volna fel az újvidéki tömeggyilkosságokért a tábornokot, ha akarta volna. Nem tudjuk, hogy igazából mit akart, de azt tudjuk, hogy Zsilinszky bátran és nagyszerűen viselkedett, tisztelet jár neki.

1944. március 19-én, hazánk német megszállásakor a Gestapo letartóztatta. Zsilinszky fegyvert rántott és lőtt a németekre. Tűzpárbaj után fogták el. Október ele-

jén, amikor a kormány a kiugrásra készült, kikérték a német fogságból és szabadon engedték. Miután a kiugrási kísérlet hat óra alatt összeomlott, Zsilinszky is illegálitásban vonult és elkezdte az ellenállás, a fegyveres felkelés megszervezését. Meg akarták menteni Budapestet az ostrom borzalmaitól.

Tulajdonképpen, de facto ő lett az antifasiszta magyar kormánykísérlet miniszterelnöke. A hadügyminiszter Kiss János altábornagy lett volna.

Természetesen soha nem jutottak el addig, hogy valóban kormányt alakíthassanak, árulás miatt letartóztatták őket. S mivel a magyar hadsereg tényleges főnöke az SS egyenruhában pompázó Feketealmy volt, az összeesküvés vezetőit azonnal kivégezték. Zsilinszkyt nem tudták, mert őt védte képviselői mentelmi joga. Kicsit komplikált volt a helyzet, mert az Országgyűlésnek szavaznia kellett volna arról, hogy Zsilinszkyt kiadják, de a (nyilas) Országgyűlés éppen menekülőben volt Sopronba. Úgyhogy a főbb foglyokat is elszállították a Margit körúti fegyházból Sopronkőhidára. Odakerült Rajk László, Vitányi Iván, Pesti Barnabás, Pataki István és Mindszenty József bíboros is.

Zsilinszky tarpai képviselő volt. Ez azért fontos, mert amikor vitték Pestről Sopronkőhida felé, Győr mellett valamiért megállt a busz és az ő, aki egy tarpai fiú volt, azt mondta:

- Képviselő úr, ha arra, az erdő felé elszaladna, mi a levegőbe lőnénk.

- Nem, fiam - mondta Zsilinszky. - Engem most felakasztanak, de ezért cserébe egy székesüresen marad Magyarország számára a háború utáni békétárgyalásokon.

Arra célzott ezzel Bajcsy-Zsilinszky, hogy az első világháború utáni békétárgyalásokon Magyarország követét érdemben nem hallgatták meg, csak akkor szólalhatott fel, amikor a döntés a határokról lényegében megszületett. Zsilinszky azt remélte, hogy önfeláldozásával felhívja a világ figyelmét arra, hogy kényszerből cselekedtünk, és a háború után nem csonkítják meg Magyarországot újra. A hazájáért halt meg.

Amikor kivégezni vitték, az ő megállította a menetet, odalépett hozzá és megcsókolta a kezét. A másik katona tisztelgett és sírt.

Aztán persze felakasztották, mert a nyilas parlament úgy bírt szavazni a soproni ülésén, hogy Bajcsy-Zsilinszky mentelmi jogát fel kell függeszteni.

Miért mondtam el mindezt?

Mert most a Nemzeti alaptantervbe kötelezően tanítandó anyagként behelyezték egy jelentéktelen erdélyi író, Nyíró József személyét, akinek egyetlen fontos tette az volt, hogy a nyilas parlament képviselőjeként Sopronban Bajcsy-Zsilinszky életé ellen szavazott.

Miért? Miért csinálták ezt? Miért gyalázták meg ennek a keresztény-konzervatív, nemzeti politikusnak az emlékét? Hát ha azt mondja magáról a kormány, hogy keresztény-konzervatív értékeket követ - és ez rendben van, ezek világszerte elfogadott értékek -, akkor hogy lehet az, hogy Zsilinszky helyett ezt a Nyíró tekintik példaképnek, ezt a kiugrott papot, aki írónak vizesnyolcas, politikusnak pedig szörnyeteg volt?

Befejezésül szeretnék valami szubjektívet mondani. Én nem szeretem Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Nem tartom követendő példának az életművét. Az egész ember idegen tőlem. De nagyszerű férfinak, bátor politikusnak, igaz magyarnak tartom. Akivel nem értek egyet és akit tisztelek. Vérlázító ez az egész történet, vérlázító.

/Megjelent a Népszava 2012. május 31-i számában/

Lebovits Imre

A fajvédelemtől a haza védelméig

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1923-ban szorosan együttműködött Gömbös Gyulával, meghatározó személyiség volt a Magyar Nemzeti Független Pártban (fajvédő párt). Már 1926-ban fokozatosan eltávolodott ettől a mozgalomtól és kapcsolatba került írőkkel (József Attila, Szabó Dezső, Szabó Pál, Féja Géza, stb.).

Politikájában döntő fordulatot jelentett az 1935-ös országgyűlési választás. Gömbös Gyula kíméletlen csendőrterrorral megakadályozta, hogy a tarpai választó kerület képviselője legyen. Válaszul Bajcsy-Zsilinszky leköszönt vitézi rangjáról, és megalakította a Nemzeti Radikális Pártot, amely 1936-ban egyesült a Független Kisgazdapárttal. 1939-ben a Kisgazdapárt országgyűlési képviselője lett a tarpai választókerületben. 1940 februárjában Belgrádba utazott, vezető jugoszláv államférfiakkal tárgyalt, baráti együttműködés létrehozásáról. Ezt követte 1941-ben Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága előtt írt levele Horthy kormányzóhoz. A levél már jelezte, hogy hazánk a katasztrófa felé tart. Váteszi szavak: „A gazemberek oldalára álltunk, mert a mondvacsínált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsekább nemzet. Nem tartottalak vissza, bűnös vagyok.”

Bajcsy-Zsilinszky Endre a Parlamentben leleplezte az újvidéki vérengzést. Mint igaz magyart sértette, hogy nemzete katonasága ilyen aljasságra vetemedett. Sikerrült a vádlottak padjára ültetni Feketealmay-Czeydner tábornokot és társait, akik Újvidéken és máshol ártatlan szerbek és zsidók ezreit gyilkolták meg, (Feketealmay tábornokot 15 évre, Grassy vezérőrnagyot 14 évre, Deák ezredest 13 évre, Zöldy csendőr századost 11 évre ítélték).

Nem véletlen, hogy az ügy hadbírója az a Kiss János altábornagy, akit társaival együtt később kivégeztek. Érdekes momentum, hogy Horthy kormányzó megkérdezte Feketealmay tábornokot, maga tényleg civilekkel kegyetlenkedett. Szó sincs róla, zsidó rágalom az egész, volt a válasz. Nekem, mondta Horthy kormányzó egy

magyar tiszt becsületszava többet ér, az úgynevezett bizonyítékoknál. Szabadon engedte Feketealmay tábornokot, aki rögtön Németországba szökött társaival, hogy a nyilas puccs után már SS tábornokként térjen vissza. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942-ben kapcsolódott be a Történelmi Emlékbizottság munkájába, részt vett a március 15-i háborúellenes és antifasiszta tömegtüntetés szervezésében.

Érdeemes felidézni Bajcsy-Zsilinszky Endre néhány jelentős politikai tevékenységét: Részletek Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943. június 10-i Horthy kormányzóhoz írt emlékiratából. „A mostani rendkívüli időkben akadnak helyzetek, amikor talán Főméltóságod előtt is latba eshet annak az ellenzéknek a szava, amely elejétől fogva ellenezte ezt a háborút, kezdettől fogva reménytelennek tartotta azt a tengely szempontjából, előre figyelmeztette a magyar kormány elnökét azokra a súlyos veszedelmekre, amelyek immár - fájdalom - küszöbön vannak. (Már ismert volt a 2. magyar hadsereg tragédiája a Donnál).

Főméltóságú Uram! Kétségtelen, hogy Nagy Vilmos új felfogást, új stílust hozott a maga - fájdalom - nagyon későn kezdődött miniszteri munkálkodásában. Mondhatnám úgy is: visszahozta a régi, igaz magyar katonai szellemet ebbe a hivatalba. Emberséges és előkelő gondolkodása, a vérbeli magyar emberé, a vérbeli magyar katonáé. Az ő Istene nem a gyalogos Wotan! Cselekedetei pedig, amelyekkel álljt-parancsolt a nagyon elharapózott idegen szellemű törvénytelenéseknek és atrocitásoknak, a zsidókkal és a nemzetiségekkel szemben, ahogyan igyekezett megfékezni alárendelt tényezők kiskirálykodásának polgárháborús tüneteit, ahogyan megállapította elsőként felszerelésünk végzetes hiányait odakint a frontokon, és bátran igyekezett levonni annak következtetéseit: mindez Főméltóságú Uram történelmi munka immár.

Elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor Magyarország léte kerül veszélybe, amikor az eddigienél is élesebben és határozottabban kell kifejezésre juttatnunk politikánkban - katonai politikánkban is - nemzetünk önállóságát, államunk függetlenségét.”

Bajcsy-Zsilinszky Endre nem kapott választ Horthy kormányzótól. Ez a levél alig előzte meg Nagybacsoni Nagy Vilmos leváltását - lemondását. Végül 1944 novemberében a csendőrség letartóztatja Nagy Vilmost és több főtisztel együtt Németországba hurcolja. Dachauban érik meg a felszabadulást, majd zsidó deportáltak és politikai foglyok segítségével jönnek haza.

1943. július 31-én Bajcsy Zsilinszky Endre átnyújtotta a Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt memorandumát Kállay miniszterelnöknek. A memorandum részletesen elemezte az ország helyzetét és javaslatokat tett a kibontakozásra. A memorandum többek között leszögezte, hogy a két zsidótörvény és az új honvédelmi-, valamint az úgynevezett fajvédelmi törvény zsidókról szóló rendelkezései élesen szembeállnak a magyar történelem és az alkotmány jogegyenlőségi alapelveivel. Sőt a jogegyenlőségi elv félrelökése annyira eluralkodik a törvényeken és a törvények zsidó vonatkozású szakaszain, hogy itt a novelláris rendezés csak részben

segíthet. Magukat a zsidótörvényeket el kell törölni, és el kell törölni a másik két törvényből minden jogegyenlőséggel összeegyeztethetetlen szakaszt. Addig pedig, míg ez megtörténhet, ebben a szellemben kell sürgősen revízió alá venni a zsidó munkaszolgálatos kérdést és az egész ügyet, a lehető legenyhébben kezelni, sőt megkezdeni a törvények adta minden lehetőség céltudatos kihasználásával a zsidók visszavételét a magyar hadseregbe. Kállay miniszterelnök a memorandumra nem adott választ, és az abban foglaltakkal kapcsolatban intézkedések nem történtek.

Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselőhöz neves személyiségek fordultak védelemért: Egry István színész, Gelléri Andor Endre író, Radnóti Miklós költő, Zsolt Béla író és még sokan mások. Bajcsy-Zsilinszky Endre segített.

1944. március 19-én, hazánk német megszállásakor a Gestapó letartóztatta. Bajcsy-Zsilinszky Endre fegyvert rántott, de a tűzpárbaj után elfogták és letartóztatták. Október elején, amikor a kormány a kiugrásra készült, kikérték Bajcsy-Zsilinszky Endrét a német fogságból és meglepetésre a németek szabadon engedték. Zsilinszky illegálitásba vonult és megkezdte a fegyveres felkelés szervezését, megakart menteni hazánk becsületét és Budapestet.

1944. november 9-én Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága. A bizottság felépítése és tagjai: Független Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Kommunisták Magyarországi Pártja. Személyiségek: ifjú Bethlen István, Tildy Zoltán, Desseffy Gyula, Szakasits Árpád, Kovács Imre, Kállay Gyula.

Katonai vezérkar: parancsnok Kiss János altábornagy, vezérkari főnök Nagy Jenő ezredes, személyügyi főnök Tartsay Vilmos vezérkari százados.

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. november 9-én levelet írt Molotov külügyi népbiztosnak. Ebben tájékoztatta, a Felszabadítási Bizottság álláspontjáról és elképzeléséről. A Szovjetunióval és a szovjet hadsereggel való összeköttetést és együttműködést Szentgyörgyi Albert egyetemi tanár bizottsága irányítja. A magyar csapatok a szovjet haderő előtt megnyitják a frontot. A magyar hadseregcsoport a szovjet haderőn belül, önálló magyar vezetés alatt veszi fel a harcot a németek ellen. A levélnek ez a lényege.

1944. november 23-án reggel árulás következtében a nyilas Számonkérő Szék emberei illegális lakóhelyen Kiss Jánosékkal együtt elfogták és katonai bíróság elé állították. Mentelmi joga miatt december 24-én Sopronkőhidára szállították. A Budapestről Sopronkőhidára szállító autóbusz Győr mellett megállt és a tarpai származású őr a következőket mondta: «képviselő úr, ha az erdő felé elszaladna, mi a levegőbe lőnénk. Nem fiam, mondta Zsilinszky. Engem most felakasztanak, de ezért cserébe egy szék üresen marad Magyarország számára a háború utáni béketárgyalásokon.» Zsilinszky azt remélte, hogy önfeláldozásával felhívja a világ figyelmét arra, hogy kényszerből cselekedtünk és a háború után nem csonkítják meg Magyarországot újra. Bajcsy-Zsilinszky Endre a hazáért halt meg. A Sopronban székelő, nyilas parlament, melynek Nyíró József is tagja volt természetesen Bajcsy-

Zsilinszky Endre élete ellen szavazott. Ma joggal felmerül a kérdés, miért gyalázták meg ennek a keresztény, konzervatív, nemzeti politikusnak az emlékét, és helyette Nyíró Józsefet tekintik példaképnek.

Bajcsy-Zsilinszky Endre és a demokratikus pártok kezdettől fogva tiltakoztak, hogy hazánk belépett a II. világháborúba.

Olvassuk el Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért című könyvét, világossá válnak a doni katasztrófa okai. Mint ismeretes a 2. magyar hadsereg a német B hadseregcsoport parancsnoksága alá tartozott, ahol von Wiczleben volt az összekötőtábornok. Jány Gusztáv tábornokot, a 2. magyar hadsereg parancsnokát 1943. január 15-én telefonon, majd személyesen is felkereste von Wiczleben tábornok és javasolta, hogy Jány tábornok döntsön önállóan és vonuljon vissza.

Nem vonult vissza. Vitéz lőfő-Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter Végzetes esztendő című könyvében rögzítette a veszteségeket: a 200.000 fős 2. magyar hadseregből maradt 60-70.000 fő, a többi elesett, megfagyott, fogságba került. Az 50.000 fős munkaszolgálatos egységből 5000 fő maradt. Gróf Stomm Marcell vezérőrnagy hadtestét elengedte és törzsével együtt átment a szovjet csapatokhoz.

A doni katasztrófa tényleges megítélését ma nem kevesen látják másként. Megdöbbentő, hogy a 2009-es évfordulón Spányi Antal megyéspüspök többek között kijelentette, hogy ezek a katonák a Donnál hazájukat védték. Jány Gusztáv vezérezredes a 2. magyar hadsereg parancsnokát nemrégén pedig rehabilitálták.

A mai idők hungaristái és nyilasai árulónak tartják Bajcsy-Zsilinszky Endrét és társait.

Például: Koós Kálmán történész (Ausztrália) írása: „Magyarországon a háború alatt a belső ellenállás nem volt más, mint a kommunistáknak a szovjet érdekében végzett terror akciója, gyakran az ellenállás dicsőségével fedezett és törvényesített gyilkosságok és rablások. Eleinte még csak álmodoztak angol győzelemről és megszállásról, de amikor nyilvánvaló lett, hogy ezek az álmok füstbe mentek, akkor nyíltan a Szovjetunió mellé álltak. Ezt cselekedte Bajcsy-Zsilinszky Endre is, az ellenállók vezére, aki a maga fanatizmusával odasodródott, ahová a sötét baloldal irányította. Az egykori kommunista kollaboránsok hiába akarnak nemzeti vértanút faragni belőle, és emlékét dicsőséggel beiktatni a történelembe. Aki a nemzeti végveszedelem idején fel akarta ajánlani együttműködését a Vörös Hadseregnek, aki az ellenségnek hadi titkokat akart elárulni, az nem más, áruló.”

Kik sodorták végveszélybe hazánkat? Kik voltak az árulók?

Árulók voltak azok, akik hazánkat belevitték a II. világháborúba. Így veszítettük el Erdélyt és a visszacsatolt területek nagy részét, mert nem maradtunk semlegesek. A Szovjetunió elleni 1941. június 26-i hadüzenet átadásakor Molotov többek között a következőket mondta Kristóffy magyar nagykövetnek: „a Szovjetunió csak azt

kívánja Magyarországtól, hogy maradjon semleges és ez esetben megígéri, hogy a szovjet kormány támogatni fogja Magyarországot jogos erdélyi követeléseinek kielégítésében."

Ma sem köztudott, hogy a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette felkelést és vezetőit ki vagy kik árulták el, kik voltak a hadbíró és a bíróság tagjai. Jó lenne, ha ezeket a tényeket a közvélemény elé tárnánk. Megemlítem, hogy Görgeyt is árulónak nevezték a világosi fegyverletétel után. Schindler is elárulta a Führert és a náci pártot, mert megmentett 1200 zsidót. Áruló volt Paulus német tábornok is, mert a sztálingrádi katlanban megadta magát a szovjet csapatoknak. Áruló volt Ságvári Endre, mert ellendállást szervezett a megszálló német csapatok ellen.

Nézzük meg milyen szerepet játszott ebben az időszakban Horthy kormányzó.

A kezdet kezdetén Hitler nem kérte Horthy támogatását a Szovjetunió elleni hadjáratban. Hazánk mégis a náci Németország fegyvertársa lett. 1944. március 19-i megszállás után Horthy kormányzó a közismerten náci Sztójay Dömét nevezte ki miniszterelnöknek és szabadkezet adott neki a zsidók deportálásában. Az 1944. október 15-i sikertelen kiugrás megmutatta, hogy a magyar honvédség tisztikarának döntő hányada náci- és nyilas barát volt, elárulták Horthy kormányzót is. Végezetül 1944. október 16-án Horthy kormányzó kinevezte Szálasi Ferencet miniszterelnöknek-nemzetvezetőnek.

Vessük össze a csökkent hatalommal rendelkező Horthy sikertelen kiugrását a román Antonescu diktátor árnyékában lévő hatalom nélküli Mihály román király sikeres kiugrásával. Magyarország utolsó szövetségese maradt a náci Németországnak és a háború alatt közel másfél millió honfitársunk - katonák és civilek - pusztult el.

Hazánk demokratikus többsége, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, a demokratikus pártok, megkülönböztetett tisztelettel és büszkeséggel adózik Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékének, aki életét áldozta hazánk szabadságáért.

A magyar zsidóság sohasem felejtí el, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre 1945 előtt a parlamentben követelte a zsidóság jogegyenlőségét, a zsidótörvények és a munkaszolgálat eltörlését.

Végezetül megismétlem Bajcsy-Zsilinszky Endre egyik jelmondatát: legyen a magyar gerinces!
Próbáljuk meg!

/Elhangzott a MEASZ - Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság
2012. december 13-i parlamenti emlékülésén/

Bajcsy-Zsilinszky elsiratása

a nemzet lelkiismeretét 1944. december 24-én

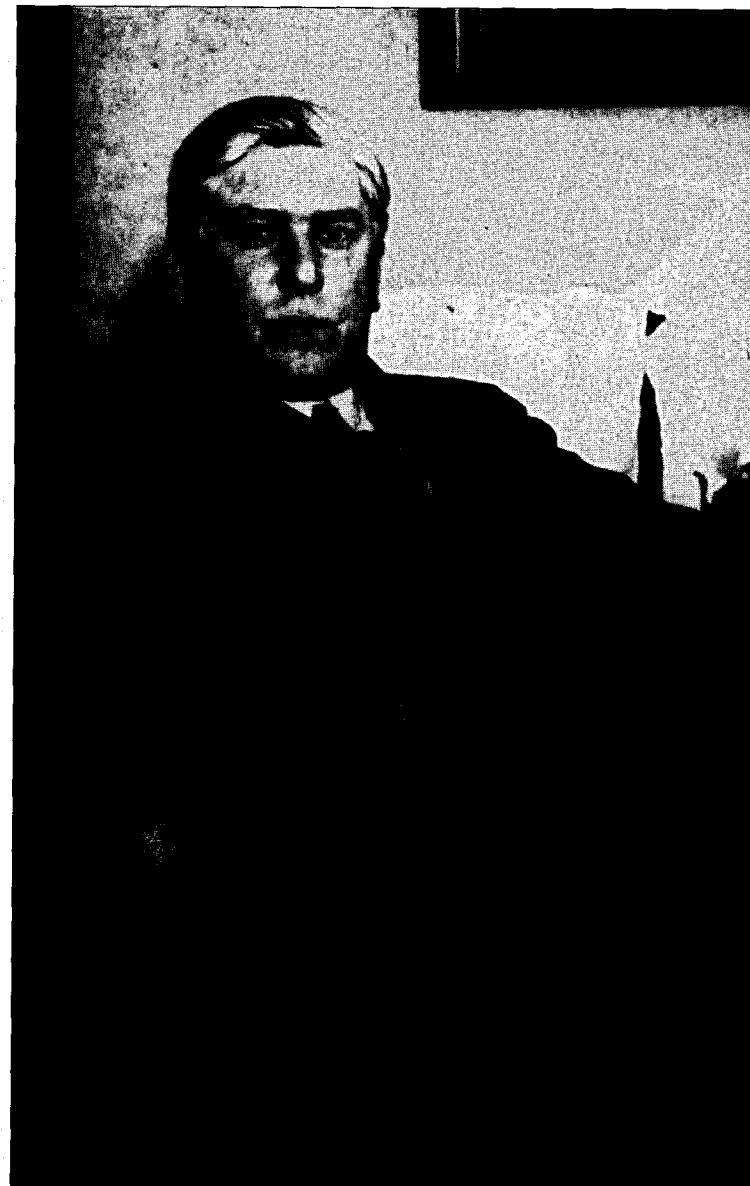
vezették vesztőhelyre Sopronkőhidán

szenteste napja volt, de a virradat
már fölsötétlett, őrei jöttek és
lelkésze sírt egy miatyánkot,
cellafalakra nagy árnya himbált
kénsárga ákombákomokat: talán
a múltja hullong, bűne, ha botlik ím'?
a sihederkor sandasága,
gyűlöletek hieroglifái?
eh, mindezért tán megvezekelt... a nap
na, lám, utolszor visszatekint reá
a fegyházudvar négyyszögében
kontyosodó csibeszőke felhő
szárnya alól, hol áll a bitófa... hisz'
megvívta harcát népe nevében is
~ csak ő ~ a hitleri Gestapoval,
fegyveresen... sebeket kapott... ej,
a nap utolszor sápatagon hunyorg:
hamvába holt a nemzeti felkelés...
lehet, csak pálja volt az ügynek?
...jött a damaszkuszi úton erre,
szöktették volna őrei, hasztalan
~ meneküljön a hárshegyi fák között!
...jól tudta: példát kell mutasson
áldozatával a nemzetének,
világnak is, hogy... mint aki kívül él
a létidőn és messze fölötte mind
statáriális gyilkosoknak
~ éljen a Hon, ez a nép, szabadság!...
a Hon, e nép ~ visszhangzik a hangja még,
mártírhalála emberiség-hitünk
karácsonyán a gyertya csonkjá,
századon át üzenet: az intés...

szenteste napja volt, de a virradat
már fölsötétlett, őrei sírtak és
egy ország térdepelt köré, jaj,
cellafalakra nagy árnya himbált
~ sírased el ~ ákombákomokat...

Kilátás a sopronkőhidai börtön ablakából, 1944
(Szávay Edit rajza)

„Az önmagunkhoz és önkormányzati, demokratikus életformáinkhoz
való hűségünk mint Ararát hegye kell, hogy kinyúljon
a legszörnyűbb özönvíz hullámai közül is...”

Felhasznált és ajánlott irodalom:

- A. Sajti Enikő: Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról? = História, 2010. XXXII. évfolyam, 1-2. sz. 37-43. p.
- András Imre S. J. – Bálint József S. J. – Szabó Ferenc S. J. (szerk.): Kerkai Jenő emlékezete. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest, 1995.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.
- Balássy László: Apor Vilmos a vértanú püspök. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1989.
- Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.
- Bassa Endre - Gazsi József - Liptai Ervin (szerk.): A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom kislexikona. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2009. MEASZ, Budapest, 2008.
- Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2010. MEASZ, Budapest, 2009.
- Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2013. MEASZ, Budapest, 2012.
- Bodrogi Huszár Katalin (fel.szerk.): Vészhelyzetek hangjai Szépirodalmi antológia 2006. Accordia Kiadó, Budapest, 2006.
- Botos János - Schiffer Péter: Szakasits Árpád emlékkönyv. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Charles Fenyvesi: Mikor az angyalok túljártak a világ eszén. Akik zsidókat mentettek a háborús Magyarországon. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Czettler Antal: Mussolini bukása I.-II. = Magyar Szemle, XIV. évf. 11.-12. sz., 2005. december
- Cseke Hajnalka: Határhelyzetek – Interjú Vitányi Ivánnal. Pallas Stúdió, Budapest, 1996.
- Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető, Budapest, 1991.
- Dae Soon Kim: Göncz Árpád - Politikai életrajz. Scolar Kiadó, Budapest, 2012.
- Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- Döme Piroska: Asszony a viharban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Erdei Ferenc: A magyar társadalom. Magvető, Budapest, 1987.
- Élő történelem – Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangel Péter. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- F. Kemény Márta (szerk.): Szerették az életet... - Az európai ellenállási mozgalom mártírjainak búcsúlevelei. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955.
- F. Kemény Márta (szerk.): Míg megvalósul gyönyörű képességünk a rend. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Földes Miklós: Rákos vidéki hazafiak 1944-ben. Kádár János Baráti Kör, Budapest, 2002.

- Földi Pál: A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban. Anno Kiadó, Budapest, 2002.
- Glatz Ferenc (szerk.): Az 1944. év Históriaja. História évkönyv, Budapest, 1984.
- Gy. Pethe Ferenc: Immár hazai földben a számkivetett Barankovics is. = Távlatok. 55. 2002. 123-128. p.
- Györkei Jenő: Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002.
- Györffy Sándor - Pintér István - Sebestyén László - Sipos Attila: Szárszó 1943. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Gyurgyák János: Magyar fajvédők. Osiris Kiadó, Budapest, 2012.
- Hadas Laor-Ashur: A vihar közepén. A cionista ifjúsági mozgalmak földalatti ellenállása Magyarországon a német megszállás idején. (Oktatási program és segédanyag.) Hasomer Hacair Hungaria, Budapest, 2004.
- Hanti Vilmos (szerk.): „Se Chicago, se Pusztaszer” - Emlékezés Szalai Pálra a Csakazértis című szociáldemokrata lapban megjelent írásaival. A Csakazértis szociáldemokrata lap szerkesztőségének kiadása, Budapest, 2004.
- Hanti Vilmos: Az antifasizmus nem jobb-, vagy baloldaliság kérdése... = Ezredvég. XVII. évfolyam, 2. szám, 2007. február. 91-105. p.
- Harsányi János (szerk.): Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen: Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből: 1941-1945. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1969.
- Hetényi Varga Károly: Akiket üldöztek az igazságért. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1985.
- Hetényi Varga Károly: Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában. Szent István Társulat, Budapest, 2012.
- Hidvégi Máté (szerk.): Boldog Salkaházi Sára Emlékkönyv. Szent István Társulat, Budapest, 2006.
- Huszár János: Honvéd ejtőernyősök Pápán 1939-1945. Pápai Jókai Kör kiadása, Pápa, 1993.
- Illés György: Kivégzés karácsonykor. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Iványi Gábor: Imádság csöndes dögvészért. Wesley János Kiadó, Budapest, 2011.
- Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Kállai Gyula: Életem törvénye (I. kötet). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Kállai Gyula: Két világ határán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Kállai Gyula - Pintér István - Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Kovács István - Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002.

- Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942-1943, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, 1989.
- Lányi Ernőné - Nagy Eta - Petrák Katalin (összeáll., szerk.): A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- Lévai Jenő: A hősök hőse... - Bajcsy-Zsilinszky Endre, a demokrácia vértanúja. Müller Károly Könyvkiadóváll., Budapest, 1945.
- Majsai Tamás: Az 1941-es Kőrösmező-Kamenyec-Podolszkiji deportálás köztéri emlékművéért = Élet és Irodalom. LVI. évfolyam, 36. szám, 2012. szeptember 7.
- Nandrászky Károly: Remete László - Ember, aki átlépett a határokon. Szlovák Nemzeti Múzeum Zsidó Kulturális Szakosztálya, Pozsony, 2006.
- Nemere István: Bajcsy-Zsilinszky Endre magánélete. Anno Kiadó, Budapest, 2003.
- Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Magvető Kiadó, Budapest, 1972.
- Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.
- Pintér István (szerk.): Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886-1986. Tudományos tanácskozás születésének centenáriuma alkalmából. Budapest, 1986. június 3. A Hazafias Népfront és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadása, Budapest, 1986.
- Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Rubicon Kiadó, Budapest, 2002.
- Ránki György: A második világháború története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- S. Balog Ilona - Stemler Gyula (összeáll.): Hetven év. Reflektor Kiadó, Budapest, 1988.
- Saly Dezső: Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939-1944. Anonymus Kiadó, Budapest, 1945.
- Sárközi Sándor: In memoriam Gidófalvy Lajos. Budapest Főváros XIII. kerülete, Angyalföld Önkormányzata Polgármesteri Hivatala kiadása, Budapest, 2000.
- Sávolgy Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Szalai Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600-1944. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2003.
- Szála Erzsébet: A magyar művelődés története 1849-1944. (Egyetemi jegyzet) Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, 2012.
- Szávay Edit: Sopronkőhida 1944. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1944.
- Szegő Iván Miklós: Egy szál puskával a tankok ellen. = <http://www.origo>.

hu/tudomany/tortenelem/20130110-attores-a-donkanyarban-a-2-magyar-hadsereg-pusztulasa.html

- Szita Szabolcs: Halálérőd. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.

- Szita Szabolcs: Munkaszolgálatosok a Donnál (Előadás a doni áttörés 70. évfordulójára rendezett konferencián, 2013. január 15-én, az MTA Kongresszusi termében.)

- Talpassy Tibor: Betöltötte hivatását. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.

- Talpassy Tibor: A reggel még várat magára. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.

- Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

- Tóth Gyula (összeáll.): Hazám. Zrínyi Katonai Kiadó - Tankönyvkiadó. Budapest, 1988.

- Tóth Imre: KALOT Képeskönyv. Magánkiadás, Szombathely, 1989.

- Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1970.

- Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969.

- Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.

- Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

- Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002.

- Virágh Ferenc dr. (szerk.): A mi Bajcsy-Zsilinszky Endrénk. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudománypolitikai Intézetének kiadványa, Budapest, 1993.

- Z. Szabó László (összeáll.): Radnótitól Radnótiról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

- Zvonimir Golubović: Racija u Južnoj Bačkoj, 1942. godine (Novi Sad, 1991)

A kötetben közreadott képek a MEASZ könyvtárából, archívumból,

a www.antifasiszta.hu-ról és a szerző-szerkesztő

gyűjteményéből származnak.

A borító Kállai Márton és Kerecsényi Zoltán fotóinak

felhasználásával készült.

*Elnézést kérünk azoktól a fotósoktól, akiket nem sikerült felkutatnunk,
bár mindent megtettünk ennek érdekében!*

*Külön köszönet Vigh Károly neves magyar történésznek,
a néhai Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság elnökének
értékes művei használatáért!*

Jegyzetek:

¹ Nemere István: Bajcsy-Zsilinszky Endre magánélete. Anno Kiadó, Budapest, 2003. 127. p.

² Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 268. p.

³ Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1970. 240. p.

⁴ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 184-185. p.

⁵ Sávoly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 136. p.

⁶ Illés György: Kivégzés karácsonykor. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986. 52. p.

⁷ A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1970. 242. p.

⁸ A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1970. 242. p.

⁹ A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1970. 242-243. p.

¹⁰ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 206-209. p.

¹¹ Talpassy Tibor: A reggel még várat magára. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 225-227. p.

¹² Talpassy Tibor: A reggel még várat magára. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 259-265. p.

¹³ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 196. p.

¹⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 9-10. p.

¹⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 262-263. p.

¹⁶ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 200-201. p.

¹⁷ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 160. p.

¹⁸ Kovács István-Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002. 165-166. p.

¹⁹ Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Rubicon Kiadó, Budapest, 2002. 307. p.

- ²⁰ Dae Soon Kim: Göncz Árpád - Politikai életrajz. Scolar Kiadó, Budapest, 2012. 27. p.
- ²¹ - Sávoly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 164. p.
- Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 11-55. p.
- ²² Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 6. p.
- ²³ Kállai Gyula: Életem törvénye (I. kötet). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 310. p.
- ²⁴ Kállai Gyula - Pintér István - Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 40. p.
- ²⁵ Botos János-Schiffer Péter: Szakasits Árpád emlékkönyv. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 185. p.
- ²⁶ Kállai Gyula: Életem törvénye (I. kötet). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 282-283. p.
- ²⁷ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 45-47. p.
- ²⁸ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 20. p.
- ²⁹ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 156-157. p.
- ³⁰ Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető, Budapest, 1991. 25. p.
- ³¹ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 173. p.
- ³² Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 173. p.
- ³³ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 87-88. p.
- ³⁴ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 100. p.
- ³⁵ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 173-178. p.
- ³⁶ Földi Pál - A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban. Anno Kiadó, Budapest, 2002. 56-58. p.
- ³⁷ - Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető, Budapest, 1991. 82. p.
- www.holokausztmagyarorszagon.hu
- ³⁸ Zvonimir Golubović: Racija u Južnoj Bačkoj, 1942. godine, Novi Sad, 1991. 146-147. p.
- ³⁹ Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető, Budapest, 1991. 82. p.
- ⁴⁰ Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában, Magvető, Budapest, 1991. 22-23. p.

- ⁴¹ A. Sajti Enikő: Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról? = História, 2010. XXXII. évfolyam, 1-2. sz. 39. p.
- ⁴² Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 41. p.
- ⁴³ Iványi Gábor: Imádság csöndes dögvészért. Wesley János Kiadó, Budapest, 2011. 363. p.
- ⁴⁴ Majsai Tamás: Az 1941-es Kőrösmező-Kamenyec-Podolszkij-i deportálás köztéri emlékművéért = Élet és Irodalom. LVI. évfolyam, 36. szám, 2012. szeptember 7.
- ⁴⁵ Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 116. p.
- ⁴⁶ Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 111-114. p.
- ⁴⁷ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 56-57. p.
- ⁴⁸ Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 121. p.
- ⁴⁹ Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 124. p.
- ⁵⁰ Glatz Ferenc (szerk.): Az 1944. év Históriaja. História évkönyv, Budapest, 1984. 49. p.
- ⁵¹ Földes Miklós: Rákos vidéki hazafiak 1944-ben. Kádár János Baráti Kör, Budapest, 2002. 14. p.
- ⁵² Kállai Gyula: Életem törvénye (I. kötet). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 372-373. p.
- ⁵³ Döme Piroska: Asszony a viharban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 51. p.
- ⁵⁴ Döme Piroska: Fény és árnyék. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 126-132. p.
- ⁵⁵ Kovács István-Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002. 166. p.
- ⁵⁶ Kovács István-Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002. 166. p.
- ⁵⁷ Glatz Ferenc (szerk.): Az 1944. év Históriaja. História évkönyv, Budapest, 1984. 88. p.
- ⁵⁸ Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 267. p.
- ⁵⁹ F. Kemény Márta (szerk.): Míg megvalósul gyönyörű képességünk a rend. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980. 88. p.
- ⁶⁰ Sávoly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 188-189. p.

- ⁶¹ F. Kemény Márta (szerk.): Szerették az életet... - Az európai ellenállási mozgalom mártírjainak búcsúlevelei. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955. 221. p.
- ⁶² Talpassy Tibor: Betöltötte hivatását. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 289. p.
- ⁶³ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 101. p.
- ⁶⁴ Saly Dezső: Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939-1944. Anonymus Kiadó, Budapest, 1945. 575-576. p.
- ⁶⁵ Sávolly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 192. p.
- ⁶⁶ Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 263. p.
- ⁶⁷ Szita Szabolcs dr.: Munkaszolgálatosok a Donnál (Előadás a doni áttörés 70. évfordulójára rendezett konferencián, 2013. január 15-én, az MTA Kongresszusi termében.)
- ⁶⁸ Szegő Iván Miklós: Egy szál puskával a tankok ellen. = <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20130110-attores-a-donkanyarban-a-2-magyar-hadsereg-pusztulasa.html>
- ⁶⁹ Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942-1943, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, 1989. 234-235. p.
- ⁷⁰ Kovács István-Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002. 167. p.
- ⁷¹ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 104-105. p.
- ⁷² Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 18. p.
- ⁷³ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 207. p.
- ⁷⁴ Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 271-273. p.
- ⁷⁵ F. Kemény Márta (szerk.): Míg megvalósul gyönyörű képességünk a rend. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980. 88-89. p.
- ⁷⁶ Kállai Gyula: Életem törvénye (I. kötet). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 316-318. p.
- ⁷⁷ Győrffy Sándor - Pintér István - Sebestyén László - Sipos Attila: Szárszó 1943. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 15. p.
- ⁷⁸ Gy. Pethe Ferenc: Immár hazai földben a számkivetett Barankovics is. = Távlatok. 55. 2002. 123-128. p.
- ⁷⁹ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 250. p.

- ⁸⁰ Sávolly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 188-189. p.
- ⁸¹ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 130. p.
- ⁸² Rác Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Rubicon Kiadó, Budapest, 2002. 307. p.
- ⁸³ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 237. p.
- ⁸⁴ Győrffy Sándor-Pintér István, Sebestyén László-Sipos Attila: Szárszó 1943. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 171. p.
- ⁸⁵ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 122-123. p.
- ⁸⁶ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 115. p.
- ⁸⁷ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 114. p.
- ⁸⁸ Győrffy Sándor - Pintér István - Sebestyén László - Sipos Attila: Szárszó 1943. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 11. p.
- ⁸⁹ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 236. p.
- ⁹⁰ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 119-121. p.
- ⁹¹ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 114-118. p.
- ⁹² Erdei Ferenc: A magyar társadalom. Magvető, Budapest, 1987. 6-7. p.
- ⁹³ András Imre S. J. - Bálint József S. J. - Szabó Ferenc S. J. (szerk.): Kerkai Jenő emlékezete. Kerkai Jenő Egyháztudományi Intézet, Budapest, 1995. 44. p.
- ⁹⁴ Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998. 159. p.
- ⁹⁵ Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 163-170. p.
- ⁹⁶ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 246. p.
- ⁹⁷ Győrffy Sándor - Pintér István, Sebestyén László - Sipos Attila: Szárszó 1943. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 71. p.
- ⁹⁸ Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 172. p.
- ⁹⁹ Glatz Ferenc (szerk.): Az 1944. év Históriaja. História évkönyv, Budapest, 1984. 75. p.
- ¹⁰⁰ Élő történelem - Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangel Péter. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. 64-70. p.

- ¹⁰¹ Cseke Hajnalka: Határhelyzetek – Interjú Vitányi Ivánnal. Pallas Stúdió, Budapest, 1996. 72-79. p.
- ¹⁰² Hetényi Varga Károly: Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában. Szent István Társulat, Budapest, 2012. 247-257. p.
- ¹⁰³ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 246. p.
- ¹⁰⁴ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 247. p.
- ¹⁰⁵ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 149-150. p.
- ¹⁰⁶ Sávoly Mária: Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 195. p.
- ¹⁰⁷ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 110-112. p.
- ¹⁰⁸ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 205. p.
- ¹⁰⁹ Pintér István (szerk.): Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886-1986. Tudományos tanácskozás születésének centenáriuma alkalmából. Budapest, 1986. június 3. A Hazafias Népfront és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadása, Budapest, 1986. 57-60. p.
- ¹¹⁰ Szalai Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600-1944. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pécs, 2003. 79-80. p.
- ¹¹¹ Szalai Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600-1944. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pécs, 2003. 80. p.
- ¹¹² Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. írások tőle és róla. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 123-125. p.
- ¹¹³ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 232. p.
- ¹¹⁴ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 232. p.
- ¹¹⁵ Z. Szabó László (összeáll.): Radnótitól Radnótiról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 249. p.
- ¹¹⁶ Z. Szabó László (összeáll.): Radnótitól Radnótiról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 249. p.
- ¹¹⁷ Z. Szabó László (összeáll.): Radnótitól Radnótiról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 248. p.
- ¹¹⁸ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 209-210. p.
- ¹¹⁹ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 209-210. p.

- ¹²⁰ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 234. p.
- ¹²¹ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 235. p.
- ¹²² Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 236-237. p.
- ¹²³ Talpassy Tibor: A reggel még várat magára. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 255-257. p.
- ¹²⁴ Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 107-116. p.
- ¹²⁵ Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 119. p.
- ¹²⁶ Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 97-116. p.
- ¹²⁷ Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország... Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 134-135. p.
- ¹²⁸ Kállai Gyula: Két világ határán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 79. p.
- ¹²⁹ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 198-199. p.
- ¹³⁰ Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 239-240. p.
- ¹³¹ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 250. p.
- ¹³² Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 250. p.
- ¹³³ Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 214-218. p.
- ¹³⁴ F. Kemény Márta (szerk.): Míg megvalósul gyönyörű képességünk a rend. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980. 84-85. p.
- ¹³⁵ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 287-290. p.
- ¹³⁶ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 291-293. p.
- ¹³⁷ Kovács István-Kovácsné Bede Ágnes: Történelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002. 168. p.
- ¹³⁸ Bodrogi Huszár Katalin (fel.szerk.): Vészidők hangjai Szépirodalmi antológia 2006. Accordia Kiadó, Budapest, 2006. 97-99. p.
- ¹³⁹ Hidvégi Máté (szerk.): Boldog Salkaházi Sára Emlékkönyv. Szent István Társulat, Budapest, 2006. 29. p.
- ¹⁴⁰ Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2009. MEASZ, Budapest, 2008. 4. p.

¹⁴¹ Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2010. MEASZ, Budapest, 2009. 78-80. p.

¹⁴² Szávay Edit: Sopronkőhida 1944. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1944. 7-8.p.

¹⁴³ Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 314-315. p.

¹⁴⁴ Bernáth László (fel.szerk.): MEASZ Évkönyv-2013. MEASZ, Budapest, 2012. 57-59. p.

¹⁴⁵ Lányi Ernőné - Nagy Eta - Petrák Katalin (összeáll., szerk.): A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 74-80. p.

¹⁴⁶ Sárközi Sándor: In memoriam Gidófalvy Lajos. Budapest Főváros XIII. kerülete, Angyalföld Önkormányzata Polgármesteri Hivatala kiadása, Budapest, 2000. 13-17. p.

¹⁴⁷ Tóth Gyula (összeáll.): Hazám. Zrínyi Katonai Kiadó - Tankönyvkiadó. Budapest, 1988. 201-202. p.

¹⁴⁸ Kállai Gyula: Két világ határán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 193-195. p.

Tartalom

Ajánló gondolatok

7

Bevezető gondolatok

9

Nyár, Balaton, Pálköve

11

Az előzményektől 1943 nyaráig

29

1943 nyara

61

Üldözöttek oltalmazójaként

87

Út a halálba

105

Kronológia Bajcsy-Zsilinszky Endre életpályájához

129

Mellékletek

133

Felhasznált és ajánlott irodalom

179

Jegyzetek

183

¹⁰⁰ Bernáth László (főszerk.): MEASZ Évkönyv-2010, MEASZ, Budapest, 2009. 78-80. p.

¹⁰¹ Szóvay Edit: Sopronkőhidai 1944-1945. Évkönyv, Budapest, 1944. 7-8. p.

¹⁰² Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Attila (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 314-315. p.

¹⁰³ Bernáth László (főszerk.): MEASZ Évkönyv-2013, MEASZ, Budapest, 2012. 57-59. p.

¹⁰⁴ Lányi Ernőné - Nagy Eta - Petrák Katalin (összeáll., szerk.): A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 74-80. p.

¹⁰⁵ Sárközi Sándor: In memoriam Bajcsy Zsilinszky Lajos. Budapest Főváros XIII. kerülete, Angyalok útja Önkormányzata Polgármesteri Hivatala kiadása, Budapest, 2000. 13-17. p.

¹⁰⁶ Tóth Gyula (összeáll.): Házam, hazám. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 201-202. p.

¹⁰⁷ Kállai Gyula: Két világ határán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 193-195. p.

2006. június 6-án, születésének 120. évfordulója alkalmából katonai tiszteletadás mellett avatták fel Bajcsy-Zsilinszky Endre szobrát Budapesten, az V. kerületi Deák Ferenc téren. Illyés Antal szobrászművész alkotása nem egy hagyományos értelemben vett szobor, hanem egy szobor negatív lenyomata

¹⁰ Bernáth László (főszerk.): MEASZ évkönyv-2010. MEASZ, Budapest, 2009. 78-80. p.

¹¹ Szilvay Edit: Sopronkönyv-1944. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1944. 7-8. p.

¹² Kállai Gyula-Pintér István-Sipos Artúr (összeáll.): A Magyar Front. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 314-315. p.

¹³ Bernáth László (főszerk.): MEASZ évkönyv-2013. MEASZ, Budapest, 2012. 57-59. p.

¹⁴ Lányi Ernőné - Nagy Eta - Petrák Katalin (összeáll., szerk.): A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 74-80. p.

¹⁵ Sárközi Sándor: In memoriam Bajcsy-Lajos. Budapest Főváros XIII. kerülete, Angyalföld Önkormányzata Polgármesteri Hivatala kiadása, Budapest, 2000. 13-17. p.

¹⁶ Róth Gyula (összeáll.): Magyar Képek - Tankönyvkiadó. Budapest, 1988. 201-202. p.

¹⁷ Kállai Gyula: Két világ határán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 193-195. p.

2006. június 6-án, születésének 120. évfordulója alkalmából katonai tiszteletadás mellett avatták fel Bajcsy-Zsilinszky Endre szobrát Budapesten, az V. kerületi Deák Ferenc téren. Illyés Antal szobrászművész alkotása nem egy hagyományos értelemben vett szobor, hanem egy szobor negatív lenyomata

A MEASZ budapesti központjában leplezte le Bajcsy-Zsilinszky Endre márvány emléktábláját Hanti Vilmos, a szövetség elnöke, valamint Vitányi Iván országgyűlési képviselő, Bajcsy-Zsilinszky egykori rabtársa (2010. novembere)

Bajcsy-Zsilinszky Endre születésnapjához közel, minden esztendő júniusában, Veszprém megyei tisztelői felkeresik pálkövei emlékházát, hogy koszorút helyezzenek el emlékére (2011)

X 173802

A MEASZ - Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottságának koszorúja
Bárdosi Jenő egykori sopronkőhidai börtönlelkész sírján
a pápai Alsóvárosi köztemetőben (2012)

Bajcsy-Zsilinszky Endre szobra Tarpán

Györfi Sándor 1986-ban készült alkotását Budapesten, az Erzsébet térről „műszaki” okok miatt mozdították el helyéről; pár évig Sülysápon egy magánház udvarán várt az újra felállításra. A Budapest Galéria tanulmánytervében számos budapesti helyszín mellett két vidéki is szerepelt. Az egyik Kővágóörs-Pálköve, Bajcsy-Zsilinszky egykori Balaton-parti nyaralója, a másik a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tarpa község. Ez utóbbi vidéknek volt ugyanis Bajcsy-Zsilinszky az országgyűlési képviselője, s végakarátának megfelelően itt is van eltemetve. 2003-tól Tarpán, a könyvtár és a kultúrház közti ligetes parkban, a II. világháborús emlékmű közelében áll a szobor.

X 173802

A kiadvány megjelenését támogatták:

a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ),

ÖSSZEFOGÁS A DEMOKRÁCIÁÉRT

a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége –
Összefogás a Demokráciáért (MEASZ)

Adója 1 %-ával támogassa Ön is
a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ)
tevékenységét:

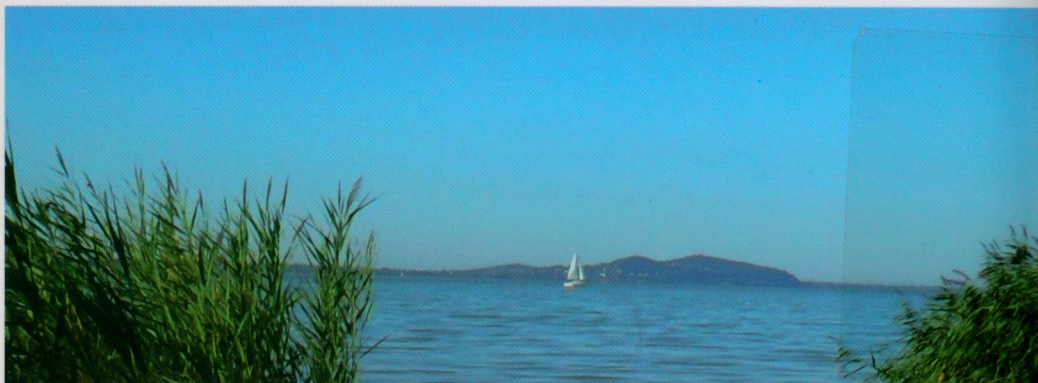
Technikai szám: 0358

valamint

a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége –
Összefogás a Demokráciáért (MEASZ) munkáját:
Adószám: 19019381-1-42

„Erős a hitem, hogy az emberiség új fejlődése az egyéni, népi, nemzeti szabadság és önkormányzat, a teljesebb szociális igazság, a mostaninál tisztultabb demokrácia, az úgynevezett kis népek nagyobb megbecsülése és nagyobb, főleg szellemi akciósabadsága, teljesebb önrendelkezése irányában halad...

...Lehetek én és vagyok is jó fajvédő, mert nem vagyok hajlandó megvonni az emberi jogokat attól a néptől, amely a tizenkét apostolt adta a világnak...

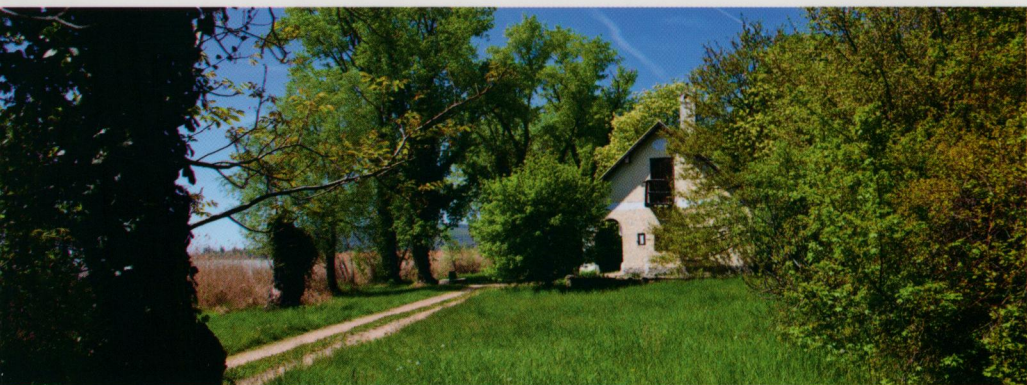
Nemzetünket és államunkat egyesegyedül csak a magyar nép - parasztságunk és ipari munkásságunk - józansága és Toldi Miklós-i ereje mentheti meg, semmi más erő a kerek világon...”

Bajcsy-Zsilinszky Endre

**MEASZ-
BAJCSY-ZSILINSZKY
EMLÉKBIZOTTSÁG**

AZ UTOLSÓ NYÁR

Bajcsy-Zsilinszky Endre
életének utolsó szakaszairól,
valamint
a magyar antifasiszta ellenállásról

Kerecsényi Zoltán